

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie FF UK

Diplomová práce

Martin Štefek

Komunistická strana Československa a proces přestavby

The Communist Party of Czechoslovakia and the Process of Perestroika

Praha 2010

vedoucí práce: PhDr. Jan Bureš, Ph.D.

Chtěl bych poděkovat vedoucímu práce PhDr. Janu Burešovi, Ph.D. za inspirativní připomínky k textu, historikovi Františkovi Koudelkovi za jeho cenné rady a mamince Vladěce Štefkové za podporu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím uvedených zdrojů a literatury.

V Praze dne

Martin Štefek

Anotace

Diplomová práce má za cíl analyzovat Komunistickou stranu Československa v letech 1985-1989 a její reakci na proces přestavby, jež byl iniciován v Sovětském svazu po zvolení M. Gorbačova generálním tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu. Analýza probíhá ve třech krocích. Zaprvé, snaží se vysvětlit fungování ústředního výboru KSČ a jeho předsednictva, dále je popsán rozhodovací proces uvnitř strany. Zadruhé, třetí kapitola odhaluje skutečnost, že lednové zasedání ÚV KSSS v roce 1987 představovalo rozhodující impuls pro akceptaci a zahájení specifického procesu přestavby v Československu. Poté jsou představeny principy ekonomické, politické a vnitrostranické přestavby. Existovaly však limity tohoto procesu, jež byly dány tenzí mezi „konzervativci“ a „progresivisty“ ve vedení. Práce si tedy navíc všímá personálních změn funkcionářů, které byly pro výsledek reforem velmi důležité. Závěrem jsou zjištěné poznatky srovnány s předpoklady teorií nedemokratických režimů a diskutovány na základě dokumentovaných změn.

Klíčová slova: Komunistická strana Československa, přestavba, nedemokratické režimy.

Anotation

The aim of my diploma thesis is to analyse the Communist party of Czechoslovakia in the years of 1985-1989 and its response to the process of perestroika, which was initiated in the Soviet Union after Gorbachev's election as a General Secretary of the Communist Party. The analysis proceeds in three steps. First, it explains functioning of the Central Committee of the KPC and its presidium, and describes the decision-making process inside the party. Second, the third chapter reveals the fact that the January 1987 plenary session of the Central Committee of the CPSU was a decisive impetus for accepting and initiating a specific process of the perestroika in Czechoslovakia. Third, principles of economic, political and intra-party restructuring are introduced. However, there were limits to the process which were due to the tension between „conservatives“ and „progressives“ in the leadership. In addition, the thesis notes that personal changes in the central committee, which were very important for the outcome of the reforms. Last, the empirical evidence is compared with assumptions of theories of non-democratic regimes, and discussed upon the evidence of well-documented changes.

Keywords: The Communist Party of Czechoslovakia, restructuring, non-democratic regimes.

Obsah

1. Úvod	7
1.1 Historický úvod	10
1.2 Mezinárodní souvislosti normalizace	17
1.3 Změna v Kremlu	19
2. První fáze reformy	22
2.1 Politika KSSS do konce roku 1989	22
2.1.1 Reflexe změny v Kremlu	22
2.1.2 XXVII. sjezd KSSS	27
2.2 Fungování komunistické strany Československa	29
2.2.1 Aparát ústředního výboru KSČ	29
2.2.2 Nejvyšší orgány strany	33
2.2.3 Praktické práce orgánů a archivní prameny provenience ÚV KSČ	35
2.2.4 Jak se volilo vedení strany	37
2.3 XVII. sjezd KSČ a období do konce roku 1986	39
2.3.1 Příprava sjezdu	39
2.3.2 XVII. sjezd KSČ	40
2.3.3 Ekonomická reforma	42
3. Druhá fáze reformy	45
3.1 Lednové zasedání ÚV KSSS	45
3.1.1 O přestavbě a kádrové politice KSSS	45
3.1.2 Reakce vedení KSČ na lednové zasedání ÚV KSSS v roce 1987	47
3.2 Totalitarismus vs. Pluralismus	55
3.2.1 Odmítání teorií totalitarismu	55
3.2.2 Pluralistické modely	57
3.3 Frakcionalismus	60
3.3.1 Teorie frakcionalismu	60
3.3.2 Proudů uvnitř strany	62
3.3.3 Páté zasedání ÚV KSČ v březnu 1987	65
3.3.4 Návštěva Michaila Gorbačova v Praze	67
3.4 Realizace reformy, příprava 7. zasedání ÚV KSČ	69
3.4.1 Dosavadní realizace usnesení z 26. ledna 1987	69
3.4.2 Přípravy 7. zasedání ÚV KSČ	71
3.4.3 Komplexní dokument	72
3.4.4 Návrh nového kádrového pořádku	74
3.4.5 Husákův pád	76
3.4.6 Kádrové změny na 9. zasedání ÚV KSČ	79
4. Třetí fáze reformy	81
4.1 Devatenáctá všesvazová konference KSSS v roce 1988	81
4.1.1 Reforma politického systému v SSSR	81
4.1.2 Reakce vedení KSČ na závěry všesvazové konference	82
4.1.3 Rozšíření počtu komisí ÚV KSČ	86
4.1.4 Odstranění asymetrie	86
4.1.5 Kádrový pořádek ÚV KSČ	87
4.2 Poslední kádrové změny	88

4.2.1 Odchod Lubomíra Štrougala	88
4.2.2 Odchod Vasilu Biľaka	91
4.3 Limity přestavby v ČSSR	91
4.3.1 Volební reforma	92
4.3.2 Vztahy KSČ s „bratrskými stranami“	96
4.3.3 KSČ před listopadem 89	98
5. Závěr	101
5.1 Shrnutí	101
5.2 Teoretický závěr	102
5.3 Slovo závěrem	105
Seznam zdrojů	107

1. Úvod

V druhé polovině osmdesátých let dvacátého století došlo k proměně vztahů Sovětského svazu se zeměmi „socialistického společenství“. Sovětský blok jako mezinárodní subsystém byl již od svého vzniku značně heterogenní, s příchodem Gorbačovovy politiky přestavby pozorujeme jeho další tříštění na základě velmi rozdílného přijímání reformních podnětů v jednotlivých státech bloku. Pro vývoj pozdního období existence nedemokratických režimů ve střední a východní Evropě, který byl v jednotlivých zemích završen tranzicí, představovala přestavba jednu z determinant, jež do jisté míry ovlivnila podobu fází přechodů k demokracii. V některých státech pozorujeme, že změna v Kremlu, konec doktríny omezené suverenity a podněty nové politiky umožnily zahájení tzv. liberalizace, tedy fáze, jež představuje interval mezi etablovaným nedemokratickým režimem a nastolením jiného režimu.¹ Jinde naopak vliv nového kursu nebyl z různých příčin akceptován natolik, aby zásadním způsobem změnil autoritářská pravidla hry.

Fakt, že je vývoj Československé socialistické republiky po roce 1985 pojímán jako „detotalitarizace úpadkem“ (detotalitarization by decay)² a že politika přestavby nehrála v procesu československé tranzice závažnou roli, má mimo jiné za následek, že je tento důležitý fenomén v rámci české akademické produkce značně opomíjen. Badatelský nezájem o studium daného tématu znamená zúžení pohledu na podobu nedemokratického režimu v Československu v době tzv. *normalizace*, který přesto, že je stále označován jako totalitní, vykazuje značnou dynamiku.³ Odmítám názor, že to, co se ve skutečnosti nerealizovalo, nemá cenu studovat. Období přestavby uchopme jako jednu z podstatných period vývoje komunistického režimu u nás.

Stav politologického bádání na diskutované téma je značným způsobem ovlivněn stavem historiografického poznání, respektive četností a rozsahem produkce historických prací. Velmi dobře je zpracováno období let 1968-1969, zde je nutné poukázat na obsáhlou edici Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR s názvem „Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970“, jež je užitečným zdrojem primárních pramenů, zahrnujícím taktéž první fázi normalizace. K období let sedmdesátých a osmdesátých existuje mnoho prací věnujících se disentu a opozici, pozornost politologů a historiků se však, zcela logicky, dále soustředila

¹ KUNC, J. – DVOŘÁKOVÁ, V.: *O přechodech k demokracii*, 1994, s. 82.

² LINZ, J. J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, 1996, s. 294.

³ Jak správně poukazuje Jiří Kunc, premisa nevyvoje totalitních režimů činí tento pojem nevhodným k aplikaci na československé podmínky. In: KUNC, J.: *Stranické systémy v rekonstrukci*. 2000, s. 182.

především na tzv. sametovou revoluci a proces přechodu k demokracii. Chceme-li studovat fungování normalizačního režimu, narážíme na značný nedostatek jak publikovaných dokumentů, tak i odborných článků a monografií. Ačkoliv byla KSČ rozhodující politickou silou normalizačního režimu, neexistuje doposud jediná podrobnější studie mapující činnost strany v daném období. Milan Otáhal v souvislosti se stavem bádání na téma KSČ v době normalizace hovoří o „bílém místě“ v naší historiografii.⁴ Nutno říci, že osm let po vydání Otáhalovy studie se situace výrazně nemění. Vývoj KSČ v osmdesátých letech není zpracován téměř vůbec, výjimku tvoří průkopnický článek Františka Koudelky, který spolu s publikováním dokumentů k abdikaci Gustáva Husáka v roce 1987 napsal zajímavou studii o fungování nejvyššího vedení strany.⁵

Předkládaný text se detailněji zaměřuje na poslední období existence nedemokratického režimu v Československu, konkrétně na vztah KSČ k reformní politice KSSS. Nejde jen o strohý historický popis jednotlivých událostí, cílem je především poznání vnitřních mechanismů fungování strany, její proměny vlivem přestavby a zasazení poznatků do teoretického rámce. V neposlední řadě jsou diskutovány připravované či před rokem 1989 provedené reformní kroky a jejich limity.

Sám název práce – „Komunistická strana Československa a proces přestavby“ napovídá, že hladinou analýzy je primárně strana, jakožto subjednotka inkluzivnějšího systému. Ačkoliv se jedná o jednopřípadovou studii, v žádném případě nelze opomenout komparativní rozměr našeho tématu. Samozřejmě není možné úspěšně studovat přestavbu v Československu bez základní představy o tom, jak tento fenomén vznikl ve své mateřské zemi. Dále je důležité, pro zhodnocení vlivu sovětské přestavby na politiku KSČ, porovnat alespoň rámcově reformní procesy té doby v ostatních zemích východního bloku. Konkrétně v této práci je věnována kratší pasáž pro srovnání dílčích problémů přestavby s politikou Jednotné socialistické strany Německa (SED).

Co se týče metodologie, rozhodl jsem se postupovat induktivně. To znamená, že struktura textu není odvislá od teoretického úvodu, jež by nabízel typologizaci našeho případu a následně ji testoval. Postupováno je spíše opačným způsobem. Na základě vlastního studia primárních pramenů a zjištěných poznatků jsou diskutovány možnosti aplikace jednotlivých teorií a vhodnost jejich dalšího užití. Opačný přístup je jistě také možný, avšak především

⁴ OTÁHAL, M.: *Normalizace 1969-1989: Příspěvek ke stavu bádání*. 2002, s. 97 Otáhalova studie vyčerpávajícím způsobem mapuje stav bádání a hodnotí dosavadní produkci. Případným zájemcům o studium tématu přibližuje pramennou základnu, metodologii a v neposlední řadě sám stručně shrnuje poznatky, jež nebyly publikovány.

⁵ KOUDEK, František: „Husákův pád, Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ“. In: *Soudobé dějiny* 8, č.3, 2000, s. 473-525.

tam, kde je již dobře zpracován primární zdroj. Výhodou zvolené metody je fakt, že badatel není zatížen apriorním teoretickým modelem, jež může vést k (ne)vědomé selekci empirické materie. Proto nejsou v této úvodní části textu vzneseny hypotézy, které bychom v závěru potvrdili či vyvrátili. Ačkoliv se může zdát, že je tento postup nestandardní, jakákoliv konkrétní hypotéza by mohla znamenat předurčení způsobu práce na textu. Jelikož jsem byl na počátku svého zkoumání otevřen téměř jakékoliv interpretaci zkoumaného problému, nevidím důvod, proč by měl být případný čtenář o podobný přístup ochuzen. Přesto je v textu vyhrazena podkapitola pro teorie nedemokratických režimů, jež jsou však diskutovány především z hlediska metodologického.

Diplomová práce je postavena na studiu široké, avšak v žádném případě vyčerpávající pramenné základny. Zejména se jedná o archivní materiály z provenience Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ), inventarizované fondy předsednictva ÚV KSČ, sekretariátu ÚV KSČ a další nezpracované fondy. Archivní prameny, o jejichž charakteru bude řeč v dalších kapitolách, jsou badatelům bez problémů přístupné, avšak co do velikosti značně rozsáhlé.

Výběr sekundární literatury a odborných článků, týkajících se procesu přestavby v SSSR nebyl ovlivněn dobou či kontextem jejich vzniku, naopak, některé práce západních „sovětologů“, jež vznikly před rokem 1989, jsou velmi inspirativní. Seznam této použité literatury, vzhledem k její kvantitě, není vyčerpávající a ani zdaleka nemusí nezahrnovat „to nejlepší“. Další oblastí zdrojů jsou též oficiální dokumenty, dobový tisk či publikace stranických materiálů, které jsou sice badatelsky méně zajímavé, tvoří však důležitou oblast našeho zájmu. Pro studium soudobých dějin je podstatným zdrojem informací také metoda orální historie, zde autor čerpá z cenných prací Františka Koudelky a Miroslava Vaňka. V neposlední řadě je studována memoárová literatura, jejíž kvalita se různí a práce s ní vyžaduje jistou obezřetnost.

Předkládaný text v žádném případě nepředstavuje konečný stav bádání, nenabízí jediná možná a univerzální vysvětlení studovaných fenoménů. Text by měl případného čtenáře přimět k polemice s nabízenými tezemi a k jejich reformulaci. Připouštím, že ačkoliv text vychází výlučně z citovaných pramenů, mohl jsem se občas vydat na tenký led spekulace. Vždy je však tato nejistota konfrontována s materiály, které jsou všem badatelům přístupné.

1.1 Historický úvod

V historickém úvodu této práce není možné postihnout složitou komplexitu vývoje, jež předurčoval podobu a možné varianty reformní politiky ve druhé polovině osmdesátých let. Následující pasáže tedy nemají ambici přispět k interpretaci fenoménu *pražského jara* (k němuž je dnes k dispozici mnoho kvalitních studií) či rekapitulovat dějiny *normalizace*⁶ v Československu (které by si zasloužily pozornost v rámci jiného, širšího projektu). Hladina analýzy, jež byla definována v úvodní kapitole a spolu s tím též poměrně jasné vymezení badatelského záměru dovoluje abstrahovat pro účely této práce relevantní tématické linie, které se budou linout převážnou částí textu.

Faktorem, který ovlivnil možnost (jakéhokoliv) reformního pohybu v rámci rozhodující politické síly v Československu v sedmdesátých a osmdesátých letech byly její vlastní nedávné dějiny. Proces „normalizace“, jež je chápán jako obnovení vedoucí úlohy KSČ, a nástroje, které k tomu byly použity, měly zamezit opakování toho, co se v roce 1968 dělo v různých sférách života společnosti. Předmětem autorova zájmu je primárně strana, proto jednou z tématických linií bude diskuse nad otázkou, v čem spočívala (a jak se v čase měnila) vedoucí úloha KSČ, která byla v roce 1968 vážným způsobem narušena.

Sama vedoucí úloha komunistické strany nebyla zajištěna pouze článkem v ústavě. Badatelé, kteří studují nedemokratické režimy, obvykle sledují míru ovládnutí a kontroly společnosti, jež je prováděna vládnoucí elitou. V komunistických režimech „sovětského typu“ je toto ovládnutí dosaženo zejména propracovaným systémem kádrové politiky a nomenklatury, jež představoval zcela zásadní mechanismus pro fungování režimu. Kádrovou politiku můžeme definovat jako „veškerou činnost, kterou KSČ zabezpečovala, aby na všech rozhodujících místech ve společnosti i správě byli lidé, kteří plní její záměry“⁷ Pojmem „nomenklatura“ potom rozumíme seznam funkcí, do kterých mohli být jmenováni či voleni lidé teprve po předcházejícím schválení příslušného výboru KSČ.⁸ Výše zmíněné narušení vedoucí úlohy strany bylo, mimo jiné, způsobeno zhroucením systému nomenklatury v roce 1968.

⁶ Pojmem *normalizace* psaným kurzívou rozumím období let 1969-1989 v Československu. Více o užívání termínu „normalizace“ viz: OTÁHAL, M.: *Normalizace 1969-1989: Příspěvek ke stavu bádání*. 2002, s. 5-6.

⁷ HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. 1998, s. 7.

⁸ Tamtéž, s. 8. Rozlišujeme tzv. vnitřní nomenklaturu, zahrnující funkční místa v aparátu strany a tzv. vnější nomenklaturu, jež zahrnuje funkce mimo stranu.

Podíváme-li se na vývoj nomenklatury ÚV KSČ, vidíme od padesátých let postupný pokles funkcí,⁹ který měl i nadále pokračovat. V době *pražského jara* platil kádrový pořádek přijatý v roce 1966, kvalitativní změna kádrové politiky byla dána především spontánním popření dosavadního úzu jejího vykonávání.¹⁰ Vliv komunistické strany na obsazování funkcí se zmenšil zejména zavedením tajných voleb v nižších člancích strany a možností výběru z více kandidátů. Kádrové změny po lednovém zasedání ÚV KSČ tedy nejsou zřetelné pouze v nejvyšších stranických a státních orgánech, ale zejména na nižších patrech strany, státní správy či hospodářství.

Na „polednový“ vývoj v Československu reagovaly „bratrské strany“ pěti zemí Varšavské smlouvy velmi obratně a se zjevným znepokojením. Dne 23. března 1968 se konala porada šesti komunistických stran v Drážďanech, na jejíž program se dostalo, oproti původnímu plánu, projednávání politické situace v Československu. Podíváme-li se na stenografický záznam jednání,¹¹ nejvýstižněji jeho průběh vystihuje kritika vyslovená Władisławem Gomułkou: „*Vy neřídíte. Vy nevládnete*“.¹² Shrneme-li obsah příspěvků jednotlivých diskutujících, netýkaly se výtky na adresu československého vedení primárně konkrétních reformních návrhů či samotného akčního programu, ale zejména situací v médiích (toto téma později zcela dominuje schůzkám představitelů ČSSR a SSSR v Moskvě a v Čierne nad Tisou) a změnami v provádění kádrové politiky. Rozhořčení nad novou praxí v kádrové politice vyjádřil nejvýrazněji Walter Ulbricht, jenž se pozastavoval nad výměnami mnoha tajemníků OV a KV KSČ, jež proběhly před řádnými konferencemi.¹³ Co se týče konsekvencí drážďanské schůzky, existuje v rámci české historiografie názor, podle kterého vedení KSČ v době kolem dubnového zasedání ÚV KSČ v roce 1968 reformní pokus přehodnotilo a v podstatě s ním skoncovalo.¹⁴ Tuto tezi může potvrdit mimo jiné to, že se předsednictvo ÚV KSČ nehodlalo zabývat návrhem nového kádrového pořádku, jež byl připraven již v březnu a zařazen na program schůze předsednictva 7.-8. května 1968. Návrh počítal s podstatným snížením funkčních míst nomenklatury KSČ, čímž měl poskytnout prostor pro rozhodování vlády, orgánů a organizací mimo stranu. O své rozsáhlé pravomoci

⁹ Zatímco v roce 1952 aparát strany zahrnoval 14900 funkčních míst, do roku 1966 toto číslo kleslo na 8936. Sestupná tendence byla narušena pouze počátkem šedesátých let po přijetí socialistické ústavy, poté následoval opět pokles. HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. 1998, s. 11.

¹⁰ Zde je na místě připomenout, že komunistická strana prováděla kádrovou politiku zcela monopolně, bez zákonného zakotvení.

¹¹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize*. 4. díl, 1. svazek, 1999, s. 73-117.

¹² Tamtéž, s. 94.

¹³ Tamtéž, s. 100.

¹⁴ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*. 9. díl, 2. svazek, 2000, s. 9.

v této sféře měla přijít jednotlivá oddělení ústředního výboru na úkor volených orgánů strany.¹⁵ Návrh, jež do určité míry reflektoval atmosféru *pražského jara*, ve své původní podobě projednán nebyl.

Vedení strany rezignovalo na razantní politické reformy již dlouho před srpnem, nejpozději od května došlo k revizi politického kurzu. Jak uvádí Jitka Vondrová a Jaromír Navrátil, „[z]e standardních charakteristik politického dění v Československu se vytrácela zabydlená terminologie ‚reforma‘ či ‚reformní proces‘ a nahrazoval ji termín, posléze dominující, ‚konsolidace‘“.¹⁶ Do srpnové invaze se další reformní kroky v oblasti politického systému nepřipravovaly, Dubčekovské vedení se primárně soustředilo na to, jak se vyhnout konfliktu se společností, která změny požadovala a samozřejmě netušila o slibech, které Dubček dal sovětské straně ohledně uklidnění situace ve sdělovacích prostředcích a dalších oblastech. Proces konsolidace tak začal již dlouho před srpnovou invazí.

Vstup vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy dává procesu „konsolidace“ zcela novou kvalitu. Součástí sovětského plánu potlačení „kontrarevoluce“ je též změna vedení strany a státu, ovšem zamýšlené ustavení „dělnicko-rolnické vlády“ se nezdařilo.¹⁷ Postupné kádrové přesuny, jež počaly ihned po invazi a které byly předpokladem pro „obnovení pořádku“ probíhaly (s určitým vlivem sovětské strany) až do řádného XIV. sjezdu KSČ v roce 1971, kdy se na dlouhou dobu stabilizovalo obsazení nejvyšších orgánů KSČ. Změny postihly postupně celou stranu a zahájeny byly, přesně v souladu s principem demokratického centralismu, od nejvyšších pater a poté pokračovaly až k základním organizacím.

Do obsazení ústředního výboru a jeho předsednictva v období po invazi se významně (avšak krátkodobě) promítly výsledky vysočanského sjezdu, jež zasedal v Praze od 22. srpna 1968. Mimořádný sjezd, který se měl konat až v září, byl trnem v oku jak sovětské straně, tak i některým členům předsednictva ÚV KSČ, kteří věděli, že mnozí z nich by vůbec nemuseli být znovuzvoleni členy ÚV. Jednání delegátů ve Vysočanech, prohlásivší se za sjezd strany, bylo předmětem jednání sovětských představitelů v čele s L. Brežněvem s A. Dubčekem a O. Černíkem v Moskvě dne 23. srpna 1968. Alexander Dubček se o konání sjezdu dověděl od Brežněva, jenž měl informaci též o nově zvoleném vysočanském ÚV: „*To jsou všichni absolutní pravičáci. Nikdo tam není: ani Indra, ani Bilák*“.¹⁸ Ačkoliv byl osud sjezdu v Moskvě zpečetěn a později prohlášen za neplatný, měl v krátkodobé perspektivě jistý vliv

¹⁵ HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. 1998, s. 86.

¹⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*, 9. díl, 2. svazek, 2000. s. 12.

¹⁷ Nové světlo do problematiky návrhu ustavení dělnicko-rolnické vlády vnáší nedávno vydané paměti Lubomíra Štrougala: ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. 2009, s. 192-195.

¹⁸ Stenografický záznam rozhovoru. In: VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. 4. díl, 2. svazek, 1996, s. 238.

na skladbu vedení KSČ. Po návratu československé delegace z Moskvy se dne 27. srpna 1968 „staré“ předsednictvo usneslo na svolání pléna ÚV KSČ, kterého by se účastnili vybraní delegáti vysočanského sjezdu. Dne 31. srpna 1968, před zahájením zasedání pléna ústředního výboru, předsednictvo rozhodlo na své 98. schůzi o změnách v obsazení nejvyšších stranických postů a o rozšíření počtu členů PÚV z obvyklých jedenácti na jedenadvacet, přičemž čtrnáct z nich bylo zvoleno vysočanským sjezdem.¹⁹ Do ústředního výboru bylo navíc (v rozporu se stanovami strany) kooptováno 49 členů vysočanského ÚV.

Tímto krokem mohla být sovětská strana znepokojena, ovšem již 10. září 1968 Oldřich Černík v Moskvě referoval o vytvoření tzv. „pětky“ ve složení L. Svoboda, A. Dubček, J. Smrkovský, G. Husák a O. Černík, která bude rozhodovat „o praktických otázkách života strany a státu“.²⁰ Tento orgán byl dne 8. října 1968 rozšířen o E. Erbana, Š. Sádovského a L. Štrougala na tzv. „osmičku“, jež se na listopadovém zasedání ÚV KSČ ve dnech 14.-17. listopadu 1968 konstitovala na výkonný výbor (VV) ÚV KSČ, jehož vznik byl zdůvodněn zvýšením operativnosti stranického vedení vzhledem k početnosti členů předsednictva. V praxi to ovšem znamenalo omezení vlivu lidí z Vysočan. Od té doby až do dubna 1969 všechny důležité otázky rozhodoval VV ÚV KSČ. Listopadové zasedání ÚV KSČ také schválilo odložení sjezdu KSČ i sjezdu komunistické strany českých zemí, místo které bylo ustaveno byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích.²¹

Pokud bychom chtěli popsat personální krystalizaci ve stranické špičce, můžeme uvést zcela výstižnou analýzu situace tak, jak ji vyřkl J. Andropov na schůzce s J. Kádrem dne 14. prosince 1968 v Budapešti: „*Velkým pozitivem je, že zdravé síly ve vedení (Biľak, Indra) pochopily, že proti pravici (Dubček, Smrkovský, Slavík) se musí sjednotit s realisty (Svobodou, Černíkem, Husákem a Štrougalem). Sjednocování započalo. Důležité je rovněž to, že pochopili, že i když se Dubček zcela zdiskreditoval, z taktických důvodů je zatím třeba napadat a izolovat jedině Smrkovského*“.²² Josef Smrkovský byl jediným členem výkonného

¹⁹ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*, 9. díl, 3. svazek, 2001, s. 203-211. Z dosavadních členů a kandidátů předsednictva odešli D. Kolder, F. Kreigel, E. Rigo, O. Švestka a A. Kapek.

²⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize*. 4. díl, 3. svazek, 2001, s.36.

²¹ Předsedou byra se stal nový člen PÚV KSČ Lubomír Štrougal. Listopadové plénum uvolnilo z funkce člena PÚV Zdeňka Mlynáře.

²² VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize*. 4. díl, 3. svazek, 2001, s. 232.

výboru, který nebyl dne 17. dubna 1969 zvolen členem nového, Husákova předsednictva ÚV KSČ (PÚV), jež pomalu dostávalo podobu, na které se ustálilo počátkem sedmdesátých let.²³

Prostředky pro konsolidaci byly voleny s postupným vývojem akceptace sovětské interpretace polednové politiky. Dne 7. února 1969 projednal sekretariát ÚV KSČ návrh kádrového pořádku, jež zůstával u jeho starého pojetí z května 1968, jeho autoři ještě zcela neodmítli frazeologii i realitu *pražského jara*, především v rozsahu nomenklatury.²⁴ Zatímco kádrový pořádek z roku 1966 obsahoval 8936 funkčních míst, ten nový jen 1975. Počítalo se s tím, že určité funkce, dříve schvalované předsednictvem nebo sekretariátem, bude mít v pravomoci byro pro řízení stranické práce v českých zemích. Kádrový pořádek schválený v dubnu 1969 tedy zahrnoval dohromady (orgány ÚV KSČ a byro) 4296 funkčních míst, což bylo asi o polovinu méně oproti předlednovému období.²⁵ Navržený dokument, ačkoliv se jednalo o provizorní opatření, reflektoval předsrpnovou reformní kritiku přílišné moci aparátu ÚV KSČ, jeho jednotlivá oddělení přišla o pravomoc schvalování celkově více, než pět tisíc funkcí.

Politickou linií nového vedení se stala tzv. Realizační směrnice k „nejbližším úkolům strany při překonávání krizové situace a konsolidace poměrů ve společnosti“ pro období do XIV. sjezdu KSČ,²⁶ přijatá na květnovém zasedání ÚV KSČ 30. května 1969. Dokument, jež definoval jako jeden z hlavních cílů obnovu vedoucí úlohy KSČ, konstatoval, že po provedení politických a personálních závěrů na dubnovém plénu ÚV není třeba měnit politickou linii nastoupenou v lednu 1968 a vyjádřenou v listopadové rezoluci, ale že je třeba provést obrat v jejím uskutečňování. V pasáži týkající se kádrové politiky bylo doslova napsáno: „Nemáme v úmyslu dělat nějakou prověrku ve straně.“²⁷ „Realizační směrnici“ projednávalo předsednictvo na své schůzi dne 13. května 1969 a otázka prověrek byla široce diskutována. Předsednictvo se přes zjevné rozdíly v názorech shodlo na tom, že jakákoliv forma prověrek by v daném okamžiku nebyla správná.²⁸ Pro případné budoucí provedení takové prověrky bylo zapotřebí, po stabilizaci centra změnit také složení krajských a okresních výborů KSČ, které byly volbami na stranických konferencích roku 1968 ovlivněny reformním proudem více, než samotný ústřední výbor. Jak píše Jiří Maňák, do začátku léta

²³ Po dubnovém plénu přestal výkonný výbor fungovat, předsednictvo bylo opět jedenáctičlenné, zasedalo v tomto složení: Gustáv Husák, Vasil Biľák, Peter Colotka, Oldřich Černík, Alexander Dubček, Evžen Erban, Jan Piller, Karel Poláček, Štefan Sádovský, Ludvík Svoboda, Lubomír Štrougal.

²⁴ HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. 1998, s. 87.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*, 9. díl, 4. svazek, 2003, s. 468-477.

²⁷ Tamtéž, s. 470.

²⁸ Zápis diskuse 129. schůze PÚV In: Tamtéž, s. 401-407.

1969 docházelo na nižších patrech stranické organizace k významným posunům ve prospěch stoupenců normalizace.²⁹

K vyjasnění a přitvrzení linie došlo na zářijovém zasedání ÚV KSČ ve dnech 25.-26. září 1969, které ve svém usnesení³⁰ uzavíralo první fázi konsolidace a pověřilo PÚV v zájmu realizace stranické a státní politiky, v nezbytných případech rozhodnout o kádrových změnách v orgánech strany a společenských organizací. Toto zasedání, které již definitivně odmítlo polednový vývoj (k změně jeho hodnocení docházelo přibližně od srpna 1969), odvolalo z předsednictva symbol té doby – Alexandra Dubčeka.

Změna hodnocení polednové politiky umožnila odvolávat z funkcí vedle „pravicových oportunistů“ také lidi, kteří se v polednovém období dopouštěli „politických chyb“ nebo za ně byli spoluzodpovědní vzhledem k zastávaným funkcím. Počet možných „obětí“ se tak mnohonásobně zvýšil.³¹ Jiří Maňák uvádí, že do konce roku 1969 bylo pouze v českých zemích odvoláno nebo uvolněno 418 pracovníků aparátu z krajských, okresních, městských a podnikových výborů.³² Lednové plénum ÚV KSČ v roce 1970 dovršilo personální obměnu nejvyšších míst³³ a v podstatě legalizovalo čistku v podobě výměn členských legitimací, schválením „Dopisu ÚV KSČ“ určeného všem základním organizacím, jež byl svým obsahem první variantou „Poučení z krizového vývoje“, když definoval, kdo může a nemůže zůstat členem strany.³⁴

Paralelně s tím probíhaly práce na novém kádrovém pořádku. Návrh počítal s 6736 funkčními místy schvalovanými aparátem ÚV KSČ. Spor se mezi členy předsednictva vedl o to, jakou pravomoc je možno dát oddělením ÚV, které původně přišly o právo vyjadřovat se ke kádrovým návrhům. Spor byl vyřešen přenesením těchto pravomocí na tajemníky ÚV KSČ, což značně zvýšilo vliv a moc úzkého okruhu lidí v aparátu strany. Byl také odmítnut princip volby z více kandidátů, stejně tak pravidlo tajného hlasování.³⁵ Definitivní kádrový pořádek byl přijat předsednictvem v červenci 1972. Nové kádrové pořádky (1978 a 1984)³⁶ se odlišovaly pouze neustále rostoucím počtem funkčních míst.

²⁹ MAŇÁK, J.: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970*. s. 19.

³⁰ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*, 9. díl, 4. svazek, 2003, s. 598-600.

³¹ HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. 1998, s. 23.

³² MAŇÁK, J.: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970*. 1997, s. 23.

³³ Lubomír Štrougal nahradil ve funkci předsedy vlády ČSSR Oldřicha Černíka, Místo Karla Poláčka a Štefana Sádovského se členy PÚV stali Antonín Kapek, Josef Korčák a Josef Lenárt.

³⁴ MAŇÁK, J.: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970*. 1997, s. 40.

³⁵ HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. 1998, s. 92-93.

³⁶ Kádrový pořádek z roku 1988 bude analyzován v dalších kapitolách.

Před samotnou výměnou členských legitimací museli být prověřeni ti, kteří později masovou čistku prováděli. Před zahájením výměny legitimací bylo na krajské a okresní úrovni odvoláno z funkcí 2415 komunistů (před Husákovým příchodem do čela strany pouze 37).³⁷ Prověrky probíhaly ve třech etapách. V únoru a březnu 1970 se uskutečnily pohovory ve stranických orgánech, v aktivu nomenklaturních kádrů a vybraných stranických organizacích. Od dubna do srpna proběhla rozhodující etapa pohovorů v základních organizacích a konečně od září do konce roku 1970 se řešila část odvolání proti vyloučení ze strany.³⁸ Před zahájením prověrek měla strana 1 535 537 členů. Ke dni 9. října 1970 byly pohovory ukončeny s počtem členů 1 508 326. Novou legitimaci nedostalo 326 817 z nich.³⁹

Symbolickým dovršením procesu konsolidace bylo přijetí tzv. „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“ v prosinci 1970, které se stalo na příštích devatenáct let zcela autoritativním a nezpochybnitelným dokumentem, oficiálním výkladem dějin, výčtem viníků a „pravicových oportunistů“. „Poučení“ jmenovitě glorifikovalo nastupující mocenskou elitu a definovalo nezpochybnitelné hodnoty společenského systému, skrytě též obhajovalo tzv. doktrínu omezené suverenity. Dokument byl v příštích dvou desetiletích citován snad v každém významnějším stranickém materiálu a značně tím zužoval prostor pro jakoukoliv novou politiku. Proces kádrové konsolidace, jež proběhl na všech patrech stranické hierarchie a jež byl popsán a obhájěn v „Poučení“, měl dlouhodobé a dalekosáhlé konsekvence. Kromě toho, že se ze strany podařilo odstranit veškeré reformní síly, znamenala čistka též významnou změnu sociální a věkové struktury (prověrky postihly nejvíce inteligenci a mladou generaci), což se časem muselo jistým způsobem projevit. Přísné kádrové pořádky posílily nejen vedoucí úlohu strany, ale zejména její nejvyšší vedení, které mělo v obsazování funkcí stále širší pravomoc. Rok 1968 nemá v dějinách *normalizace* pouze symbolickou hodnotu, podíváme-li se na kterýkoliv kádrový profil, ať již se jedná o kandidáta strany, kádrovou rezervu či člena vedení, vždy je jeho součástí pasáž týkající se angažmá konkrétní osoby během roku 1968.⁴⁰

Důvodem, proč se pozastavuji nad specifickými událostmi let 1968-1970 je tematická návaznost. V příštích kapitolách budou diskutovány kádrové změny a změny kádrové politiky na pozadí podnětů nové sovětské politiky, jejíž kroky daleko překračovaly reformní návrhy z let 1968. Cílem je též poukázat na fakt, že bez analýzy systému kádrové politiky a nomenklatury se badatel zkoumající nedemokratické režimy tehdejšího východního bloku

³⁷ MAŇÁK, J.: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970*. 1997, s. 26.

³⁸ Tamtéž, s. 41.

³⁹ Tamtéž, s. 58. K tomuto číslu je nutné připočítat asi 150 000 členů, jež postupně odešlo po srpnu 1968

⁴⁰ Úplný kádrový spis by měl obsahovat pohovorový list z výměny stranických legitimací z roku 1970.

neobejde. Do budoucna by bylo zajímavé provést komparativní studii systémů nomenklatury jednotlivých vládnoucích stran, což by jistě přispělo k přesnější typologizaci jednotlivých režimů.

1.2 Mezinárodní souvislosti normalizace

Obnova vedoucí úlohy KSČ a většina opatření s ní spojených byla provedena pod vlivem a přímým dohledem Sovětů. Nezpochybnitelná je jejich úloha při formování stranického vedení, o čemž výmluvně svědčí citát někdejšího předsedy vlády ČSSR: „Jak se Brežněvem neoblíbený člověk mohl stát dokonce předsedou vlády, to si vůbec nedovedu vysvětlit“.⁴¹ Podoba personálního složení vrcholných orgánů KSČ, stranické institucionální nastavení a další konsolidační kroky spoluprojektované Sověty předurčovaly budoucí vztahy obou stran a především měly do budoucích let zabránit opakování událostí roku 1968. Politika KSSS vůči KSČ za *normalizace*, ačkoliv se jedná o zcela zásadní oblast poznání fungování nedemokratického režimu v Československu, dosud nebyla důkladně zpracována, o formách nátlaku na československé vedení (který, nutno říci, často probíhal neoficiálně v osobní rovině) pojednávají tedy pouze paměti a vzpomínky tehdejších aktérů.

Podoba výchozího stavu „znormalizovaného“ režimu vtělená do textu „Poučení“ představovala *vnitřní* předpoklady (resp. překážky) pro budoucí korektury systému. *Vnější* tlaky ze strany SSSR, které se na formování těchto předpokladů zásadně podílely, se však časem kvalitativně posunuly. Přistoupíme-li na rozšířenou a všeobecně přijímanou tezi, že československá politika za *normalizace* vykazovala nebyvalou stabilitu, musíme v kontextu *vnitřních* a *vnějších* proměnných ke studiu tohoto fenoménu přistupovat s akceptací pojetí Davida Eastona, podle něhož je stabilita určitým druhem změny.⁴² Budoucí výzkum by se proto měl zaměřit na širí „manévrovacího prostoru“, jež byl v průběhu *normalizace* československému vedení v různých oblastech poskytnut. Poté bude snazší odpovědět na otázku, do jaké míry bylo vedení KSČ schopno a ochotno určité změny provést z vlastní iniciativy. Cílem předkládané práce je zachytit vztah těchto dvou proměnných v okamžiku, kdy působení *vnějších* stimulů oproti minulosti výrazně změnilo svojí kvalitu a analyzovat, jakým způsobem se ony *vnitřní* předpoklady pod vlivem nové situace transformovaly.

Nehodlám zde přispívat svojí definicí „Brežněvovy éry“ či období *normalizace*, dovolím si však pro pořádek krátce připomenout hlavní obecnou charakteristiku politiky,

⁴¹ ŠTROUGAL, L.: Paměti a úvahy, 2009, s. 243.

⁴² EASTON, D.: *A Framework for Political Analysis*. 1965, s. 106.

kteřá předurčovala vývoj v některých zemích sovětského bloku. V doktríně omezené suverenity, jež v různé míře představovala *raison d'être* tzv. socialistického společenství od jeho vzniku, se za vlády L. Brežněva „prosadila ideologická protireformace a silný konzervatismus, zdůrazňující stabilitu, která se změnila ve faktickou nehybnost“.⁴³ L. Brežněv oproti svému předchůdci odmítal změny příkazového hospodářského systému, což znamenalo mimo jiné odmítnutí tzv. „Kosyginovy ekonomické reformy“ v SSSR, „Nové ekonomické politiky“ v NDR a také konec šancí na pokračování hospodářských změn v ČSSR. Od druhé poloviny 60. let probíhal v sovětském bloku příznivý hospodářský vývoj, který v některých zemích umožňoval reformy odsouvat (poněkud jiná byla situace v Maďarsku) a orientovat se na konzumní rozvoj.

V Československu se podle Zdeňka Mlynáře mohla restaurace systému sovětského typu uskutečnit „pouze za předpokladu, že účinně fungoval mechanismus spojující pasivní loajalitu vůči restaurovanému systému s konzumní orientací širokých vrstev obyvatelstva“.⁴⁴ Podobně Karel Kaplan se domnívá, že k nejdůležitější části politické „normalizace“ patřilo udržení a vzestup životní úrovně.⁴⁵ „Snaha komunistického vedení neutralizovat politickou nespokojenost a nesouhlas většiny obyvatel zlepšením sociálního postavení byla hlavním důvodem toho, že po jednorozhodném rázném zabrzdění růstu příjmů (v r. 1970) se jeho tempo opět zrychlovalo“.⁴⁶ Z ekonomického hlediska bylo nejúspěšnějších prvních pět let *normalizace*, kdy vytvořený národní důchod rostl každoročně o více než 5 %.⁴⁷ Otakar Turek uvádí, že se tento fakt vysvětluje „sklizením efektů“ hlubokých systémových změn, uskutečněných koncem 60. let.⁴⁸ V druhé polovině sedmdesátých let ale nastává trvalý pokles vyrobeného národního důchodu, a to nejen v ČSSR, nýbrž ve všech zemích RVHP.⁴⁹

Prostor pro nutnou korekci hospodářského systému v posledních letech vlády L. Brežněva jistě existoval, jak sám připouští L. Štrougal.⁵⁰ V této době již zřejmě nehrozil zásadní odpor sovětské strany, hlavní překážkou byla, jak uvádí Z. Šulc, „předchozí mnohaletá antireformní, protirevizionistická kampaň, (jež) vytvořila nepřekročitelné ideologické bariéry“.⁵¹ Tyto různé úvahy nás nabádají k zamyšlení, zda-li *vnitřní* překážky

⁴³ VYKOUKAL, J – LITERA, B, - TEJCHMAN, M.: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 2000, s. 342.

⁴⁴ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. 1991, s. 49.

⁴⁵ KAPLAN, K.: *Sociální souvislosti krizi komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. 1993, s. 62.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ TUREK, O.: *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. 1995, s. 22.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. 1991, s. 45.

⁵⁰ ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. 2009, s. 228.

⁵¹ ŠULC, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. 1998, s. 59.

pro reformu od určitého okamžiku nepřevažují nad hrozbami potencionálního *vnějšího* tlaku ze strany SSSR, jež se nejpozději od polské krize v letech 1980-1981 ukázal jako neodůvodněný. V úvahu se však musí brát značná ekonomická závislost Československa na Sovětském svazu v důsledku začlenění do mezinárodní dělby práce, surovinové a exportní politiky, což představovalo další limity.

Kádrová stabilita v sovětské politice, jež byla definičním znakem doby vlády L. Brežněva, se počátkem osmdesátých let pomalu rozpadá. V roce 1980 zemřel dlouholetý předseda vlády SSSR A. Kosygin, jehož nahradil N. Tichonov. V době, kdy se L. Brežněv již delší dobu práce v politbyru neúčastnil, zemřel vlivný tajemník ÚV KSSS M. Suslov, čímž se zdramatizoval boj o nástupnictví. Podle K. Durmana, citujícího paměti M. Gorbačova, však L. Brežněv před svojí smrtí v listopadu 1982 rozhodl o J. Andropovovi jako svém nástupci.⁵²

J. Andropov za 15 měsíců své vlády vyměnil pětinu oblastních a krajských tajemníků KSSS, pětinu ministrů a třetinu vedoucích oddělení ústředního výboru.⁵³ Pod jeho vládou též posílily pozice mladých funkcionářů – M. Gorbačova, J. Ligačova či N. Ryžkova. Jak uvádí K. Durman, nový generální tajemník se však neodvažoval klást vyšší cíle, než „lepší rozestavení kádru“.⁵⁴ Avšak ve vzpomínkách aktérů a pracích historiků se stále vede spor o to, „co Andropov doopravdy chtěl.“ J. Andropov zemřel v únoru 1984, přičemž práce ve straně se kvůli nemoci několik měsíců před smrtí neúčastnil. Na jeho místo byl zvolen třiasedmdesátiletý K. Černěnko, symbolizující návrat k L. Brežněvovi.

1.3 Změna v Kremlu

V neděli 10. března 1985 ve večerních hodinách zemřel K. Černěnko. Byl to třetí odchod prvního muže Sovětského svazu za poslední tři roky. V pondělí 11. března 1985 politbyro projednalo kandidaturu Michaila S. Gorbačova, kterou téhož dne ústřední výbor strany jednomyslně schválil. Ačkoliv měl Gorbačov pro funkci zcela jasné kariérní předpoklady, od svých předchůdců se v mnoha ohledech lišil. Především se v minulosti ještě nikdy nestalo, aby byl generálním tajemníkem zvolen nejmladší člen politbyra (Gorbačovovi bylo v době zvolení 54 let, byl tedy patnáct let pod průměrem věku ostatních členů). Další odlišností mohlo být jeho poměrně vyšší vzdělání a také fakt, že svoji funkcionářskou dráhu ve straně započal až v post-stalinské době.

⁵² DURMAN, K.: *Útěk od praporů*. 1998, s. 254.

⁵³ VYKOUKAL, J – LITERA, B, - TEJCHMAN, M.: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 2000, s. 523.

⁵⁴ DURMAN, K.: *Útěk od praporů*. 1998, s. 250.

Do KSSS Gorbačov vstoupil v roce 1952 během studií práv v Moskvě. Od poloviny padesátých let působil v Komsomolu, nejprve jako vedoucí oddělení agitace a propagandy, později se stal prvním tajemníkem městského komsomolského výboru ve Stavropolu. Od roku 1962 pracoval ve straně, v letech 1966-1968 jako první tajemník městské organizace KSSS Stavropolu, v letech 1970-1978 na pozici stranického šéfa stavropolského regionu.⁵⁵ Na 24. sjezdu KSSS v roce 1971 byl zvolen členem ústředního výboru. V roce 1978 zemřel tajemník ÚV KSSS pro zemědělství (a bývalý stavropolský první tajemník) Kulakov, jehož nahradil právě Michail Gorbačov, který se o rok později se stal kandidátem politbyra a v roce 1980 jeho „plným“ členem.⁵⁶ Takto rychlý kariérní růst byl v rámci tehdejšího vedení strany bezprecedentní, nutno však dodat, že Gorbačov prošel všemi patry stranické organizace.

Vliv Michaila Gorbačova rostl za vlády J. Andropova, kdy se jeho působnost v ÚV rozšířila kromě zemědělství také na ekonomickou oblast. V době Černěnkově se Gorbačov stává druhým mužem strany, když mimo svých dosavadních funkcí přebírá v sekretariátu ÚV dohled nad zahraniční politikou. Následně opanoval též sféru ideologie, kultury a kádrové politiky.⁵⁷ Tehdy Gorbačov koncentroval ve svých rukách více moci, než kdysi vlivný tajemník Suslov. V době, kdy se Černěnko kvůli nemoci práce ve vedení strany již neúčastnil, Gorbačov politbyru předsedal.

Rozhodnutí politbyra navrhnout ústřednímu výboru kandidaturu Michaila Gorbačova se zdá, nejen kvůli výše zmíněným faktům, zcela logické. Vzhledem k událostem posledních tří let je možné stanovisko politbyra interpretovat jako volbu budoucí stability. Mimořádné zasedání ÚV KSSS zahájil M. Gorbačov uctěním památky K. Černěnka. Jednání poté mělo jeden jediný bod – volbu generálního tajemníka ÚV KSSS. Nominační řeč⁵⁸ pronesl Andrej Gromyko, jenž ve výčtu důvodů, proč jednomyslně podpořit předložený návrh zdůraznil Gorbačovovu schopnost „nacházet taková řešení, která odpovídají linii strany.“ Dále odmítl, že by ve vedení strany existovali nějaké trhliny, jež by prý v zahraničí rádi viděli. Projev lze tedy vnímat jednak jako zdůraznění kontinuity v politbyru a taktéž jako skrytou prosbu novému prvnímu muži, aby do budoucna nečinil zásadní změny ve vedení.

Pokud bychom k následujícím projevům nového generálního tajemníka přistupovali apriorně s intencí najít v jeho konání reformní prvky, jistě bychom si v ranných projevech či

⁵⁵ BROWN, A.: *The Gorbachev Factor*. 1996, s. 36-47

⁵⁶ Tamtéž, s. 53-55. Funkce tajemníka a zároveň člena politbyra měl ve vedení KSSS kromě Gorbačova ještě Romanov.

⁵⁷ Na tomto místě je dobré připomenout, že před svým zvolením do nejvyšší pozice byli tajemníky pro kádrovou práci též N. Chruščov, L. Brežněv a K. Černěnko.

⁵⁸ *Mimořádné plenární zasedání ústředního výboru KSSS*. 1985. Za zmínku stojí, že nominační řeč nevyšla druhý den ve stranickém tisku. Je pravděpodobné, že si ji Gromyko kvůli nedostatku času nestačil písemně připravit..

v usneseních ÚV KSSS všimli určitých náznaků změny linie. V dobovém kontextu však bylo obtížné předikovat budoucí vývoj, a to jak pro analytiky, tak především pro přímé aktéry. Sám Michail Gorbačov zpětně přiznává, že v roce 1985 neměl představu o možném rozsahu změn.⁵⁹

⁵⁹ GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebyvají šťastni. Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu.* 1995, s. 42

2. První fáze reformy

2.1. Politika KSSS do konce roku 1986

2.1.1. Reflexe změny v Kremlu

Poslední období existence nedemokratických režimů ve střední a východní Evropě bývá periodizováno lety 1985-1989. V následujících odstavcích bych se chtěl pokusit podat co nejvěrnější obraz toho, jakým způsobem československé vedení reflektovalo změny v sovětské politice po zvolení Michaila Gorbačova generálním tajemníkem ÚV KSSS, s jehož osobou je právem spojován reformní vývoj i rozpad bloku.

Ve středu 13. března 1985 se v Moskvě konal pohřeb Konstantina Černěnka. Toho dne měli vůdci členských zemí Varšavské smlouvy - Gustáv Husák, Teodor Živkov, János Kádár, Erich Honecker, Wojciech Jaruzelski a Nicolae Ceaușescu, poprvé možnost setkat se s Michaiem Gorbačovem v jeho nové funkci. Generální tajemník ÚV KSSS šel na společnou schůzku s vědomím potřeby inovace vzájemných vztahů, jež doposud probíhaly podle určitých stereotypů.⁶⁰ Budeme-li důvěřovat Gorbačovově tvrzení, bylo na schůzce jasně řečeno, že Sovětský svaz chce „důsledně dodržovat zásadu rovnoprávnosti a nezávislosti, což zahrnuje odpovědnost každé strany za vývoj ve vlastní zemi“.⁶¹ Podle Gorbačova tím došlo k odmítnutí tzv. Brežněvovy doktríny, aniž by to však jeho partneři brali vážně.⁶²

O týden později se dne 20. března 1985 konala 129. schůze předsednictva ÚV KSČ, na níž Gustáv Husák zařadil jako čtvrtý bod jednání šestistránkový materiál⁶³ informující o moskevské schůzce. Zpráva shrnuje obsah rozhovoru, ve kterém mělo být ze strany M. Gorbačova zdůrazněno upevnění spolupráce se socialistickými zeměmi⁶⁴ a dále předesláno, že „ve všech oblastech, v politické, ekonomické i ideologické činnosti nastupuje nová etapa –

⁶⁰ PREČAN, V: *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“*. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. s. 514

⁶¹ GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní. Dialog o „perestrojce“*, *Pražském jaru a socialismu*. s. 69.

⁶² PREČAN, V: *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“*. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. s. 514

⁶³ Národní archiv České republiky (NA), fond (f.): 02/1 (předsednictvo ÚV KSČ), archivní jednotka (a. j.): P129/85, bod (b): 4, Příloha III.

⁶⁴ V podstatě nejdůležitějším sdělením materiálu bylo Gorbačovovo připomenutí, že bude potřeba prodloužit platnost Varšavské smlouvy. Za zmínku stojí fakt, že N. Ceaușescu jako jediný účastník schůzky uvažoval nad možností zásahu do původního textu smlouvy.

zdokonalování rozvinutého socialismu.⁶⁵ Dokument též hovoří o dynamizaci politického systému a zlepšování fungování ekonomického mechanismu, to však není dále podrobněji rozvedeno. O údajném upuštění od doktríny omezené suverenity se dostupné prameny vůbec nezmiňují. Podle zápisu z diskuse⁶⁶ lze usoudit, že volba Michaila Gorbačova pro vedení KSČ nepředstavovalo závažné téma k rozsáhlejší analýze.

Badatel by si měl v této souvislosti všimnout jiné zajímavé věci. Na šestý bod stejné schůze bylo zařazeno projednání zprávy⁶⁷ Vasilu Biľaka z jeho návštěvy Moskvy, jež se konala ve dnech 4.-5. března 1985. Biľakův materiál velmi podrobně popisuje obsah setkání s jednotlivými sovětskými činiteli, z něhož pět stran je věnováno rozhovoru s Michaiilem Gorbačovem, jež proběhl týden před jeho volbou. Pomineme-li otázku sporu o autentičnost obsahu zprávy, která navíc není v tomto případě podstatná, členové vedení strany díky ní mohli získat představu o aktuálních postojích nového muže v čele KSSS. Michail Gorbačov při setkání s československým protějškem měl zejména prohlásit, že „československé vedení správně a odpovědně posuzuje vnitropolitický vývoj od krizových let.“⁶⁸ Na tomto místě je tedy jakési ujištění pro určitou část členů předsednictva, že se na interpretaci událostí let 1968-1969 nemusí nic měnit. Nejpodstatnější Gorbačovovo sdělení představuje patrně následující pasáž Biľakovy zprávy, kterou si dovolím citovat: *„Socialistické země jsou nyní v nové etapě formování společnosti. Probíhá za situace, kdy už jsou vyspělé komunistické strany a celá společnost, i když občas dochází k chybám. V současné době je nezbytné plně si uvědomit, v jakém stadiu vývoje se nacházíme a jak jít dále. Kurz a cíle politiky se měnit nemusí.“*⁶⁹ Citovaná pasáž představuje pro vedení KSČ garanci udržení *statu quo*, jež je zároveň v příkrém rozporu s tím, co nyní víme o sovětské politice v následujících letech.

Není možné jednoznačně určit moment, od kterého nastala změna politické linie KSSS. Samozřejmě se nám jako první takový okamžik nabízí plenární zasedání ÚV KSSS v dubnu 1985, které sám M. Gorbačov považuje za „obrat k nové strategické linii.“⁷⁰ Generální tajemník ÚV KSSS ve svém projevu přiznal nepříznivé tendence a potíže v ekonomice, které je nutno překonat intenzifikací hospodářství, přechodem k novým technologiím a urychlením vědeckotechnického pokroku. Ve své řeči Gorbačov užil slovní spojení „přestavba hospodářského mechanismu“, jež se vztahovalo k plánu rozšiřování práv

⁶⁵ Tamtéž, s. 1.

⁶⁶ Tamtéž, b-0

⁶⁷ Tamtéž, b-6

⁶⁸ Tamtéž, s. 7.

⁶⁹ Tamtéž, s. 8.

⁷⁰ GORBAČOV, M.,S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. 1987, s. 19.

podniků, jejich samostatnosti a zavádění chozrasčotu.⁷¹ Tato témata, zejména z oblasti hospodářství budou dominovat prvním dvěma letům Gorbačovovy vlády. Zdeněk Mlynář si v tomto kontextu velmi správně všiml toho, že pokusy o překonání stagnace měly v první fázi charakter „oprášené“ a jen mírně revidované verze hesel z Chruščovových časů, tedy zejména technokratické koncepce urychlení, racionalizace, apod.⁷² Tento fakt se tedy nutně odrážel na tehdejší hodnocení „nové politiky“ ze strany KSČ.

Dne 26. dubna 1985 ve Varšavě prodloužili představitelé členských zemí o dalších dvacet let Varšavskou smlouvu. Podle Gorbačovových vzpomínek byla pro něj tato schůzka důležitá i kvůli tomu, že si chtěl ověřit vztah partnerů k závěrům dubnového zasedání ÚV KSSS. Údajně vycítil pozitivní reakci na myšlenky, jež zazněly v Moskvě, žádné znepokojení se prý u účastníků schůzky nevyskytlo.⁷³

Z hlediska československé reflexe změn v SSSR může být podstatná zpráva tajemníka ÚV KSČ Mikuláše Beňi z jeho květnové návštěvy Moskvy, kterou předložil předsednictvu ÚV KSČ k informaci.⁷⁴ M. Beňo se setkal s tajemníkem ÚV KSSS J. Ligačovem, který dle materiálu v rozhovoru ocenil úsilí ÚV KSČ zaměřené proti pravicovému oportunismu a dále podotkl, že si sovětská strana váží dokumentu „Poučení“, který má „velký význam, stálou platnost a využitelnost nejen v KSČ.“⁷⁵

Ve dnech 30. a 31. května 1985 vykonal Gustáv Husák návštěvu Sovětského svazu, na které s Michailem Gorbačovem podepsal „Program dlouhodobé hospodářské a vědeckotechnické spolupráce na období do roku 2000“. Při projevu na slavnostním obědě v den podpisu smlouvy Husák řekl, že myšlenky vyjádřené na březnovém a dubnovém zasedání ÚV KSSS „se setkávají s velkým ohlasem u československých komunistů.“⁷⁶ Tento deklarovaný postoj se promítl do textu zprávy předsednictva ústředního výboru strany ke svolání XVII. sjezdu KSČ, kterou přednesl Gustáv Husák na zasedání ústředního výboru KSČ dne 18. června 1985.⁷⁷ Obsah zprávy v podstatě přejímá některé hlavní teze vyslovené Michailem Gorbačovem v posledních týdnech, zejména z dubnového zasedání ÚV KSSS.

⁷¹ *Plenární zasedání ústředního výboru KSSS: Svolání řádného XXVII. sjezdu KSSS*. 1985, s. 10-21. Slovo „chozrasčot“ pochází z ruštiny, vzniklo zkrácením slov *chozjaistvennyj* (hospodářský) a *rasčot* (propočít).

⁷² MLYNÁŘ, Zdeněk: *Krise v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. 1991, s. 125.

⁷³ PREČAN, V: *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“*. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. s. 515.

⁷⁴ NA, f.: 02/1, a. j.: P133/85, k informaci 2.

⁷⁵ Tamtéž, s. 2.

⁷⁶ NA, f.: 02/1, a. j.: P133/85, b-1, Příloha IV/b.

⁷⁷ NA, f.: 01 (Ústřední výbor KSČ), č. j.: ÚV-0049/85.

Za zdaleka nejautentičtější dokument o poměru vedení KSČ k „nové politice“ KSSS považují čtrnáctistránkový materiál⁷⁸ vypracovaný Vasilem Biľakem a předložený členům předsednictva „k informaci“ před schůzí PÚV dne 3. července 1985. Dokument s názvem „Informace o aktuálních otázkách vnitropolitického vývoje v SSSR“ představuje do té doby velmi neobvyklý a svým způsobem ojedinělý pokus o analýzu sovětské politiky od zvolení nového generálního tajemníka ÚV KSSS. V úvodu V. Biľak připomíná slova M. Gorbačova, podle kterých „sovětská společnost stojí na prahu kvalitativních změn ve všech oblastech života.“ Závěry dubnového zasedání ÚV KSSS interpretuje jako kontinuitu strategické linie XXVI. sjezdu KSSS, nové je však to, že tato kontinuita „byla v leninském duchu charakterizována jako důsledný postup vpřed a odstraňování všeho, co brání uskutečňování a rozvíjení linie na zdokonalování společnosti rozvinutého socialismu.“ Podle Biľaka byly dosavadní Gorbačovovy projevy dosti kritické, nejsou však dramatizovány, jeho cílem je prý odstranění negativních jevů. Ačkoliv byla zpráva psána tehdejší obvyklým jazykem, nedá se autorovi upřít dobrý postřeh i to, že s předstihem upozornil na teze, které (ačkoliv nebyly dosud zcela naplněny obsahem), šly nad rámec doposud přijatých standardů. Zejména se jednalo o plány na zdokonalení politického systému či práce s kádry. Na druhé straně se zdá, že materiál tuto „novou politiku“ hodnotí pozitivně. Z přístupných dokumentů se bohužel nedozvíme nic o motivech autora k vypracování diskutovaného materiálu.⁷⁹ Jelikož byl členům vedení předložen pouze „k informaci“, nebylo k němu přijato usnesení. Popisované teze zůstávají přísně interní záležitost.

V předchozích odstavcích jsem se pokusil pomocí dostupných pramenů ukázat na fakt, že československé vedení v první fázi hodnotilo politiku Michaila Gorbačova kladně. Chtěl bych se však vrátit nechronologicky zpět do dubna 1985 a připomenout, že někteří českoslovenští vedoucí činitelé mohli situaci vyhodnotit jako příležitost pro budování nové politické platformy. Již 4. dubna 1985 (tedy dlouho před dubnovým zasedáním ÚV KSSS) pronesl předseda vlády ČSSR Lubomír Štrougal v Košicích projev na shromáždění k čtyřicátému výročí vyhlášení tzv. Košického vládního programu, který byl o den později otištěn ve stranickém tisku. Řeč byla obsahově a stylově na první pohled zcela konformní s podobnými referáty stranických funkcionářů. Štrougal se však věnoval též aktuálním tématům a otázce „procesu zdokonalování řídicí práce.“ Hledání jeho nejúčinnějších způsobů

⁷⁸ NA, f.: 02/1, a. j.: P135/85, k informaci 14.

⁷⁹ Podle Zdeňka Hořeního, s nímž v letech 1999-2000 vedl rozhovor František Koudelka, byl Vasil Biľak novým generálním tajemníkem ÚV KSSS zpočátku nadšen. Hořenímu prý Biľak v osobním rozhovoru řekl: „Do pěti let bude Sovětský svaz úplně jiný.“ Údajně to neřekl skepticky nebo ironicky, mělo to být spontánní sdělení, „které ho vnitřně uspokojovalo.“ In: KOUDELKA, F.: *Rozhovor se Zdeňkem Hořením*.

prý představuje konflikt, „proto se také mohou najít i lidé, kteří v roli jakýchsi kvestorů nad každým novým odlišným názorem zdvihají mentorsky a varovně prst a zaklínajíce se principy, ubíjejí každou novou progresivní myšlenku.“⁸⁰ Za odcitování rozhodně stojí též následující pasáž, jež navazuje na předchozí: „Jistě, proces přechodu našeho národního hospodářství na dráhu intenzivního rozvoje vyžaduje proti dosavadním ustáleným stereotypům myšlení, nové myšlení, tvůrčí, svým způsobem nové vidění úkolů a problémů s nimi spojených. Řekl bych, že to vyžaduje – při respektování veškerých principů socialismu – přehodnotit některé naše dnešní názory a koncepce tak hluboce, že si to ani sami zatím nedovedeme představit.“⁸¹ Citovaná pasáž Štrougalova projevu jde daleko za publikované i nezveřejněné teze jak sovětských, tak československých představitelů. Připouští souboj myšlenek při hledání určitých východisek a naznačuje, že vnitřní podmínky pro určitý posun začínají být v československém případě limitující. Za zmínku též stojí fakt, že L. Štrougal hovořil poprvé o „přestavbě“ forem a metod hospodaření, a to v době, kdy se tento pojem v ČSSR ještě neužíval.

Co se týče vztahů uvnitř „socialistického společenství“, zdá se, že se na konci roku 1985 podařilo představiteli zemí bloku sjednotit. Ve dnech 22. a 23. října 1985 se v Sofii konala schůzka Politického poradního výboru (PPV) Varšavské smlouvy, která mimo ekonomických témat⁸² řešila otázku rozhovorů s USA o odzbrojení. Zpráva z jednání, kterou Gustáv Husák předložil předsednictvu na schůzi dne 30. října 1985, konstatovala, že se sofijské zasedání „ve větší míře než v minulosti“ zaměřilo na „upevnění jednoty a semknutosti států Varšavské smlouvy.“⁸³ Michail Gorbačov seznámil účastníky jednání s důvody současné politiky v SSSR, jeho partneři s novou politikou vyslovili souhlas.⁸⁴ Navrhl také, aby se porady PPV konaly nejméně jednou za rok a aby se v rámci Varšavské smlouvy vytvořila pracovní skupina pro aktuální vzájemné informování. V prvním roce vlády Michaila Gorbačova nic nenasvědčovalo tomu, že by se měl ekonomický a politický systém zásadně měnit. Tomu také odpovídala podpora „bratrských stran“.

⁸⁰ *Rudé Právo*, 5. dubna 1985, s.3.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Stojí za zmínku, že dne 18. září 1985 předsednictvo ÚV KSČ projednalo dopis M. Gorbačova určený G. Husákovi, ve kterém Gorbačov vyjádřil vážné znepokojení nad stavem rozpracování programu vědeckotechnického rozvoje členských zemí RVHP a navrhl problematiku projednat v Sofii. Gorbačov tak svým partnerům naznačil, že nezůstane pouze u rétoriky.

⁸³ NA, f.: 02/1, a. j.: P141/85, b-1, Příloha III, s. 10.

⁸⁴ Tamtéž. Na sofijskou schůzku vzpomíná též M. Gorbačov. In: PREČAN, V: *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“*. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. s. 516.

2.1.2. XXVII. sjezd KSSS

Ačkoliv dubnové plénum ÚV KSSS v roce 1985 vytyčilo novou strategickou linii, skutečně výraznější změny mohly nastat pouze za předpokladu kádrové konsolidace nejvyšších orgánů strany. První rok Michaila Gorbačova ve funkci generálního tajemníka byl ovlivněn načasováním sjezdu, na kterém měl v plánu do ústředního výboru dosadit nové lidi. Přesto uspěl v relativně rozsáhlých personálních změnách ve velmi krátké době. Během prvních dvanácti měsíců ve funkci, před samotným konáním sjezdu KSSS odešlo 38 ze 100 členů Rady ministrů SSSR, 31 % regionálních stranických tajemníků bylo vyměněno. V minulosti navíc nebylo zvykem, aby nový generální tajemník dělal rozsáhlé personální změny v politbyru. Například N. Chruščovovi se v letech 1953-1957 podařilo provést jedinou personální změnu (jeden odchod a dva příchody), L. Brežněv do roku 1971 jmenoval tři nové členy vedení (místo dvou starých), za vlády J. Andropova a K. Černěnka žádný člen politbyra neodešel. Naproti tomu v prvním roce vlády M. Gorbačova byli tři z deseti členů odstraněni (předseda vlády N. Tichonov a tajemníci G. Romanov a V. Grišin). Nový předseda vlády N. Ryžkov a tajemník ÚV J. Ligačov se stali členy politbyra bez toho, aby předtím byli kandidáty tohoto orgánu. Za zmínku stojí též odchod A. Gromyky z pozice ministra zahraničí, jehož nahradil E. Ševardnadze.⁸⁵

Samotné jednání sjezdu a přijaté dokumenty, o kterých bude řeč dále, nepředstavují zlom v dalším vývoji. Důležitá je mocenská pozice, kterou si sjezdem M. Gorbačov upevnil. Podstatné bylo omlazení „Brežněvovského“ ústředního výboru, do něhož bylo znovuzvoleno pouze 62 % dosavadních členů. Do politbyra navíc přišlo pět nových členů.⁸⁶ M. Gorbačov si k sobě vybíral zejména lidi, kteří za vlády L. Brežněva nepracovali na vysokých pozicích v aparátu - tajemník J. Ligačov dříve působil v malé oblasti Tomsk, předseda vlády N. Ryžkov byl jedním z místopředsedů Gosplanu, další blízký spolupracovník M. Gorbačova – A. Jakovlev býval ambasadorem v Kanadě. Také noví lidé v zahraničněpolitické oblasti nebyli přímo spojeni s minulou érou. Ministr zahraničních věcí E. Ševardnadze přišel z Gruzie, nový vedoucí zahraničního oddělení ÚV A. Dobrynin působil 25 let ve Washingtonu.⁸⁷ Změny v kádrovém obsazení nejvyšších postů (jež ve velké míře i po sjezdu pokračovaly) byly hlavním předpokladem pro změnu dosavadní linie.

⁸⁵ HOUGH, J.: *Russia and the West. Gorbachev and the Politics of Reform*. 1990. s. 170-171.

⁸⁶ Od XXVII. sjezdu KSSS zasedalo politbyro ve složení: M. Gorbačov, G. Alijev, V. Čebrikov, A. Gromyko, D. Kunajev, J. Ligačov, N. Ryžkov, M. Solomencev, V. Ščerbickij, E. Ševardnadze, V. Vorotnikov a L. Zajkov.

⁸⁷ Tamtéž, s. 172-173.

XVII. sjezd KSSS se konal ve dnech 25. února – 6. března 1986. Pro komunistické strany představují jejich sjezdy jakési vztažné body, ke kterým se odvolávají při provádění dlouhodobých strategických cílů. Prakticky se však jedná o schválení programových dokumentů, jež vznikají průběžně v době mezi sjezdy. V tomto ohledu tedy XXVII. sjezd KSSS nepředstavuje zásadní obrat v politické linii KSSS, hodnotu má spíše symbolickou.

V každém případě lze v publikovaných projevech a materiálech pozorovat jistý rétorický posun. Generální tajemník ÚV KSSS přednesl sjezdu politickou zprávu ÚV KSSS,⁸⁸ ve které zhodnotil problémy ve straně i ve společnosti, přiznal nepříznivé tendence v ekonomice, hovořil o „strnulosti a zkosnatělosti“ forem a metod řízení, narůstání byrokracie. Připomněl dubnové zasedání ÚV KSSS v roce 1985, které vytyčilo strategii *urychlení* sociálně ekonomického rozvoje, což prý bylo rozhodnutím historického dosahu. Vědeckotechnický pokrok a *přestavba* výrobních sil měly dosáhnout změn, které by na dřívější materiálně technické základně nebyly možné. Bylo však zdůrazněno, že se nelze omezit pouze na dílčí zlepšování, nýbrž provést *radikální reformu*. Zde nastala zásadní změna. Do sjezdu se hovořilo především o *urychlení* a *přestavbě*, což jsou pojmy, míněno sémanticky, mnohem mírnější, než *radikální reforma*, jež M. Gorbačov na sjezdu začal užívat.

V projevu M. Gorbačova bychom si měli všimnout záležitosti, která je mnohem podstatnější, než představování budoucích programových tezí. Generální tajemník zcela bezprecedentním způsobem obvinil odvětvová ministerstva z neustálého omezování práv podniků. Tohoto faktu si všimnul politolog Jerry Hough a zproblematizoval tak vžitou tezi o tom, že stranické špičky jsou konzervativní a ideologickou skupinou, jež je protiváhou reformnější, pragmatické skupině ve vládě. Podle Hougha může být tento pohled obrácen. Ministerstva ve své tehdejší podobě neměla na ekonomickém experimentu zájem, jedinou institucí v rámci politického systému KSSS, jež měla moc čelit ministerstvům byla paradoxně komunistická strana.⁸⁹ Avšak i v tom měl Gorbačov velmi složitou pozici. V průběhu roku 1986 se zdálo, že pojem *perestrojka* byl v rámci politbyra ÚV KSSS chápán různě, Gorbačovovi spojenci ve vedení J. Ligačov a N. Ryžkov odmítali zavádění tržních vztahů. O tom, že ve vedení existoval zásadní nesoulad ohledně ekonomické reformy svědčí fakt, že na

⁸⁸ XXVII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu 25. února – 6. března 1986: *Dokumenty a materiály*. 1986, s. 5-96.

⁸⁹ HOUGH, J.: *Russia and the West. Gorbachev and the Politics of Reform*. s. 89-91.

konci roku 1986 bylo delší dobu neobsazené místo vedoucího ekonomického oddělení ÚV KSSS.⁹⁰

Přesto byl ke konci roku přijat první významnější reformní krok. V listopadu roku 1986 byl schválen zákon o individuální pracovní činnosti, jež povoloval 29 druhů individuálních či rodinných ekonomických aktivit. Dále byly rozpracovány plány návrhů vedoucích ke zdokonalení metod plánování, k zvýšení úlohy chozrasčotu, prosazování zainteresovanosti a odpovědnosti podniků za jejich výsledky. Ekonomika se měla ve větší míře řídit rovnováhou vyrobené produkce a poptávkou obyvatel, cenová politika se měla stát pružnější. V praxi řízení plánovaného hospodářství se již neměl podceňovat zbožně peněžní vztah. Byly zahájeny práce na přípravě zákona o státním podniku, jež byl přijat o rok později. V oddílu 2.3.3 se budu zabývat otázkou, jak tyto záležitosti reflektovalo československé a stranické vedení KSČ.

2.2 Fungování Komunistické strany Československa

2.2.1. Aparát ústředního výboru KSČ

Převládající část textu práce je postavená na analýze praktické činnosti orgánů KSČ a jejich proměn. Považuji proto za nezbytné, zabývat na tomto místě též fungováním strany, jež byla rozhodující silou v politickém systému ČSSR. Postavení jednotlivých orgánů KSČ se postupem času měnilo, jejich uspořádání v námi zkoumaném období druhé poloviny osmdesátých let bylo značnou měrou nastaveno na počátku let sedmdesátých v reakci na změny, které se ve stranických strukturách odehrály v roce 1968.

Dne 11. prosince 1972 předsednictvo schválilo organizační uspořádání aparátu a stranických orgánů,⁹¹ jehož hlavní principy (s malými změnami) platily až do konce roku 1989. Podle důvodové zprávy⁹² k danému materiálu vyplynula potřeba nové systematizace aparátu z jeho „destrukce“, nevyjasněnosti funkcí a rozpadu systému práce v roce 1968. Hlavním smyslem nového nastavení byla typizace a sjednocení struktury k zabezpečení realizace stranických usnesení. Bylo zdůrazněno, že řízení uvnitř strany „se děje na základě zásad demokratického centralismu, podle něhož právo řídit nižší stranické orgány přísluší

⁹⁰ BROWN, A: *Seven Years That Changed the World*, 2007, s. 76-78.

⁹¹ NA, f.: 02/1, a. j.: P62/72, b-3.

⁹² Tamtéž, Příloha III.

jedině vyšším stranickým orgánům.“⁹³ Současně bylo deklarováno, že nahrazování mimostranických orgánů těmi stranickými vede k duplicitě a tříštění sil. V tomto kontextu se uvádí, že v období „konsolidace“ některé stranické orgány nahradily činnost složek politického systému, které údajně nefungovaly. Tato praxe se do budoucna neměla opakovat. Prvotním úkolem stranických orgánů na všech stupních bylo obsažení všech základních sfér společenského života a zajištění vedoucí úlohy a řídicího vlivu strany, zabezpečování realizace její politiky.⁹⁴

Nedílnou součástí struktury strany byl aparát, budovaný stranickými orgány. Je proto zcela na místě v krátkosti popsat jeho činnost a funkce, které můžeme shrnout do následujících šesti bodů: 1) funkce *iniciativní* (návrhy k uskutečnění usnesení); 2) funkce *výkonná* (účast na rozpracování a realizaci usnesení); 3) funkce *politicko-organizační* (organizace jednotného postupu komunistů ve státních, hospodářských a společenských orgánech); 4) funkce *kontrolní* (kontrola plnění usnesení); 5) funkce *ideologická* či výchovná (agitace, práce s kádry); 6) funkce *informační* (analýzy politické situace).

Aparát strany na všech stupních vytvářel předpoklady pro činnost stranických orgánů podle principu demokratického centralismu – pro krajské výbory KSČ realizující usnesení ústředního výboru a pro řízení okresních výborů, které spolu se základními organizacemi strany bezprostředně plnily stranická usnesení. V mých silách a záměrech však není zcela zodpovědně analyzovat práci nižších stranických pater, soustředit se chci především na problematiku ústředního výboru, který podle diskutovaného materiálu „přímo organizuje uskutečňování linie strany v centrálních člancích politického systému socialistické společnosti, v centrálních, státních, hospodářských, kulturních a dalších institucích.“⁹⁵ Od schválení organizačního uspořádání v prosinci 1972 se aparát ústředního výboru KSČ členil na třináct oddělení,⁹⁶ která se však svým zaměřením, agendou či velikostí navzájem značně lišila. Na základě úkolů, které měla plnit, je můžeme dále rozdělit na ekonomická či „rezortní“ oddělení, ideologický úsek a na oddělení přímo spjatá s chodem strany a jejím propojení s politickým systémem ČSSR.

Na pomyslném vrcholu stál *Sekretariát generálního tajemníka*, který měl za úkol opatřovat podklady pro jeho práci a zabezpečovat organizační a administrativní činnost

⁹³ Tamtéž, s. 2.

⁹⁴ Tamtéž, Příloha IV/a, s. 1.

⁹⁵ Tamtéž, s. 4.

⁹⁶ Tamtéž. Byla to tato oddělení: Sekretariát generálního tajemníka; oddělení všeobecné; politickoorganizační; propagandy a agitace; školství a vědy; kultury; ekonomické; stranické práce v průmyslu; stranické práce v zemědělství; společenských organizací a národních výborů; mezinárodní politiky; státní administrativy; hospodářské zprávy. V pozdější době přibyla ještě oddělení sdělovacích prostředků a sociální politiky.

spojenou s jeho úkoly. Vedoucí sekretariátu (v pozdní éře G. Husáka jím byl Jaroslav Máček) se pravidelně účastnil schůzí předsednictva ÚV KSČ.⁹⁷

Z hlediska fungování rozsáhlého stranického aparátu na všech stupních a pro praktické provádění „demokratického centralismu“ v rámci strany bylo nejdůležitější sekci *Oddělení všeobecné*. To obvykle podléhalo generálnímu tajemníkovi, vedoucí oddělení (v druhé polovině osmdesátých let jím byl Jaroslav Molek) se pravidelně zúčastňoval schůzí předsednictva ÚV KSČ, z nichž pořizoval ručně psané zápisy z diskusí k jednotlivým bodům jednání. Co do počtu pracovníků bylo toto oddělení nejrozsáhlejší, systematizace počítala s celkovým počtem 141 zaměstnanců (21 politických a 120 ostatních pracovníků) a vnitřně se dělilo na: vedení oddělení; odbor orgánů ÚV KSČ a kontroly; odbor dopisů pracujících; dokumentační středisko a archiv ÚV KSČ; odbor administrativních služeb a ediční činnosti ÚV KSČ; odbor technických služeb. Z výše uvedeného lze dovodit, že všeobecné oddělení tvořilo zcela nepostradatelnou složku aparátu. Připravovalo jednání pléna, předsednictva a sekretariátu ústředního výboru, evidovalo veškeré dokumenty, které mělo na starost rozesílat příslušným orgánům strany podle rozdělovníků. Důležitým úkolem byla kontrola dodržování termínů přípravy materiálů pro orgány ÚV KSČ, stejně jako plánu práce a usnesení orgánů. Oddělení neslo odpovědnost za bezpečné uložení dokumentů a dodržování státního tajemství.

Dalším oddělením, které si zaslouží naší pozornost je *Oddělení politickoorganizační*, které se členilo na: vedení oddělení; odbor výstavby a stanov strany; odbor vnitrostranické informace; odbor kádrové práce; odbor členských otázek, evidence členů a kandidátů; odbor organizační; součástí byli také instruktoři ÚV KSČ. Podle systematizace v oddělení působilo 65 politických a 50 ostatních pracovníků. Jeho činnost se zaměřovala na otázky spojené s vedoucí úlohou KSČ. Takzvaní instruktoři kontrolovali výsledky plnění usnesení ÚV KSČ v na nižších patrech stranické výstavby a vyhledávaly kádrové rezervy pro různá zařazení.

Pro fungování nedemokratického režimu v ČSSR hrál důležitou roli tzv. ideologický úsek, pod který spadala *Oddělení propagandy a agitace* (známé jako čtvrté či ideologické oddělení); *Oddělení školství a vědy*, *oddělení kultury* a *Oddělení masově sdělovacích prostředků*.⁹⁸ První z nich se staralo zejména o propagandu marxismu-leninismu, stranické vzdělávání a přípravu kádrů.⁹⁹ Oddělení školství a vědy řídilo stranické organizace v orgánech a institucích v oblasti školství a vědy, pomáhalo realizaci politiky strany v této oblasti,

⁹⁷ Tuto praxi však po roce 1987 Miloš Jakeš zrušil.

⁹⁸ Oddělení masově sdělovacích prostředků vzniklo až v roce 1977, v lednu roku 1989 bylo opět sloučeno s ideologickým oddělením.

⁹⁹ O činnosti oddělení vypráví jeho bývalý vedoucí Jaroslav Jeník In: VANĚK, M. - URBÁŠEK, P.: *Vítězové? Poražení? Životopisná interview – Politické elity v období tzv. normalizace 2.díl.* s. 283- 317

oddělení kultury plnilo funkci v systému „společenské objednávky“ umělecké tvorby a její šíření ve sdělovacích prostředcích. Všechna oddělení ideologického úseku podléhala na konci osmdesátých let tajemníkovi ÚV KSČ Janu Fojtíkovi, který tak disponoval velmi vlivnou mocenskou pozicí.

Na ekonomickém úseku stranické politiky fungovala *Oddělení stranické práce v průmyslu, dopravě, stavebnictví a službách*; *Oddělení stranické práce v zemědělství, potravinovém průmyslu, lesním a vodním hospodářství* a velmi důležité *Oddělení ekonomické*, jež mělo realizovat hospodářskou politiku strany a ovlivňovat práci centrálních, státních a hospodářských orgánů. Ekonomickým tajemníkem byl až do roku 1987 Miloš Jakeš.

Oddělení mezinárodní politiky zajišťovalo rozhodnutí orgánů ÚV KSČ v oblasti styků s komunistickými a dělnickými stranami socialistických, kapitalistických a rozvojových zemí, zpracovávalo současné mezinárodní události, problematiku antikomunismu a „ideologické diverze“ proti ČSSR. Dále toto oddělení kontrolovalo zahraniční cesty nomenklaturních kádrů, koordinovalo zahraniční styky a sledovalo činnost československých představitelů v mezinárodních organizacích. Pečovalo též o zahraniční stranické delegace a připravovalo vysílání delegací KSČ do zahraničí. Oddělení dlouhá léta podléhalo Vasilu Biřákovu.

Z hlediska pozice KSČ v politickém systému ČSSR je důležitá činnost *Oddělení společenských organizací a národních výborů*, které rozpracovávalo úkoly související s uplatňováním vedoucí úlohy KSČ v Národní frontě (NF), ve společenských organizacích a v národních výborech. Zajišťovalo soustavné spojení ústředního výboru s komunisty v NF a s představiteli jiných politických stran.

Socialistický řád jako takový mělo chránit *Oddělení státní administrativy* (známé též jako „třinácté oddělení“), podléhající přímo generálnímu tajemníkovi. Oddělení rozpracovávalo politiku strany na úseku ministerstva národní obrany a ministerstev vnitra, zahrnovalo hlavní štáb Lidových milic.

Materiální a finanční zabezpečení činnosti strany mělo na starost *oddělení hospodářské správy*, které mimo členských příspěvků zajišťovalo rekreaci, léčbu a sociální záležitosti funkcionářů strany. V souhrnu počítala systematizace aparátu ÚV KSČ s celkovým počtem 825 pracovníků, z toho 514 politických, 170 odborných, 58 administrativních a 83 technických. Do této sumy se kromě zaměstnanců třinácti oddělení započítávají pracovníci ústřední kontrolní a revizní komise KSČ, kanceláře prvního tajemníka ÚV KSS a sekretariátu tajemníků ÚV KSČ.¹⁰⁰ Hlavní zásady systematizace se až na nepatrné výjimky (viz poznámky

¹⁰⁰ NA, f.: 02/1, a. j.: P62/72, b-3.

96 a 98) od počátku sedmdesátých let neměnily, určité změny v počtu a zařazení pracovníků aparátu nejsou z hlediska logiky jeho fungování podstatné. Každé oddělení mělo svého vedoucího, jež byl podřízen tajemníkovi ÚV KSČ pro danou oblast. Tajemníků bylo celkově méně než oddělení, některým z nich tedy podléhalo více než jedno oddělení, přičemž vzhledem k různosti zaměření se logicky lišila mocenská pozice jednotlivých tajemníků.

2.2.2. Nejvyšší orgány strany

Pokud bychom chtěli s pomocí oficiálních stanov strany provést institucionální analýzu nejvyšších orgánů strany, vystačili bychom si s jedním kratším odstavcem. Podle stanov KSČ je nejvyšším orgánem strany je sjezd, který volí ústřední výbor, jež řídí v období mezi sjezdy veškerou stranickou práci. Ústřední výbor volí ze svých členů „předsednictvo k řízení práce mezi plenárními zasedáními ústředního výboru; sekretariát k řízení běžné práce, hlavně k organizování kontroly plnění usnesení a pro výběr kandidátů; generálního tajemníka a tajemníky ústředního výboru.“¹⁰¹

Ústřední výbor KSČ měl v době po XVII. sjezdu 135 členů a 62 kandidátů. Podle stanov¹⁰² zasedal nejméně třikrát do roka (v letech 1981-1986 se konalo 17 zasedání ÚV). Jeho úlohu můžeme studovat prostřednictvím fondu ÚV (01), který obsahuje plné stenografické záznamy jednání. Činnost tohoto orgánu chci popsat v dalších oddílech textu na praktických příkladech, stejně jako práci stálých komisí ÚV, které měly orgánům ÚV pomáhat při přípravě koncepcí v různých oblastech.

Členy sekretariátu ÚV KSČ (SÚV) byli generální tajemník a tajemníci ÚV KSČ, šéfredaktor Rudého práva a předsedkyně Československého svazu žen. Kromě ní se všichni členové sekretariátu pravidelně zúčastňovali schůzí předsednictva. Proto zde vyvstává otázka o pracovním zaměření tohoto orgánu, jehož úloha se časem měnila. Vrátime-li se zpět do února roku 1968, probíhala tehdy v předsednictvu na toto téma zajímavá debata. Kandidát předsednictva Antonín Kapek tehdy kritizoval údajné rovné postavení sekretariátu a předsednictva, přičemž hierarchie měla být podle něj následující: ÚV → PÚV → SÚV.¹⁰³ Kapkova kritika se týkala zejména faktu, že PÚV nebylo o činnosti SÚV dostatečně informováno, že konalo jaksi samostatně. Bylo-li postavení sekretariátu v rámci dělby práce postaveno stejně vysoko jako předsednictvo, vidíme od počátku sedmdesátých let pokles jeho

¹⁰¹ NA, f.: 02/1, a. j.: P147/86, b-3, Příloha III, s. 41-42

¹⁰² XVII. sjezd Komunistické strany Československa 24. – 28. března 1986. 1986.

¹⁰³ VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*, 1999. s. 73.

důležitosti a faktický přesun kompetencí do předsednictva.¹⁰⁴ Nebojím se užít expresivního vyjádření, že SÚV byl v době která nás zajímá, v podstatě „fiktivním“ orgánem, ačkoliv, jak chci rozvést dále, vláda v KSČ byla vládou tajemníků, kteří sekretariát fakticky tvořili. Ve druhé polovině osmdesátých sekretariát mimo svých kompetencí daných nomenklaturou projednával spíše podružné otázky. Podle tehdejšího šéfredaktora Rudého práva Zdeňka Hořeního, který byl až do roku 1989 členem sekretariátu, byl tento orgán zatěžován „balastem“ nomenklaturního rozhodování, které prý z hlediska rozhodovacího procesu nebylo zajímavé.¹⁰⁵ Zde je pozoruhodné to, že sekretariát schvaloval velké množství funkčních míst na úseku stranických orgánů, Národní fronty, společenských organizací, státní moci, správy, státní administrativy, hospodářské správy, vnějších vztahů, mezinárodních styků, dále na úsecích školství a vědy, propagandy a agitace, či sdělovacích prostředků. Zároveň se tajemníci ÚV KSČ (tedy členové sekretariátu) vyjadřovali k obsazení dalších funkcí na stejných úsecích.¹⁰⁶ Tajemníci tak ve svých rukou koncentrovali rozsáhlou moc v provádění vedoucí úlohy KSČ, sekretariát jako instituce byla pouze formální věc.

Hovoříme-li o „vedení KSČ“, máme na mysli členy a kandidáty předsednictva a tajemníky ÚV KSČ, kteří se schůzí PÚV pravidelně zúčastňovali. O klíči k obsazování tohoto orgánu, jež volil ústřední výbor (mechanismem volby PÚV se zabývám v oddílu 2.2.4) oficiální prameny nepojednávají, pozdní Husákově předsednictvo zasedalo v jedenáctičlenném složení: generální tajemník (Gustáv Husák), dva tajemníci ÚV KSČ (Vasil Biľak, Miloš Jakeš), první tajemník ÚV KSS (Jozef Lenárt), vedoucí tajemník městského výboru KSČ v Praze (Antonín Kapek), předseda federální vlády (Lubomír Štrougal), předsedové vlády ČSR a SSR (Josef Korčák, Peter Colotka), předseda Federálního shromáždění (Alois Indra), předseda České národní rady (Josef Kempný), předseda Ústřední rady odborů (ÚRO) (Karel Hoffmann). Toto schéma ani počet míst však nebylo pevně kodifikováno, bývalo však zvykem, že např. předseda ÚRO, nebyl-li přímo členem, zastával alespoň funkci kandidáta PÚV, apod.

Schůze předsednictva se zpravidla konaly v budově ústředního výboru v Praze na náměstí L. Svobody, v době kolem XVII. sjezdu obvykle ve středu, začátky schůze bývaly stanoveny obvykle na desátou hodinu dopolední, končily ve večerních hodinách. V období mezi sjezdy v letech 1981-1986 se konalo 153 schůzí PÚV, přičemž, jak ukazuje František

¹⁰⁴ Soudím tak zejména srovnáním náplně práce (pořadů jednání) SÚV tak, jak se postupně proměnila.

¹⁰⁵ Rozhovor se Zdeňkem Hořením vedl v letech 1999-2000 František Koudelka.

¹⁰⁶ Srov. *Rudá nomenklatura: Kádrový pořádek ústředního výboru Komunistické strany Československa z května 1984*. 1992.

Koudelka,¹⁰⁷ v prvním období Husákovy éry se PÚV scházelo častěji, než na jejím konci. Jak později uvidíme, za vlády Miloše Jakeše se průměrný počet zasedání opět zvýšil.

Vzájemné postavení členů vedení nebylo zcela rovné. Hlasovací právo měli formálně jen členové předsednictva, ostatní pravidelní účastníci schůzí – kandidáti předsednictva (Jan Fojtík, Josef Haman, Miroslav Hruškovič), zbývající tajemníci ÚV KSČ (Mikuláš Beňo, Josef Havlín, František Pitra, Jindřich Poledník), šéfredaktor Rudého práva (Zdeněk Hoření), předseda ÚKRR (Jaroslav Hajn) hlasovat nemohli. Nutno však říci, že v PÚV se hlasovalo jen výjimečně, k usnesení se docházelo zpravidla konsensem členů předsednictva, jejichž vliv se také značně lišil. Mnohem větší váhu hlasu měl vždy ten člen předsednictva, jenž byl zároveň tajemníkem ÚV KSČ, reálná moc takového člena byla nesrovnatelná s mocí např. předsedy ČNR. Taktéž pozice tajemníků nebyla rovná, velmi záleželo na úseku, který jim byl svěřen, resp. na oddělení, která řídili.

Ačkoliv vedení KSČ mělo kolektivní charakter, přirozenou vůdčí osobností byl generální tajemník ÚV KSČ (a v letech 1975-1987 zároveň prezident republiky) Gustáv Husák, jemuž v aparátu podléhalo všeobecné oddělení a oddělení státní administrativy. Bylo zvykem, že generální tajemník měl vždy poslední slovo k projednávanému tématu a v podstatě schvaloval a formuloval usnesení, které vzešlo z diskuse ostatních členů vedení. V hierarchii PÚV měli dále výjimečné postavení ti, kteří na schůzích seděli vedle generálního tajemníka – po levici Lubomír Štrougal a po pravici Vasil Biľak.¹⁰⁸ Štrougalova silná pozice byla velkou měrou dána jeho vztahem s Gustavem Husákem, na druhé straně mimořádný vliv Vasilu Biľaka vyplýval jednak z jeho angažmá v roce 1968, především však z jeho vlády nad mezinárodním oddělením ÚV KSČ, prostřednictvím kterého si udržoval úzké vztahy se SSSR. Analyzujeme-li rozhodovací proces v PÚV, který byl postaven na hledání konsenzu, nezřídka se stávalo, že členové vedení měli na projednávaná témata rozdílné pohledy. Vzhledem v nerovnému postavení členů však nesouhlasné stanovisko jednoho mohlo mít váhu veta, zatímco nesouhlas jiného nikoliv.

2.2.3. Praktická práce orgánů a archivní prameny provenience ÚV KSČ.

Program jednání předsednictva, který obvykle měl více, než dvacet bodů, schvaloval generální tajemník. Připravené pořadí bodů se zpravidla během schůze měnilo podle potřeby

¹⁰⁷ KOUDELKA, František: *Husákův pád, Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ*. In: *Soudobé dějiny* 8, č.3, 2000, 473-525.

¹⁰⁸ KOUDELKA, F: *Rozhovor se Zdeňkem Hořením*.

či aktuálnosti témat. V první části jednání bývaly projednány důležité otázky týkající se chodu strany a státu – témata hospodářská, bezpečnostní, zahraničněpolitická či otázky kádrové. Na závěr zbyly záležitosti méně důležité. Předložený návrh obvykle uvedl jeho předkladatel (jenž však nemusel být autorem návrhu!). Ne vždy jím byl člen vedení strany, proto nebylo výjimkou přizvání ministra vlády či představitele jiné organizace. Přizvaní setrvali pouze po dobu projednání návrhu. Po uvedení problematiky následovala diskuse, které se mohl zúčastnit kterýkoliv člen vedení. Přednost měli obvykle členové PÚV, až poté se ke slovu dostávali kandidáti a ostatní tajemníci. Diskuse se výjimečně zúčastňovali i přítomní Zdeněk Hoření a Jaroslav Hajn. Vedoucí sekretariátu a všeobecného oddělení nikdy nediskutovali.

Archivní jednotky fondu předsednictva ÚV KSČ (02/1) jsou číslovány podle schůzí mezi sjezdy. To znamená, že jedna archivní jednotka se rovná jedné schůzi. Ke každému bodu jednání by měl být zachován příslušný materiál. Bod nula obsahuje navržený program schůze, prezenční listinu s návrhem přizvaných hostů pro určité body jednání a zápis z diskuse. Ručně psané zápisy pořizoval vedoucí všeobecného oddělení Jaroslav Molek na listy formátu A5. Nejedná se o stenografický záznam, kvalita jednotlivých zápisů se tedy různí. K některým bodům zápis zcela chybí, jindy je pouze heslovitý, v určitých případech však zachycuje celé věty diskutujících, z nichž lze dobře zrekonstruovat atmosféru jednání. Tento pramen je sice ovlivněn osobou zapisujícího, jeho pozorností a tím, čemu on sám přikládal největší váhu, v každém případě se jedná o jediné svědectví o debatách tohoto vrcholného stranického orgánu.

Materiály k jednotlivým bodům jednání na své obálce uvádějí číslo bodu, jeho název, jméno předkladatele, datum, krátký popis a seznam příloh. Příloha I je obvykle navržené a přijaté usnesení, které obsahuje vyjádření k návrhu (obvykle jeho přijetí bez výhrad či s připomínkami) a uložení orgánům strany či konkrétním osobám realizovat usnesené. Příloha II se v materiálech nevyskytuje pravidelně, obvykle se však jedná o stanoviska oddělení ÚV KSČ k příslušným návrhům. Příloha III bývá vlastním návrhem, příloha IV obsahuje podkladové materiály. Tyto dokumenty zhotovovalo všeobecné oddělení pro každého člena vedení, přičemž vedlo přísnou evidenci počtu výtisků, jejich odeslání, projednání a konečně datum jejich zpětného založení.

Jednotlivé přílohy bývaly obsáhlé, členové vedení však zpravidla na schůze byli dobře připraveni, často se k materiálům vedla velmi podrobná diskuse. Nezřídka se ale stávalo, že byl bod projednán pouze ústně, zcela bez podkladových materiálů. Pro badatele to znamená, že je odkázán jen na zápis z diskuse, je-li k dispozici. Jednání předsednictva mělo též svoji informativní část. Členům vedení byly rozesílány materiály informující o různých

záležitostech vnitrostranického, státního i mezinárodního života, k nimž předsednictvo nezaujímal žádná usnesení.

2.2.4. Jak se volilo vedení strany

Předsednictvo ÚV KSČ, tak, jak zasedalo v době před XVII. sjezdem strany, vykazovalo v rámci dějin KSČ nebyvalou stabilitu. Sedm členů tehdejšího předsednictva bylo v širším vedení strany již v dubnu 1969¹⁰⁹. Do XIV. sjezdu v roce 1971 byla dokončena konsolidace předsednictva, jehož podoba až na tři výjimky přetrvala ve stejné podobě do XVII. sjezdu v roce 1986 - první změnou byla rezignace prezidenta republiky Ludvíka Svobody, zvolení Miloše Jakeše členem předsednictva v roce 1981 a úmrtí Václava Hůly v roce 1983. V rámci přípravy XVII. sjezdu KSČ, který formálně volil ústřední výbor, se předsednictvo ÚV KSČ dne 18. března 1986 zabývalo tím, koho sjezd o několik dní později zvolí do ústředního výboru a dalších orgánů.

Vedení strany toho dne rozhodlo¹¹⁰ o podobě a obsazení členů a kandidátů ústředního výboru. V první řadě byly posouzeny návrhy krajských výborů strany, do kterých na návrh Lubomíra Štrougala nebylo zasahováno. Poté se předsednictvo poměrně detailně věnovalo návrhům „centra“. Gustáv Husák uvedl jména navržených a poté se k jednotlivým jménům vyjadřovali ostatní členové předsednictva. Nebudeme zde podrobně analyzovat jednotlivé navržené kandidáty, ani názory členů vedení, které se navzájem značně odlišovaly. Chtěl bych však poukázat na zajímavý nesoulad mezi zájmem federální vlády a stranickým vedením, který ve výsledném kompromisu vznikl. Návrh počítal mimo jiné s nominací tří ministrů federální vlády ze strojírenského úseku. Jednalo se o Pavola Bahyla (ministr všeobecného strojírenství), Milana Kubáta (ministr elektrotechnického průmyslu) a Eduarda Saula (ministr hutnictví a těžkého strojírenství). Z tehdejších sedmadvaceti členů federální vlády bylo členy ústředního výboru třináct ministrů, tedy necelá polovina. Dalších pět ministrů bylo kandidáty ústředního výboru. Lubomír Štrougal sice připomněl, že v Sovětském svazu jsou všichni „strojírenští“ ministři členy ÚV KSSS a připustil zvolení třech navržených ministrů, ovšem zároveň vyjádřil výhrady k jejich práci ve vládě. Místo toho předseda vlády naléhal na zvolení ministra zemědělství a výživy Miroslava Tomana za člena ústředního výboru. Tento požadavek vyslyšen nebyl, Toman se stal pouze kandidátem ÚV. Naopak Saul s Kubátem se

¹⁰⁹ Vasil Biľak, Peter Colotka, Gustáv Husák a tajemníci Alois Indra, Josef Kempný a Jozef Lenárt.

¹¹⁰ NA, f. 02/1, a. j. 153, bod 0. Podle záznamu v diskusi o kádrové přípravě pro XVII. sjezd KSČ vystoupili pouze členové předsednictva ÚV KSČ s hlasovacím právem. Pouze s nepodstatnou připomínkou dostal slovo též tajemník ÚV KSČ Jan Fojtík.

nakonec stali členy ústředního výboru, Bahyl kandidátem ústředního výboru. První dva jmenovaní ministři ve federální vládě skončili v dubnu 1988 v souvislosti s rekonstrukcí vlády Lubomíra Štrougala, posledně jmenovaný odešel již v červnu 1986 s koncem volebního období. Byť se v tomto případě jistě nejednalo o zásadní otázku, vidíme zde příklad, jakým způsobem se předseda vlády snažil uplatnit svůj zájem na podobě stranického orgánu. Přes výhrady premiéra se do ÚV dostali ministři, kteří se po svém odchodu z vlády stali „lame ducks“ bez svých původních státních funkcí.

Neméně zajímavá byla taktéž debata nad dosavadními členy ÚV, kteří již neměli být znovuzvoleni. Zmíním známé jméno Evžena Erbana, který nebyl znovu navržen kvůli jeho údajným vystoupením v zahraničí, stykům se sociálními demokraty i s emigrací¹¹¹ Proti této argumentaci vystoupil Lubomír Štrougal, který podotkl, že Erbana nelze hodnotit pouze podle agenturních zpráv. Evžen Erban na sjezdu již zvolen nebyl.

Zatímco ohledně volby členů a kandidátů ústředního výboru existovaly v předsednictvu různé názory a konečný návrh je výsledkem kompromisu, co se týče návrhu na obsazení míst v předsednictvu a postů tajemníků ÚV KSČ, zde panovala v předsednictvu jasná shoda. Předsednictvo na návrh Gustáva Husáka rozhodlo, že generálním tajemníkem ÚV KSČ zůstane Gustáv Husák, a že jedenáctičlenné předsednictvo bude ponecháno v dosavadním složení. Ke třem kandidátům měli přibýt další tři (František Pitra, Vladimír Hermann, Ignác Janák). Bylo rozhodnuto, že tajemníci a členové sekretariátu ÚV KSČ též budou pokračovat v dosavadní sestavě. V diskusi zazněl zajímavý argument, že „i s. Gorbačov je toho názoru, že může zůstat dosavadní vedení.“¹¹² Pozoruhodná je však následná diskuse, které se (soudě podle zápisu) kromě Lubomíra Štrougala zúčastnili všichni členové předsednictva. Stojí za to v krátkosti přiblížit obsah tohoto jednání, které zrelativizovalo opětovnou „sebereprodukci“ vedení strany. Karel Hoffmann, jež se chopil slova jako první podotkl, že by bylo dobré, kdyby byl tento vrcholný orgán schopen v kádrových otázkách dokumentovat nějaký pohyb a zároveň s tím požádal o uvolnění z funkce předsedy ÚRO. Antonín Kapek, enfant terrible vedení strany řekl, že po sjezdu může nastat složitá situace, bude-li někdo z vedení strany vystupovat jinak. Kapek jako by anticipoval budoucí vývoj, ve kterém bude hrát jednu z hlavních rolí právě on. O naléhavosti omlazení kádrů dále hovořili Jozef Lenárt, Miloš Jakeš a Josef Kempný, podle něhož bylo třeba začít za sebe hledat náhradu. Souhlasil též Alois Indra, podle kterého lidé kádrové změny čekají. Gustáv Husák závěrem podotkl, že se snaží z krajů „protáhnout“ nové lidi a navrhl, že by se v době

¹¹¹ Citován zápis z diskuse, Tamtéž

¹¹² Tamtéž.

sjezdového jednání – na 1. zasedání ÚV KSČ mohlo říci, že si vedení uvědomuje naléhavost řešení omlazení vedoucích orgánů. Na to zareagoval Vasil Biľak, podle kterého by se o tom nemělo hovořit.¹¹³

Projednávání kádrových otázek na 153. schůzi PÚV vypovídá o několika věcech. Za prvé ukazuje na skutečný vzájemný vztah a postavení ústředního výboru, jeho předsednictva a sjezdu strany. Za druhé je zřejmé, že argument o podpoře vedení SSSR byl stále brán v potaz. V neposlední řadě je zjevné, že členové vedení KSČ byli schopni sebereflexe a přiznání, že jejich éra skončila a že je nutné v blízké době provést hlubší kádrové změny.

2.3. XVII. sjezd KSČ a období do konce roku 1986

2.3.1. Příprava sjezdu

Intenzivní příprava sjezdu probíhala od konce roku 1985, přičemž vedení strany zajišťovalo jak technickou, tak obsahovou stranu. Klíč pro volbu sjezdových delegátů byl předsednictvem schválen již 5. června 1985,¹¹⁴ tedy již třináct dní před svoláním sjezdu, k čemuž došlo na zasedání ÚV KSČ dne 18. června 1985. Podle návrhu měl být volen jeden delegát s hlasem rozhodujícím na 1000 členů a jeden delegát s hlasem poradním na 5000 kandidátů. Na ústředně řízené organizace připadalo 80 delegátů, jež byli voleni na krajských konferencích. Podle stanov se měli sjezdu zúčastnit jako delegáti s hlasem poradním i členové a kandidáti ÚV KSČ a ÚKRK, kteří nebyli zvoleni za delegáty s hlasem rozhodujícím. Celkově se tedy počítalo s 1525 delegáty¹¹⁵ s hlasem rozhodujícím a celkově až s 1623 delegáty s hlasem rozhodujícím a poradním.¹¹⁶

Obsahová stránka sjezdu byla z velké části připravena v posledním měsíci před jeho zahájením – jednalo se o schválení jednacího a volebního řádu, podkladových materiálů a sjezdových dokumentů, časového rozvrhu a ostatních sjezdových dokumentů. Předsednictvo se svými připomínkami podílelo též na podobě zprávy o činnosti ÚKRK.¹¹⁷ Dne 20. února 1986 se konalo 17. zasedání ÚV KSČ, jehož hlavním bodem bylo projednání sjezdových dokumentů. Jednání zahájil v 10:00 hodin Gustáv Husák. Po schválení programu, složení návrhové a tiskové komise, skrutátorů a návrhu publicity z právě probíhajícího zasedání

¹¹³ Tamtéž.

¹¹⁴ NA, f.: 02/1, a. j.: P133/85, b-6, Příloha I

¹¹⁵ Nakonec bylo zvoleno 1545 delegátů s hlasem rozhodujícím.

¹¹⁶ Tamtéž, Příloha III.

¹¹⁷ NA, f.: 02/1, a. j.: P149/86, b-5.

Husák představil materiály, které členové a kandidáti ÚV dostali ke studiu. V předstihu jim byla rozeslána zpráva ÚV KSČ o plnění závěrů XVI. sjezdu, dále návrh Hlavních směrů hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na roky 1986-1990 a navrhované úpravy stanov KSČ.¹¹⁸ V den jednání bylo členům a kandidátům rozdáno dalších šest obsáhlých materiálů. Většina z nich musela být po skončení jednání vrácena zpět všeobecnému oddělení. Generální tajemník doporučil, dát členům „dostatek času“ na prostudování dokumentů, do 14:00 hodin k nim bylo možno podávat návrhy a připomínky návrhové komisi a v 15:00 hodin mělo jednání pokračovat. Následně byly předloženy kádrové návrhy na obsazení prvního tajemníka ÚV KSS a na vedoucí tajemníky KV KSČ. Před přerušením schůze v 10:15 hodin Gustáv Husák oznámil: „nepočítáme s diskusí.“¹¹⁹ V 15:00 hodin, přesně podle plánu¹²⁰ jednání pokračovalo. Vasil Biľak informoval plénum, že 22 členů a kandidátů ÚV předložilo své připomínky k jednotlivým dokumentům a uvedl příklady jejich charakteru pro demonstraci toho, že na obsahu dokumentů nic nebude měnit. Následovalo (zcela bez diskuse) hlasování o jednotlivých návrzích a o kádrovém obsazení výše zmíněných postů. Všechny návrhy byly odsouhlaseny jednomyslně, což v závěrečné řeči Gustáv Husák ocenil. Jednání bylo zakončeno v 15:25 hodin. Čistý čas zasedání činil 40 minut.¹²¹

2.3.2. XVII. sjezd KSČ

Na poslední schůzi předsednictva před sjezdem dne 18. března 1986 projednalo vedení strany výsledky XXVII. sjezdu KSSS. Badatel však zřejmě nemůže zjistit, v jakém smyslu vedení strany sjezd KSSS zhodnotilo, jelikož zpráva byla podána pouze ústně, ze zápisu z diskuse nelze vyvodit obsah jednání.¹²² XVII. sjezd KSČ se konal ve dnech 24. – 28. března 1986 v Praze. Nejdůležitějším přijatým dokumentem byly Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1986-1990 s výhledem do roku 2000, z něhož následně vycházel zákon o osmém pětiletém plánu. Z našeho hlediska by byla podrobná analýza sjezdového jednání neplodná,¹²³ stejně tak jako jeho srovnání se sjezdem KSSS. Pokud bychom k tématu přistupovali s apriorním předpokladem, že se „konzervativní vedení“ KSČ vůči nové politice KSSS již tehdy vymezilo, posloužilo by nám srovnání obsahu politických

¹¹⁸ O změnách ve stanovách předsednictvo jednalo od prosince 1985, navržené změny jsou jen banálního charakteru.

¹¹⁹ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 0042/86

¹²⁰ Přesný časový i obsahový harmonogram 17. zasedání ÚV KSČ předsednictvo projednalo dne 5. února. Srov. NA, f. 02/1, a. j.: P149/86, b-2, Příloha III.

¹²¹ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 0042/86.

¹²² NA, f. 02/1, a. j.: P153/86, b-0, b-1.

¹²³ Srov. *XVII. sjezd Komunistické strany Československa 24. – 28. března 1986*. 1986.

zpráv M. Gorbačova a G. Husáka k potvrzení této teze, zejména v tom smyslu, vulgárně řečeno, že KSČ určité věci záměrně „neopsala“. Osobně se však domnívám, že konkrétnější vztah vedení KSČ k nové sovětské politice se krystalizoval až mnohem později, analýza sjezdu KSČ o tomto postoji mnoho nevypovídá.

Do ústředního výboru sjezd formálně zvolil 135 členů a 62 kandidátů.¹²⁴ Nový ústřední výbor se poprvé sešel v předposlední den sjezdu, aby zvolil nejvyšší vedení strany. Svědectví o tomto jednání se dochovalo ve stenografickém záznamu,¹²⁵ existujícím pouze v pěti originálních exemplářích. Prvním bodem zasedání byla volba generálního tajemníka, členů předsednictva, kandidátů předsednictva, tajemníků a členů sekretariátu ústředního výboru KSČ. Druhým bodem mělo být potvrzení do funkce předsedy ústřední kontrolní a revizní komise KSČ. Jednání zahájil v 15 hodin a 40 minut Gustáv Husák. Po krátkém úvodu byl program zahájen volbou generálního tajemníka. Gustáv Husák se tázal pléna, jaké jsou návrhy na obsazení tohoto postu. Přihlásil se Lubomír Štrougal, který prohlásil: „*Soudružky a soudruzi, když jsme se radili se soudruhy z předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ, jednomyslně jsme dospěli k názoru, aby do funkce generálního tajemníka ústředního výboru strany byl opět zvolen soudruh Gustáv Husák.*“¹²⁶ Poté se Husák tázal, jsou-li nějaké další návrhy. Jelikož žádné další návrhy nebyly vzneseny, poprosil Lubomíra Štrougala, aby dal o návrhu hlasovat - Gustáv Husák byl jednomyslně zvolen. Po krátkém děkovném proslovu přistoupil k volbě předsednictva. Přečetl jedenáct dosavadních členů tohoto orgánu a opět se zeptal pléna, jsou-li jiné návrhy. Poté nechal hlasovat o každém (o Husákovi se již nehlasovalo) členovi zvlášť - všichni navržení byli jednomyslně zvoleni. Obdobným způsobem proběhla volba kandidátů předsednictva, tajemníků ÚV KSČ a členů sekretariátu.

K druhému bodu vystoupil Miloš Jakeš, který informoval o tom, že ÚKRRK opětovně zvolila svým předsedou Jaroslava Hajna. Ústřední výbor tuto volbu jednomyslně potvrdil. Gustáv Husák zasedání ukončil poděkováním jménem nového vedení a svoláním druhého zasedání ústředního výboru na 9. duben 1986. První zasedání ÚV KSČ bylo ukončeno v 15 hodin a 56 minut, trvalo přesně šestnáct minut.¹²⁷

¹²⁴ Znovuzvoleno nebylo dosavadních 41 členů, to znamená, že se ÚV KSČ obměnil přibližně z jedné třetiny. Pro zajímavost také uvádím, že v době po XVII. sjezdu v ústředním výboru zasedalo již pouze 33 členů zvolených XIV. sjezdem v roce 1971.

¹²⁵ NA, f. 01, č. j.: ÚV – 0063/86.

¹²⁶ Tamtéž, s. 2

¹²⁷ NA, f. 01, č. j.: ÚV – 0063/86.

2.3.3. Ekonomická reforma

Na konci roku 1986 přijalo předsednictvo „Zásady pro postupné přebudování hospodářského mechanismu,“ což můžeme považovat za první významnější reformní počín vedení KSČ po roce 1985. Mohla by být vznesena oprávněná námitka ohledně adekvátnosti pojmu „reforma“ pro tento konkrétní příklad. Cílem mojí práce však není hodnotit dostatečnost či nedostatečnost plánovaných hospodářských změn, budou mě zajímat zejména politické kořeny těchto návrhů a jejich další konsekvence.

Během druhé poloviny roku 1986 se vedení strany mnohokrát zabývalo hospodářskou situací v ČSSR a spolu s tím se pokoušelo uvažovat nad tím, jaké důsledky politika přestavby pro ostatní země bloku bude mít. Postoje jednotlivých členů PÚV k nové sovětské politice nebyly jednoznačné, na jedné straně stál předseda federální vlády, který kritizoval opožděnost a pomalé tempo reformy,¹²⁸ na druhé straně byla většina členů vedení, jež čekala, s čím konkrétním Gorbačov dále přijde. Přesto na konci roku vznikl ve velmi krátké době výše zmíněný dokument, jež nastiňoval program budoucí reformy. Tento rychlý obrat Zdislav Šulc vysvětluje tím, že Husák přerušil své „dlouhé mlčení ke cause Gorbačov“ až v prosinci 1986 na základě určité zprávy, jež do Prahy měla dorazit vnitřní cestou, podle níž dlouho odkládané lednové plénum ÚV KSSS mělo definitivně rozhodnout ve prospěch Gorbačovova „nového kursu“. Proto prý Vládní výbor pro plánovité řízení národního hospodářství dostat příkaz „doslova přes noc“ připravit projekt hospodářské reformy tak, aby byl zveřejněn ještě před lednovým zasedáním ÚV KSSS a mohl být vydáván za „vlastní dílo“.¹²⁹ Osobně bych rád nabídl alternativní vysvětlení tohoto „náhlého obratu“ československého vedení. Zapomíná se totiž na důležitou událost, o níž se odborná literatura dosud nezmiňuje. Ve dnech 10. – 11. listopadu 1986 se v Moskvě konalo pracovní setkání vedoucích představitelů členských států RVHP, na němž československou stranu reprezentoval Gustáv Husák. Pracovní setkání se zabývalo zejména ekonomickou integrací socialistických zemí a uplatňováním nových forem spolupráce ke zdokonalení činnosti RVHP. Dne 17. listopadu 1986 zaslal M. Gorbačov důvěrnou cestou G. Husákovi texty svých vystoupeních na pracovním setkání,¹³⁰ o dva dny později jejich obsah předsednictvo projednávalo. Výmluvné je Husákovy vyjádření zachycené

¹²⁸ Srov. zápis z diskuse PÚV ze dne 24. 9. 1986: NA, f. 02/1, a. j.: P16/86, b-0.

¹²⁹ ŠULC, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. 1998. s. 62-63.

¹³⁰ NA, f. 02/1, a. j.: P20/86, b-1, Přílohy IV/a/1-4. Předsednictvo poté obdrželo též přepisy projevů W.

v zápisu z diskuse: „na poradu jsme šli trochu slepí“.¹³¹ Na setkání v Moskvě se projednaly zcela zásadní dokumenty o nových formách spolupráce v rámci RVHP, přičemž sovětská stanoviska prý dostala od všech účastníků podporu. Podle Husáka bylo nutné na tyto nové skutečnosti reagovat již v dokumentech připravovaného 4. zasedání ÚV KSČ. Studujeme-li projednávaný text vystoupení M. Gorbačova, vidíme, že svým partnerům naznačil jasnou alternativu: Buď socialismus uspíší krok, nebo se bude utápět v problémech. Gorbačov na schůzce naznačil, že sovětskou *přestavbu* ve všech sférách považuje nejen jako naléhavou potřebu své země, ale především jako příspěvek k řešení aktuálních problémů světového socialismu.¹³² Dal tak zcela jasně najevo, že *přestavba* je programem, jež by měla platit pro všechny členské země.

Jsem přesvědčen, že právě tyto listopadové události znamenaly vyjasnění postoje vedení KSČ k procesu přestavby, což mělo své důsledky pro rozpracování návrhu ekonomické reformy. Nové skutečnosti se promítly do programu 4. zasedání ÚV KSČ, jež se konalo ve dnech 4. a 5. prosince 1986. Gustáv Husák v úvodním vystoupení prohlásil, že vzhledem k závažnosti problematiky rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ informovat členy a kandidáty ústředního výboru o obsahu vystoupení M. Gorbačova na pracovním setkání členů RVHP v Moskvě. Zdůraznil, že porada byla důvěrná a že nebyl vydán žádný dokument, který by mohl být předložen. Projevy M. Gorbačova a ostatních představitelů dostalo PÚV jako důvěrné dokumenty, které však dalo členům a kandidátům ÚV k přečtení (na konci jednání musely být kopie zpět vráceny). Husák zdůraznil, že o jejich obsahu se nebude veřejně v tisku hovořit. Následně přednesená „Zpráva předsednictva ÚV KSČ k některým vnitropolitickým a zahraničněpolitickým otázkám“ se pod vlivem nové situace nesla v mnohem kritičtějším duchu, nežli tomu bylo v minulosti. Bylo řečeno, že PÚV přijalo na základě podrobného projednávání výsledků moskevského setkání závěr, „že je třeba plně jich využít při teoretickém a praktickém rozvíjení naší politiky.“¹³³

Zásady pro postupné přebudování hospodářského mechanismu byly projednány předsednictvem dne 17. prosince 1986. Jednalo se o 37 zásad, podle nichž měl být do konce roku 1987 vypracován a zveřejněn komplexní dokument k postupnému přebudování hospodářského mechanismu. Tímto úkolem byli pověřeni L. Štrougal, M. Jakeš, K. Hoffmann, R. Rohlíček (místopředseda vlády ČSSR) a S. Potáč (předseda Státní plánovací komise). V úvodní řeči k dokumentu L. Štrougal připomněl, že na začátku a v druhé polovině

¹³¹ Tamtéž, b-0. V diskusi Husák přiznal, že v osobním rozhovoru s M. Gorbačovem oznámil, že má v úmyslu odejít z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ. O tomto více v kapitole 3.

¹³² Tamtéž, b-1, Příloha IV/a/1, s. 1-2.

¹³³ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 00116/86. Stenografický záznam.

šedesátých let byla nastolena otázka reformy,¹³⁴ nyní prý nastává nová etapa, jelikož SSSR vstupuje do zásadní přestavby a tím vzniká i pro Československo úplně nová situace. Zároveň zdůraznil, že se tyto věci měly řešit nejpozději v roce 1983.¹³⁵

Vypracování zásad bylo vztaženo na strategickou linii vytyčenou XVII. sjezdem KSČ pro období do roku 2000, čímž se standardním způsobem vyřešila otázka, jak před veřejností zdůvodnit vypracování materiálu. Při tvorbě komplexního dokumentu měly být respektovány „objektivní zákonitosti socialismu“, principy řízení společnosti a ekonomiky, především pak vedoucí úloha komunistické strany. Z tohoto hlediska je diskutabilní hovořit o reformě, novinkou však bylo předpokládané zvýšení odpovědnosti hospodářských organizací, počítalo se též s uplatněním „úplného chozrasčotu“. Podstatná byla zejména zásada č. 36, která zmiňuje demokratizaci v hospodářství, tj. účast pracujících na řízení podniků.¹³⁶

Ať by bylo hodnocení „zásad“ jakékoliv, podstatné je, že vedení KSČ zaujalo k přestavbě určité stanovisko a jeho členové vzali na vědomí, že se změny v SSSR týkají nutně celého východního bloku. Postoj k nové politice se bude vyvíjet, rokem 1987 začíná druhá fáze přestavby, o níž pojednává následující kapitola. Michail Gorbačov pochopil, že chce-li uspět v reformě ekonomické, musí reformovat politický systém. Perestrojka tak nabývá nové kvality a spolu s tím se mění i vztahy uvnitř bloku.

¹³⁴ Toto je jeden z prvních okamžiků, kdy se v PÚV hovoří o „reformě.“

¹³⁵ NA, f.: 02/1, a. j.: P23/86, b-0, Zápis z diskuse.

¹³⁶ Tamtéž, b-3, Příloha III/1.

3. Druhá fáze reformy

3.1 Lednové zasedání ÚV KSSS

3.1.1 O přestavbě a kádrové politice KSSS

V oddílu 2.3.3 předchozí kapitoly jsme si všimli okamžiku, od kterého vedení KSČ zřejmě začalo přestavbu pojímat jako univerzální program pro všechny země východního bloku a bylo též poukázáno, jak na tento fakt KSČ reagovala. V této době však Gorbačov narážel na vnitřní překážky, zejména na nomenklaturu, která na reformě neměla zájem.¹³⁷ „Naděje na změnu nenalezla ve stranických a administrativních strukturách odezvu; byrokratická elita buď instinktivně, nebo vědomě *perestrojku* sabotovala.“¹³⁸ Aby mohla začít druhá fáze reformy, resp. aby mohlo být posunuto její dosavadní pojetí, musel se Gorbačov těmto tlakům postavit a jasně dát najevo, jakým způsobem bude přestavba dále pokračovat. S napětím se tedy očekávalo posunuté zasedání ÚV KSSS o přestavbě a kádrové politice, jež mělo o budoucnosti mnoho napovědět.

Lednové zasedání ÚV KSSS, které se konalo ve dnech 27. – 28. ledna 1987, můžeme právem považovat za zlomový okamžik v historii východního bloku. Michail Gorbačov byl schopen předvídat dějinný dosah této události, o čemž svědčí znění jeho projevu, jež je zároveň kritikou minulé doby, obhajobou vývoje po dubnu 1985 i programem, zdůrazňujícím neodvratnost a objektivní nutnost procesu do budoucna. Gorbačov se poprvé důrazně vymezil vůči minulému vedení strany a státu, které „ze subjektivních příčin nedokázal[o] včas a v plném rozsahu zhodnotit nutnost změn a nebezpečí narůstání krizových jevů ve společnosti a vypracovat přesnou linii na jejich překonání [...]“.¹³⁹ Kritizoval tak konzervatismus, setrvačnost a navyklá schémata, která v minulosti převládala. V tomto smyslu také zdůvodnil a obhájil nutnost rozsáhlých kádrových změn, které ve velmi krátké době proběhly po dubnu 1985 ve vládě a ve vedení strany.

Generální tajemník ÚV KSSS se na plénu nezabýval jen kádrovou politikou. Svůj prostor využil k prolomení „tabu“ ve více oblastech najednou. V rámci své kritiky stagnace a

¹³⁷ GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní. Dialog o „perestrojce“*, Pražském jaru a socialismu. 1995, s. 89.

¹³⁸ DURMAN, K.: *Útěk od praporů*. 1998 s. 343. Citovány paměti M. Gorbačova.

¹³⁹ *O přestavbě a kádrové politice: materiály z plenárního zasedání ÚV KSSS 27. a 28. ledna 1987*. 1987, s. 6.

extenzivního vývoje hospodářství se např. dotkl minulých omylů v názorech na individuální pracovní činnost, které měly způsobit ekonomické škody, stejně tak jako předsudky ohledně zbožně peněžních vztahů. Gorbačov podotkl, že za situace klesajícího tempa přírůstu národního důchodu a neplnění státního plánu, narůstaly i další negativní jevy ve společnosti. Za této situace byla položena otázka přestavby, jež má revoluční charakter. Gorbačov doslova řekl: „Hovoříme-li o přestavbě a o procesech hluboké demokratizace společnosti, máme na mysli skutečně revoluční a všestranné přeměny ve společnosti.“¹⁴⁰

Demokratizace jakožto předpoklad přestavby byla probírána ve třech oblastech: v ekonomice (členům a kandidátům ÚV byl rozdán návrh zákona o státním podniku), v rámci strany a v oblasti politickém systému. Zatímco plán účasti pracujících na řízení podniků byl již delší dobu diskutován, generální tajemník poprvé důrazně zproblematizoval vnitřní fungování komunistické strany, když pojmenoval jevy charakteristické pro všechny vládnoucí strany bloku – zejména formalismus jednání ústředního výboru a ostatních volených orgánů strany, jejichž činnost byla nahrazována aparátem. Vnitrostranická demokracie měla být posílena tajnými volbami tajemníků okresních, okruhových, městských, oblastních a krajských výborů s tím, že by členové příslušných výborů mohli navrhnout libovolný počet kandidátů. V oblasti politického systému SSSR Gorbačov vyzdvihl potřebu upevnění autority sovětů, v nichž bylo třeba zavést demokratické zásady a praxi poslaneckých interpelací. Poprvé též zazněl návrh na úpravu volebního systému, prohloubení jeho demokratičnosti ve smyslu účasti lidí na kampani a navrhování více kandidátů, než je poslaneckých míst. Návrh směřoval k vytvoření větších volebních obvodů, ve kterých by bylo voleno více poslanců. Revoluční novinkou v kádrové politice mělo být navrhování nestraníků do řídicí práce. Dosavadní praxe prý omezovala ústavní práva občanů. Posledním tématickým okruhem bylo zdůraznění, že v sovětské společnosti není uzavřené místo pro kritiku, což mělo platit i o sdělovacích prostředcích.

Těžko lze předpokládat, že by mezi členy a kandidáty ústředního výboru nebyl nikdo, kdo by s tímto revolučním projevem nesouhlasil. Gorbačov však využil výše zmíněného formalismu v práci ústředního výboru, který zprávu generálního tajemníka jednomyslně schválil. Usnesení pléna¹⁴¹ schválilo závěry, které vedení strany učinilo na základě analýzy situace sovětské společnosti v období před dubnem 1985. Dále schválilo dosavadní výsledky

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 13.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 77.

přestavby a budoucí úkoly oblasti kádrové politiky, formulované politbyrem ÚV KSSS. Toto usnesení tak dalo zelenou dalším reformám.

3.1.2 Reakce vedení KSČ na lednové zasedání ÚV KSSS v roce 1987

Gorbačov svojí kritikou kádrové politiky a činnosti KSSS nezproblematizoval jen fungování své strany v rámci politického systému SSSR, ale především celý model, který více či méně následovala většina bratrských stran. Jak správně napsal americký politolog David Mason, pro Gorbačova bylo snadné kritizovat své předchůdce, za jejichž chyby nenesl žádnou odpovědnost. Naopak pro většinu vedoucích představitelů bratrských stran kritika minulosti znamenala kritiku současnosti.¹⁴² Navíc, jak uvedl Zdeněk Mlynář, Gorbačov neměl takové potíže, kterým v minulosti čelily země bloku při svých reformních pokusech, jelikož sama domovina socialismu určovala správnost politiky.¹⁴³

Na základě poměru k přestavbě po lednu 1987 D. Mason zařadil satelitní státy do tří kategorií: (1) V první skupině byly režimy, které přivítaly sovětskou iniciativu jakožto potvrzení jejich vlastní politiky a z toho vyplývající schválení budoucí liberalizace. Do této kategorie spadalo Polsko a Maďarsko. (2) Bulharsko a Československo akceptovaly sovětskou výzvu a počaly svůj vlastní proces reformy. (3) Německá demokratická republika a Rumunsko z různých příčin vzdorovaly tlakům k iniciaci domácích reforem.¹⁴⁴ Toto kontroverzní rozdělení, se kterým však osobně souhlasím, v následujících odstavcích konfrontuji s tím, jak KSČ nové podněty přijala.

Lednové zasedání ÚV KSSS nemělo pro KSČ závažné důsledky pouze kvůli obsahu jeho historického usnesení. Jedním z podstatných důvodů, proč vedení KSČ muselo na novou situaci reagovat byl fakt, že československá média zveřejnila plné znění Gorbačovova projevu.¹⁴⁵ Z tohoto důvodu nemohli představitelé strany přejít novou situací mlčením. Předsednictvo ÚV KSČ se tématem zabývalo týden po skončení zasedání ÚV KSSS a reagovalo velmi obratně. PÚV uložilo svým členům, kandidátům a zvláště tajemníkům ÚV

¹⁴² MASON, D., S.: *Glasnost, Perestroika and Eastern Europe*. In: *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 64, No. 3 (Summer, 1988), s. 437.

¹⁴³ MLYNÁŘ, Z.: *Was kann Gorbatschow ändern?: Möglichkeiten, Grenzen und Zukunft sowjetischer Reformpolitik*. Herder, Freiburg, Basel, Wien 1989, s. 20.

¹⁴⁴ MASON, D., S.: *Glasnost, Perestroika and Eastern Europe*. In: *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 64, No. 3 (Summer, 1988), s. 437

¹⁴⁵ Rudé právo otisklo ve dnech 28., 29., a 30. ledna 1987 plné znění projevu M. Gorbačova a další dokumenty. Rozsáhlou reportáž o lednovém zasedání ÚV KSSS přinesl též ve svém osmém čísle týdeník Tribuna.

KSČ, „aby po prostudování dokumentů lednového zasedání ÚV KSSS vytypovali a do 14 dnů předložili předsednictvu ÚV KSČ náměty, které by měly být na naše podmínky rozpracovány v rámci závěrů XVII. sjezdu KSČ.“¹⁴⁶ Diskuse předsednictva k tomuto bodu naznačuje, že členové vedení strany byli vývojem v SSSR zaskočení a na podobnou situaci nepřípraveni. O tom svědčí především fakt (vtělený do usnesení), že si na další postup ponechali celé dva týdny. Gustáv Husák zejména zdůraznil¹⁴⁷ nutnost „sjednocení jazyka“ před výročními členskými schůzemi strany, na které byly předpokládány živé debaty na téma lednového zasedání, čímž anticipoval rozdílnou interpretaci událostí jednotlivými členy vedení. Zatímco Lubomír Štrougal pochválil Rudé právo za dobrou práci a za zveřejnění dokumentů z jednání ÚV KSSS, Vasil Biľak ve své argumentaci a odmítání kritiky minulosti přispěchal s „Poučením“, které prý stále platí. O tom, že někteří novou situaci pochopili jako ohrožení svých pozic svědčí výstup M. Hruškovice, podle něhož se hledají paralely mezi dnešní politikou v SSSR a tím, co se dělo v roce 1968 u nás, přičemž zdůraznil, aby nebyla dána určitým lidem příležitost odvety za rok 1969.

Další spor se vedl o to, zda-li má PÚV k lednovému plénu ÚV KSSS vydat veřejné stanovisko. Antonín Kapek k tomu řekl, že je třeba stanovisko zaujmout, tak, jak bylo v posledních osmnácti letech obvyklé. Gustáv Husák však při závěrečném shrnutí připustil stanovisko PÚV v této chvíli nepublikovat (pro tuto možnost se vyslovili zejména Biľak, Janák a Hruškovič). Formuloval též myšlenku, že lednové plénum ÚV KSSS není v rozporu se závěry XVII. sjezdu a se 4. zasedáním ÚV KSČ, z toho hlediska měla příslušná oddělení dopracovat materiály na blížící se 5. zasedání ÚV KSČ.¹⁴⁸

Nyní si dovolím učinit krátkou odbočku a podívat se, jak na závěry lednového zasedání ÚV KSSS reagovali představitelé NDR. Dne 10. února 1987 projednalo politbyro ÚV SED „informace k aktuálním problémům.“ K příslušnému bodu bylo usneseno, že „telefonní rozhovor Michaila Gorbačova k průběhu lednového pléna ÚV KSSS je vzat na vědomí.“¹⁴⁹ Zde vidíme v porovnání s československými komunisty značně odlišný přístup. Na stejné schůzi byly též projednány výsledky návštěvy sovětského ministra zahraničí E. Ševarnadzeho, jež se konala ve dnech 2. – 4. února 1987 v Berlíně. Podkladový materiál shrnuje obsah rozhovoru sovětského ministra zahraničí s Erichem Honeckerem: „*Generální tajemník ÚV SED vysvětlil, že SED stále vychovává svůj lid v duchu přátelství, lásky a úctě*

¹⁴⁶ NA, f.: 02/1, a. j.: P26/87, b-1, Příloha I, Přijaté usnesení.

¹⁴⁷ Reprodukují zápis z diskuse, srov. viz: tamtéž, bod-0.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Bundesarchiv, Berlin, SAPMO, DY 30/J IV 2/2/2205 (Politbüro).

*k KSSS a SSSR. Pro komunisty a občany je někdy těžké pochopit, co se nyní v SSSR provádí. NDR vychází při budování socialismu z všeobecně platných zákonitostí, ale přitom si musí všimnout specifických zájmů, rozdílů a zvláštností každé země. Je upřímným přáním SED, aby SSSR rychle překonal současné potíže a co nejdříve dosáhl konkrétních výsledků.*¹⁵⁰

Z Berlína zamířil Ševardnadze přímo do Prahy, kde se setkal s mnohem přívětivějším přijetím výsledků lednového pléna. Sovětský ministr zahraničí byl přijat Gustavem Husákem a Lubomírem Štrougalem. Podle informace o průběhu setkání bylo ze strany československých představitelů „jménem KSČ vyjádřeno vysoké ocenění obsahu a závěrů lednového zasedání ÚV KSSS, které se stávají mimořádným impulsem také pro práci KSČ a všeho československého lidu.“¹⁵¹

Debata o lednovém zasedání ÚV KSSS se konala podle plánu na 27. schůzi předsednictva ÚV KSČ. O této zcela přelomové události se zmiňuje práce Jiřího Suka a kolektivu:¹⁵² „Deklarované kladné přijetí závěrů lednového zasedání ÚV KSSS bylo oslabeno zdůrazňováním historických a sociálních odlišností Československa, neochotou měnit pohled na události roku 1968 a podrobit kritice konsolidační politiku.“ Toto hodnocení je výstižné, rád bych však zprostředkoval obsah jednání členů PÚV, které dosud nebylo nikde publikováno a které ukazuje na fakt, že postoje členů vedení strany se nedají jednoduše kategorizovat. V první části diskuse (druhá část pokračovala o týden později) vystoupili převážně členové předsednictva (jediným omluveným byl A. Indra, v diskusi vystoupili též J. Haman a J. Fojtík).¹⁵³ V následujících odstavcích se pokusím rekonstruovat podstatné myšlenky této historické debaty.¹⁵⁴

Gustáv Husák v úvodu připomněl, že všechny materiály ÚV KSSS byly publikovány, čímž vznikají otázky ve veřejnosti i ve stranické základně „co my budeme dělat“. Podle něj se demokratizace týká všech oblastí (připomněl možnost reformy volebního systému, tajnost voleb stranických funkcionářů, atd.). Dodal též, že všichni, kteří mají výhrady k socialismu u nás, se dnes odvolávají na Gorbačova. Následně přečetl dopis nepřítomného Aloise Indry s jeho stanoviskem.¹⁵⁵ Podle Indrova názoru se měla posoudit možnost omezení počtu

¹⁵⁰ Tamtéž, Anlage Nr. 3.

¹⁵¹ NA, f.: 02/1, a. j.: P27/87, b-7, Příloha III/1 (Federální ministerstvo zahraničních věcí – č.j.: 010.676/87-1)

¹⁵² SUK, J.: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*, 1999, s. 20-21

¹⁵³ Nikoliv nepodstatná může být informace o pořadí vystupujících: G. Husák, L. Štrougal, V. Biřák, K. Hoffmann, A. Kapek, J. Kempný, J. Korčák, M. Jakeš, J. Lenárt, J. Haman, P. Colotka, J. Fojtík, G. Husák.

¹⁵⁴ NA, f. 02/1, a. j.: P27/87, b-0. Zápis diskuse konfrontující se záznamem rozhovoru Františka Koudelky se Zdeňkem Hořením, který si na schůzích PÚV pořizoval vlastní poznámky. Úryvky z jeho poznámek jsou reprodukovány ve znění rozhovoru.

¹⁵⁵ Text dopisu archivní jednotka neobsahuje.

materiálů vlády v PÚV a zároveň požadoval, aby jednotlivá oddělení KSČ nezasahovala do práce ministerstev. Navrhl také brzké ustavení politické komise pro přípravu ústavy.

Jako další se ujal slova Lubomír Štrougal, který dle zápisu hned v úvodu prohlásil, že „přestavba svým obsahem je univerzálním programem pro všechny socialistické země.“ Univerzálnost se prý projeví v daných podmínkách každé země, přičemž formy uplatnění a akcenty budou rozdílné. Štrougal svůj příspěvek tématicky rozdělil, přičemž se zabýval především hospodářskými otázkami. Zdůraznil však, že vedle přestavby ekonomického mechanismu je hlavní rozvoj socialistické demokracie. V závěru své řeči se zabýval zdokonalováním politického systému, navrhl zavedení všelidových diskusí k významným tématům a spolu s tím se zamyslet nad volebním systémem a možností vybírat z více kandidátů, což mělo být případně vyzkoušeno v doplňujících volbách. Národní fronta a ostatní politické strany měly být podle ministerského předsedy též využity k rozvoji socialistické demokracie. Dotkl se také problematiky kádrové politiky když zmínil, že celou strukturu čeká omlazování.

Zdaleka nejzajímavější je vystoupení Vasila Bil'aka, který prý několikrát prostudoval dokumenty ÚV KSSS a nabyl dojmu, že by se některé věci měly v ČSSR dostat do praxe. Zároveň však řekl, že v ČSSR je jiná situace než v SSSR, kde začali ztrácet tempo. Zdůraznil, že určité problémy byly odstraněny po „krizovém období.“ Zajímavé je jeho pojetí práce strany, kdy v reakci na Gorbačovovu kritiku porušování principu kolektivnosti ve vedení strany říká, že absolutní rovnost nebude nikdy existovat ani v KSČ. Avšak v souvislosti s prací členů a kandidátů ústředního výboru navrhoval ponechat jim větší volnost – neurčovat předem kdo a jak bude vystupovat. Nakonec přijal též Gorbačovovu tezi, že výkonné orgány nesmí nahrazovat ty volené.

Karel Hoffmann ocenil konání této diskuse, litoval jen toho, že je na ni málo času. Podle něj ne vše, co je naléhavé a palčivé v SSSR, je naléhavé a palčivé i u nás. Jak řekl, přestavba musí probíhat pod vedením strany, jinak „by to šlo přes naše hlavy.“ K tématu politického systému se zaměřil zejména na formálnost jednání zastupitelských orgánů, kde jsou předem předané příspěvky, určené otázky a stanovené odpovědi. Zabýval se též fungováním KSČ, navrhl uvážit možnost tajných voleb ve straně a zavedení pětiletých funkčních období v okresech a v krajích. Dále vyjádřil přesvědčení, že se v PÚV málo diskutuje o vnitrostranických otázkách a tak by se nemělo končit u této diskuse.

Antonín Kapek si připravil svůj příspěvek písemně.¹⁵⁶ Vystoupil jako bezvýhradný stoupenec přestavby, jež se nemá týkat jen hospodářského mechanismu, ale všech oblastí života. Zabýval se také situací ve straně, přičemž požadoval rovnoprávnost mezi členy PÚV tak, aby slovo každého platilo stejně.¹⁵⁷ Přišel též s národnostní otázkou, která podle něj není bez problémů a jako první nastolil téma odstranění asymetrického modelu stranického uspořádání.

Dalším diskutujícím byl Josef Kempný, podle něhož bylo v dokumentech lednového pléna ÚV KSSS mnoho podnětů pro všechny komunistické strany socialistických zemí. Tyto dokumenty prý mají velký význam pro upevnění socialistického tábora jako takového. V oblasti socialistické demokracie se zabýval vytvořením nové ústavy ČSSR, jednacím řádu zákonodárných sborů a postavením poslanců. Sám prý (jako předseda ČNR) nepřipouští metody formálního průběhu jednání ČNR. Zdůraznil, že se není třeba obávat praxe poslaneckých interpelací. Kontrolní funkce zákonodárných orgánů vůči výkonným orgánům je prý proklamována a jen formálně realizována. Doporučil také, zamyslet se nad problémem dublování vlády stranickými orgány.

V dalších vystoupeních se názory a návrhy opakovaly, Josef Korčák predikoval, že opatření z lednového pléna určitě Sovětský svaz posílí. Údajně však i v Československu jsou obavy, „kam až to tam půjde.“ Podle Miloše Jakeše jde v SSSR o snahu probudit lidi z určité lhostejnosti, příznaky takového myšlení a jednání jsou prý i v Československu. Řekl také, že „otázkám které řešíme [je třeba] dát ducha, který vládne v SSSR.“ Vyslovil se též pro zavedení tajných voleb ve straně.

Podle J. Lenárta jde v SSSR o revoluční záležitost, jež by neměla být přijímána skepticky s „kyselým ksichem.“ Komunisté v SSSR to podle něj „pevně drží v ruce.“ S aplikací přestavby se nemá čekat, všechno je ale třeba dávat do rámce závěrů sjezdu a přitom zdůrazňovat národní charakter úsilí. Dotkl se však též aktuálních problémů – převažuje prý statická tendence, nikoho „nevzrušuje,“ že nebylo dosaženo 3,5 % přírůstku národního důchodu. Podle Lenárta bylo třeba obrátit se „na lidi, kteří kritizují a ukazují východiska.“

Dále vystoupil kandidát PÚV J. Haman, který se zabýval mimo jiné úlohou ústředního výboru a pocitem některých jeho členů, že se s nimi málo pracuje, nestačí podle něj jejich pouhá účast v komisích ÚV. Poslední člen předsednictva – P. Colotka uznal potřebu rozvíjení podnětů, ovšem zdůraznil nedramatizovat kritiku minulého období. Jako poslední se ujal

¹⁵⁶ Viz poznámka v zápisu.

¹⁵⁷ Zde se jednalo o dlouhotrvající spor s Vasilem Biľakem, který vygradoval v prosinci 1987.

slova kandidát PÚV Jan Fojtík, který se k přihlásil k závěrům lednového pléna, jednoznačně však zdůraznil, že „ti, co spekulují s recidivou [roku] 1968 jsou a zůstanou mimo hru.“

Na závěr opět vystoupil Gustáv Husák, jenž ocenil diskusi i přípravu jednotlivých členů na ni. V dějinách KSSS jsou prý období obnovy revolučního elánu mas. Řekl: „byli bychom hloupí, kdybychom podněty v prospěch naší strany a společnosti nevyužili.“ Závěrem vyjmenoval osmnáct oblastí,¹⁵⁸ ve kterých se měly podněty rozpracovat.

Dne 26. února diskuse pokračovala.¹⁵⁹ Zbylí kandidáti předsednictva a tajemníci ÚV KSČ byli na jednání také dobře připraveni, pozastavím se tedy jen nad těmi nejzajímavějšími příspěvky. František Pitra zdůraznil potřebu připravit zákon o podniku a tím zabezpečit, aby se trvale odstranilo nekompetentní direktivní řízení. Připustil, že aparát, který měl obrovské pravomoci, se bude cítit poškozený v jeho privilegiích. Dále připustil možnost zapojení nestraníků do vedoucích hospodářských funkcí a zavedení voleb řídicích pracovníků. Předpokládal, že tyto a další záměry přinesou mnoho konfliktů, proto se vyslovil pro jednotu ve vedení strany.

Ignác Janák si připravil jedenadvacet bodů, které podle něj nesnesou odklad. Mimo jiné se mělo jednat o rozšíření úlohy NF, jež neměla být využívána pouze k volbám. Jako první navrhl zvážit rozsah nomenklatury na jednotlivých stupních a také zopakoval již několikrát vyslovené požadavky na demokratizaci strany.

Zajímavý diskusní příspěvek si připravil Jindřich Poledník, podle něhož existují vážné nedostatky v chodu politického systému, zapříčiněné zejména přílišným narůstáním centralismu a byrokratismu. Demokracie je prý oklešťována, připomínky lidí opomíjeny. Připomněl také, že lidé pozitivně oceňují zveřejňování všech projevů M. Gorbačova. Dobře prý byly přijaty i závěry 4. zasedání ÚV KSČ a vystoupení G. Husáka a L. Štrougala. Dále se zabýval zejména otázkami politického systému. Navrhl, aby poslanci za jeden rok svého funkčního období složili účty ze své práce pro zhodnocení plnění volebních programů. K případné reformě podotkl, že problém není aktuální (řádné volby se měly konat až v roce 1991) a že není důležité, budou-li kandidovat dva nebo více kandidátů. Zdůraznil však, že „je

¹⁵⁸ 1) úloha KSČ ve společnosti; 2) pracovní kolektivy a jeho orgány; 3) úloha ROH; 4) zákon o socialistickém podniku; 5) politický systém; 6) všeobecné volby; 7) rozšíření demokratických forem; 8) Národní fronta a Národní výbory; 9) kádrová politika; 10) dialektické procesy a rozpory v socialistické společnosti; 11) národnostní otázka; 12) družstevnictví; 13) volitelnost vedoucích pracovníků ve výrobě; 14) jednání ÚV a PÚV; 15) brigádní forma organizace práce a odměňování; 16) příprava nové ústavy; 17) Práce zákonodárných sborů; 18) experimenty – další postup.

¹⁵⁹ Zápis diskuse uložen v a. j.: P27/87. Se svým příspěvkem vystoupili: F. Pitra, I. Janák, M. Hruškovič, V. Herman, J. Poledník, M. Beňo, J. Havlín, J. Hajn, A. Kapek, J. Fojtík, V. Biřák,

přijímán s rozpaky způsob [,] jak výsledky [ve všeobecných volbách] nad 99 % dosahujeme.“ Dalším jeho nápadem bylo, aby určité otázky obecnějšího charakteru byly dávány k posouzení organizacím Národní fronty dříve, než jsou předloženy vládě.

Na úplný závěr vystoupil opět Gustáv Husák. Připomněl činnost nepřátel (včetně Dubčka), kteří se snaží, „aby nebyla vidět hranice mezi zradou které se dopustili a tím správným, co chce dnes a do budoucna KSSS.“ Dále shrnul výsledky debaty a formuloval rozsáhlé usnesení.

Předsednictvo uložilo¹⁶⁰ svým členům, kandidátům a tajemníkům ÚV KSČ „na svěřených úsecích důsledně a energicky v každodenní práci pokračovat v realizaci závěrů XVII. sjezdu.“ V oblasti urychlení sociálněekonomického rozvoje a přestavby hospodářského mechanismu bylo usneseno: (a) politické komisi (L. Štrougal, K. Hoffmann, M. Jakeš, J. Lenárt, J. Haman, F. Pitra, R. Rohlíček, S. Potáč) a ostatním tajemníkům dopracovávat přestavbu hospodářského mechanismu na základě programu zpracování komplexního dokumentu (viz „zásady“, odd. 2.3.3); (b) vládě ČSSR předložit do 15. června 1987 návrh zákona o státním podniku k projednání v PÚV; (c) tajemníkům ÚV KSČ pod vedením M. Jakeše předložit do téhož data návrh úlohy KSČ v zákonu o státním podniku; (d) politické komisi, M. Beňovi a J. Poledníkovi předložit taktéž do 15. června 1987 návrh práv, povinností a forem pracovního kolektivu a posoudit otázku volitelnosti vedoucích pracovníků; (e) politické komisi, J. Fojtíkovi, M. Beňovi a J. Havlínovi předložit v souvislosti s realizací přestavby hospodářského mechanismu návrh politické a odborné přípravy kádrů; (f) M. Jakešovi, J. Hamanovi, F. Pitrovi a J. Havlínovi předložit předsednictvu návrh systémových opatření k zabezpečení trvalého, nepřetížitelného a vyššího tempa vědeckotechnického pokroku; (g) F. Pitrovi a J. Poledníkovi předložit návrhy směřující k upevnění a rozvoji družstevnictví.

V oblasti politického systému bylo uloženo:¹⁶¹ (a) J. Poledníkovi předložit předsednictvu do konce června 1987 návrhy směřující k aktivizaci orgánů NF na všech stupních její výstavby, ke zvýšení její účasti na tvorbě, realizaci a kontrole plnění významnějších politických rozhodnutí; (b) P. Colotkovi, J. Korčákovi a J. Poledníkovi předložit návrhy na zvýšení účinnosti práce národních výborů na všech stupních; (c) A. Indrovi, J. Lenártovi, J. Kempnému a J. Poledníkovi předložit návrhy legislativních opatření ke zlepšení práce zákonodárných orgánů a poslanců; (d) K. Hoffmannovi a J. Poledníkovi

¹⁶⁰ NA, f. 02/1, a. j.: P28/87, b-13.

¹⁶¹ Tamtéž.

zabezpečit v rámci přípravy XI. všeodborového sjezdu zvýšení účasti ROH na realizaci závěrů XVII. sjezdu a na rozvoji socialistické demokracie; (e) J. Poledníkovi předložit návrh směřující ke zvýšení přitažlivosti SSM u mladé generace; (f) J. Poledníkovi a M. Kabrhelové předložit návrhy ke zkvalitnění činnosti organizace žen; (g) J. Poledníkovi zhodnotit dosavadní praxi voleb do zastupitelských orgánů a předložit návrh na jejich přípravy a provádění; (h) G. Husákovi a tajemníkům ÚV KSČ předložit návrhy týkající se prohloubení činnosti stranických orgánů a ke zkvalitnění práce stranického aparátu; (ch) M. Beňovi předložit návrh zkvalitnění kádrové politiky strany; (i) G. Husákovi a tajemníkům ÚV KSČ předložit návrh dalšího postupu v uplatňování „leninské národnostní politiky v ČSSR“; (j) J. Havlínovi předložit analýzu vzdělávací soustavy a spolu s tím návrh nutných změn; (k) J. Havlínovi na základě kritického hodnocení současného stavu předložit návrhy k prohloubení činnosti společenských věd; (l) M. Jakešovi, M. Beňovi, J. Poledníkovi a J. Hajnovi předložit návrhy zefektivnění stranické, státní a společenské kontroly; (m) J. Fojtíkovi předložit předsednictvu návrh opatření vedoucí ke zlepšení informovanosti; (n) G. Husákovi předložit návrhy ke zkvalitnění činnosti orgánů vyšetřování, soudů a prokuratury; (o) L. Štrougalovi, M. Jakešovi, M. Beňovi a J. Hajnovi předložit návrhy k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti; (p) tajemníkům ÚV KSČ posoudit na svěřených úsecích úroveň, efektivnost činnosti a početnost aparátů společenských, státních, hospodářských a družstevních orgánů a předložit návrh na zkvalitnění jejich práce či snížení počtu jejich pracovníků; (r) G. Husákovi předložit návrh postupu prací na návrhu nové ústavy ČSSR.

Uvádím zde výťah z rozsáhlého usnesení předsednictva pro ilustraci, jak významným impulsem lednové plénum ÚV KSSS pro vedení KSČ bylo. V tomto okamžiku můžeme hovořit o počátku přestavby v ČSSR. Měly být rozpracovány návrhy pro celkem sedm oblastí z ekonomiky a osmnáct z oblastí politického systému a ostatních sfér. Některé z nich si v prvopočátku vážně kladly za cíl analyzovat a přehodnotit fungování politického systému. Výše rozebraná diskuse členů vedení strany ukazuje, že většina z nich byla schopná reflexe československé reality a snad toto vysvětlení vrhá nové světlo na vžitý stereotyp o „totalitních pretensích“ členů vedení. V následujících oddílech práce budeme pozorovat, jak probíhala realizace návrhů, přičemž se vzhledem k šíři témat zaměříme pouze na některé relevantní oblasti, jako je příprava zákona o státním podniku, volebního systému, fungování strany a kádrové politiky.

Výčet usnesení, který jsem uvedl, také dobře znázorňuje dělbu práce členů vedení strany. Plněním úkolů byli pověřeni převážně tajemníci ÚV KSČ. Zdaleka nejvytíženější v tomto ohledu byli Mikuláš Beňo, Josef Havlín a zejména Jindřich Poledník. Podstatnou skutečností je fakt, jak uvidíme v následujících pasážích, že v roce 1988 všichni tito tři tajemníci ze svých pozic odejdou, zodpovědnost za politickou reformu ponese někdo jiný.

3.2 Totalitarismus vs. Pluralismus

Podle Karla Vodičky model přestavby v Československu trpěl hlubokými strukturními rozpory. „Vnitřní protiklady způsobily, že se model ‚socialistické demokracie‘, hybrid mezi totalitarismem a pluralismem, dříve nebo později musel zvrhnout na jednu, či druhou stranu. Buď mohl nějaký generál v Pyrrhově vítězství opět ‚obnovit pořádek‘, nebo si logika věci musela vynutit skutečnou strukturální reformu politického systému, v níž se mohly prosadit a etablovat nosné prvky moderního pluralismu. [...] ‚Socialistická demokracie‘ – model přestavby – byla pouze společenskou formou pro přechod mezi totalitarismem a pluralismem, nestabilním útvarem, který nemohl mít dlouhého trvání.“¹⁶²

K Vodičkovým tezí mám tři připomínky. (1) Autor výše citované pasáže zjevně vystupuje z pozic vítězů, kteří píšou dějiny. Z této perspektivy byl koncept socialistické demokracie nestabilní a přechodný jednoduše proto, že rychle zanikl. (2) Vodičkova teze, podle níž byla socialistická demokracie hybridem mezi totalitarismem a pluralismem, implikuje to, že v československém případě není možná pozice mezi těmito dvěma póly. (3) Vodička uvádí, že model přestavby byl nestabilním útvarem a zároveň společenskou formou pro přechod mezi totalitarismem a pluralismem. Dále formuluje předpoklad, že stranická oligarchie neměla v úmyslu dobrovolně odevzdat svou moc, svůj monopol odevzdala až pod vnitropolitickým a zahraničněpolitickým tlakem. Měla-li tedy přestavba skutečně formu přechodného stádia (jež však autor blíže nespecifikuje), v čem a v jakém smyslu?

3.2.1 Odmítání teorií totalitarismu

Podle Karla Vodičky „komunistický systém byl – ve smyslu totální kontroly moci – *systémem totalitním*.“¹⁶³ Toto tvrzení dokumentuje na základě šesti znaků totalitního režimu

¹⁶² VODIČKA, K. – CABADA, L.: *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. 2003, s. 112.

¹⁶³ Tamtéž, s. 69.

Friedricha a Brzezinského - ideologie, jedna strana, policejní teror, komunikační monopol, monopol na kontrolu zbraní, centrálně řízená ekonomika.¹⁶⁴ Mnozí badatelé této teorii vyčítají statickou a deskriptivní povahu, jež není s to zachytit dynamiku systému.¹⁶⁵ „[P]remisa nevyvoje představovala již od konce padesátých let nejslabší stránku celého teoretického modelu totalitarismu.“¹⁶⁶ Jeho teoretikové předpokládali, že komunistická organizace je nový a unikátní fenomén v historii, daleko překonávající ve své intenzitě stupeň kontroly všech předchozích formách despotismu, tyranie, autokracie nebo autoritarianismu. Minulé precedenty či soudobé politické komparace prý nepomůžou k chápání sovětské reality.¹⁶⁷ Po smrti Stalina a následných změnách však vyvstala otázka o užitečnosti teorií totalitarismu.

Problém je se samotným pojmem *totalitarismus*. Podle J. Hougha existují dvě pojetí – jednak tzv. „operační pojetí“, jež se snažilo popsat existující sovětskou společnost, a tzv. „totalitarismus rozvoje“, zaměřující se na původ totalitarismu. Z toho budou vyplívat též odlišné způsoby odmítání konceptu. Připustíme-li, že se politika dá zobrazit Eastonovým systémovým modelem, můžeme souhlasit s Meyerem a Skillingem, podle kterých problém totalitarismu není v tom, co říká, ale v tom, o čem nemluví.¹⁶⁸ Podrobíme-li kritice *operační* model totalitarismu, můžeme poukázat na fakt, že se téměř exkluzivně zaměřuje na *output side* systému – tedy na rozhodnutí elit a na kontrolu udržení moci.

H. Gordon Skilling již v roce 1960¹⁶⁹ odmítal koncentraci politické vědy pouze na západní země a požadoval zahrnutí SSSR do zájmu komparativní politologie. Nepodceňoval rozdíly, které existují mezi sovětským systémem a systémy demokratickými, zároveň však tvrdil, že stejné věci není třeba komparovat. O šest let později připomněl, že komparativní analýza prováděná D. Eastonem a G. Almondem je zamýšlená k aplikování na všechny typy států, tedy také na komunistické země.¹⁷⁰ Přichází tak s myšlenkou, že zájmové skupiny (různě definované) mohou hrát signifikantní roli i v komunistické politice. Koncept totalitarismu předem zamezil možnost, že by zájmové skupiny mohly ovlivňovat vládnoucí

¹⁶⁴ cit. podle: BROOKER, : *Non-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics*. Macmillan, London 2000.

¹⁶⁵ HOUGH, J. – FAINSOD, M.: *How the Soviet Union Is Governed*. 1979, s. 519.

¹⁶⁶ KUNC, J. – DVOŘÁKOVÁ, V.: *O přechodech k demokracii*. SLON, Praha 1994, s. 41.

¹⁶⁷ MALIA, M.: *A Fatal Logic*. National Interest (Spring 2003). In:

http://findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_n31/ai_13991696/?tag=content;coll

¹⁶⁸ HOUGH, J., F.: *The „Dark Forces“, the Totalitarian Model, and Soviet History*. In: Russian Review, Vol. 46, No. 4 (Oct., 1987), s. 398.

¹⁶⁹ SKILLING, H., G.: *Soviet and Communist Politics: A Comparative Approach*. In: The Journal of Politics, Vol. 22, No. 2 (May, 1960), s. 300-313.

¹⁷⁰ SKILLING, H., G.: *Interest Groups and Communist Politics*. In: World Politics, Vol. 18, No. 3 (Apr., 1966), s. 438

stranu.¹⁷¹ Podle Brzezinského a Friedricha totalitní systém absorbuje či ničí všechny sociální skupiny, které by mohly bránit v kompletní kontrole společnosti.¹⁷²

Odmítnutí teorií totalitarismu tedy nespočívalo pouze ve skutečnosti, že se realita sovětských systémů posunula na pomyslném kontinuu mezi totalitarismem a demokracií směrem od totalitarismu, nebo proto, že ty které režimy nenaplnovaly znaky určitých typologií. Odmítnutí totalitarismu, jeho *operačního* typu se odehrálo zejména z důvodů metodologických. Změnil se způsob, jak tyto systémy můžeme zkoumat, mnozí badatelé se zaměřili na *input side* systému.

Bylo by však chybou tvrdit, že zastánci totalitarismu změny po smrti Stalina zcela přehlížely. Na základě názoru, že koncepty, které vznikly za stalinismu, jsou neadekvátní ke studiu poststalinského Sovětského svazu, vznikaly různé modifikace, za všechny uvedme např. model *Administered society*, jež sovětskou realitu počátkem šedesátých let pojímá jakožto „totalitarismus bez teroru“, přičemž předpokládá, že vládnoucí elita řídí veškerý život společnosti.¹⁷³ Jedná se tak o jakési „zjemnění“ původního přístupu, fundamentální náhled na studium systému se však nemění.

3.2.2 Pluralistické modely

Podle zastánců pluralistického modelu lze najít rozdílné sociální a ekonomické zájmy v jakékoliv moderní společnosti. Komunistické vlády nechtěly tyto zájmy transformovat nebo potlačit, ale snažily se být jim vnímavé a hrát zprostředkující roli k udržení rovnováhy v obecném rámci režimu. Výsledkem mohlo být společenské aranžmá, jež bylo nazýváno „společenským kontraktem.“¹⁷⁴ Zároveň je však nutné zdůraznit, že zastánci pluralistických koncepcí neopomínaly realitu sovětských režimů – omezování svobody vyjádření či monopol státostrany.

Existuje mnoho variant pluralistického modelu, odlišují se navzájem zejména tím, jaké aktéry akcentují. Širší pojetí zastával H. Gordon Skilling, jenž vlastně jako jeden z prvních inicioval analytický posun směrem k pluralismu. Na základě jeho skupinového přístupu (Interest Group Approach) vypracoval typologii autoritářských režimů, jejíž hlavním měřítkem je právě stupeň aktivity široce definovaných zájmových skupin: *Kvazi-totalitní*

¹⁷¹ Tamtéž, s. 435

¹⁷² Tamtéž, s. 436

¹⁷³ KASSOF, A.: *The Administred Society: Totalitarism without Terror*. World Politics, Vol. 16, No. 4 (Jul., 1964) s. 558-575

¹⁷⁴ LIPSET, M.,S. – BENCE, G.: *Anticipation of the Failure of Communism*. In: Theory and Society, Vol. 23, No. 2, (Apr., 1994), s. 189.

režim (skupiny jsou přísně omezeny); *konzultativní autoritářský* režim (byrokratické a odborné skupiny jsou vtaženy do rozhodovacího procesu); *kvazi-pluralisticko autoritářský* režim (skupiny, ačkoliv nejsou plně legitimní, jsou oprávněni prezentovat odlišné pohledy v jejich iniciativě); *demokratizující a pluralistický autoritářský* režim (skupiny jsou nezávislé a dokonce institucionalizované, hrají signifikantní roli v politickém procesu, ačkoliv stále existují v rámci autoritářského systému).¹⁷⁵

Skilling se zamýšlel nad tím, jak pojmenovat post-stalinský model, který není ani čistým pluralismem, ani čistým totalitarismem. Kladl si proto otázku, je-li možno užít termínu „pluralismus elit“ nebo dokonce Dahlova „polyarchismu.“ Užití pojmu „pluralismus“ při aplikaci na sovětskou realitu se setkalo s odmítáním. Patrně nejvýznamnější kritika aplikace teorií skupin na komunistické země pochází z pera A. C. Janose. Ten v roce 1970 říká, že koncept skupin, pokud není úplně irelevantní, musíme užívat s velkou opatrností. Studium konfliktu skupin sice pomohlo odmítnout teorii totalitarismu, ale to prý neznamená, že teorii zájmových skupin přijmeme jako nový teoretický konstrukt.¹⁷⁶ Abychom mohli mluvit o skupinách, musí podle Janose vykazovat vyšší stupeň integrace. V opačném případě se jedná jen o kvazi-skupiny. Skupiny musí být autonomní, reprezentativně diferenciované a ne-inkluzivní. Žádnou z těchto podmínek však podle něj skupiny v komunistických zemích nevykazují. Tento fakt ukazuje na rozdělení států do tří kategorií: (1) Sovětský svaz, Rumunsko, Albánie, Německá demokratická republika a Bulharsko. Existující skupiny v zemích zařazených do této kategorie mají nízkou sociální autonomii a jsou podřízeny státotraně. (2) Maďarsko, Polsko, Československo. Působení zájmových skupin v těchto státech bylo popisováno jako manifestace režimního liberalismu. Ačkoliv instituce, jako např. Svazy spisovatelů byly ve jmenovaných zemích vlivnými institucemi, autor se velmi trefně ptá, co je s nimi dnes? (3) Do poslední skupiny patří Jugoslávie, která jako jediná uznává dva principy: legitimaci specifického zájmu a autonomii sociální organizace.¹⁷⁷ Janos připouští existenci soupeřících frakcí státotran, které suplují určité funkce multipartismu. Zároveň však připomíná Leninovo ustanovení proti frakcím a fakt, že komunistické strany obvykle považují sektářství za nebezpečné. Dalším faktorem, kterého se strany drží, je princip hierarchické organizace - demokratický centralismus, v rámci kterého se řeší konflikt. Janos tak relativizoval všechny hlavní argumenty zastánců teorie skupin a nepřímo je obvinil

¹⁷⁵ SKILLING, H. G.: *Interest Groups and Communist Politics Revisited*. In: *World Politics*, Vol. 36, No. 1 (Oct., 1983), s. 7. Tuto typologii uvádí též J.J. Linz ve své knize *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, 2000, s. 254-255.

¹⁷⁶ JANOS, A., C.: *Group Politics in Communist Society: A Second Look at the Pluralist Model*. In: HUNTINGTON, S., P. – MOORE, C., H. (eds.): *Authoritarian Politics in Modern Society*. 1970, s. 447.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 443.

z jakéhosi naivismu. Skilling jako odpověď na Janosovu kritiku ve svých pamětech uvádí, že působení zájmových skupin v komunistických zemích nikdy neztotožňoval se skutečným pluralismem, dokonce ani v Československu v roce 1968. Neuspořádané a převážně neorganizované zájmové skupiny podle jeho názoru představovaly pouze primitivní podobu pluralismu. Teorii zájmových skupin pojal nikoliv jako teorii obecné politologie komunismu, nýbrž jako teorii zájmových skupin v komunistických systémech.¹⁷⁸

Mnohem užší pojetí představila tzv. *konfliktní škola*, která oproti skupinovému přístupu akcentovala jiný druh politického konfliktu. Vycházela z myšlenky Almonda a Colemana, podle nichž se artikulace a agregace zájmů (jež je vlastní všem systémům) odehrává uvnitř „totalitní strany“.¹⁷⁹ Politický proces je pojímán jako konflikt mezi frakcemi postavenými na personálních vazbách na důležité členy vedení strany.¹⁸⁰ V tomto kontextu lze uvést názor Francina Griffithse, jenž obhájí myšlenku, aby se badatelé zaměřili na výzkum proudů (tendencies) namísto skupin. Proud definuje jako vzorec artikulace spojený s neurčitou koalici aktérů operujících na různých stupních politické struktury. Teorii frakcionalismu se zabývám v následující podkapitole 3.3.

Vlivným přístupem v rámci širšího pojetí „pluralistů“ představuje tzv. *Institucionální pluralismus*, jehož hlavním proponentem je americký politolog Jerry Hough. Tento autor se snažil v době, kdy o systémech sovětského typu nebyly relevantní zdroje, zaměřit se na způsob nastolování agendy, na získání podpory návrhů, a jejich přijímání, což je problematika, jež model totalitarismu nebyl s to uchopit. Hough odmítal užívat při zkoumání distribuce moci v SSSR jiná kritéria, než se užívají pro studium západních systémů. Avšak uznává, že pluralismus existující v SSSR je podstatně jiný, než na západě. Před slovo „pluralismus“ vkládá důležité modifikující adjektivum „institucionální.“ Tím implikuje fakt, že legitimní politický proces se koná uvnitř institucionálního rámce.¹⁸¹ Proto se též můžeme setkat s pojmem *byrokratický model*, který souvisí s prostorem, kde se v sovětských systémech odehrává politický konflikt. Přístup nepředpokládá, že společnost a byrokracie jsou inertní, ideje a moc proudí skrz administrativní hierarchii obousměrně, tedy i zezdola. Podle R. Danielse není v žádné moderní byrokratické organizaci možné fungování pouze shora, všechny možné vlivy – informace, rady, doporučení, atd. musí proudit též směrem vzhůru.¹⁸²

¹⁷⁸ SKILLING, H., G.: *Československo – můj druhý domov. Paměti Kanadčana*. 2001, s. 270.

¹⁷⁹ SKILLING, H., G.: *Interest Groups and Communist Politics*. In: *World Politics*, Vol. 18, No. 3 (Apr., 1966), s. 439.

¹⁸⁰ HOUGH, J. – FAINSOD, M.: *How the Soviet Union Is Governed*. 1979. s. 524

¹⁸¹ Tamtéž, s. 547

¹⁸² HOUGH, J.: *The Soviet Union and Social Science Theory*. Harvard University Press, Cambridge 1977, s. 22.

Houghův institucionální pluralismus je zamýšlen jako pozice mezi klasickým pluralismem a *řízenou společností*. Autor však přiznává, že se jedná o ideální typ, o abstrakci, soubor idejí a konceptů. Připouští, že nepasuje zcela přesně na realitu tehdejšího SSSR, ale je přesvědčen, že k němu směřuje.¹⁸³

Podle Linze a Stepana změny v SSSR po roce 1953 vyvolaly v politické vědě konceptuální zmatek – jedni tvrdili, že totalitní model je špatný, druzí chtěli post-stalinský režim nazvat autoritářským. To autoři odmítají. Všímají si nových perspektiv, mimo jiné též *institucionálního pluralismu*, s nímž mají problém především kvůli užití pojmu „pluralismus“, jež evokuje spíše demokratickou teorii Bentleyho a Trumana a říkají, že pro popsání druhu konfliktu, jež se odehrává v režimních organizacích či straně samotné, se hodí spíše označení „byrokratická politika“.¹⁸⁴

Linz se Stepanem nezařazují systémy sovětského typu do existující typologie totalitních, autoritářských a demokratických režimů. Na základě čtyř dimenzí (pluralismus, ideologie, mobilizace, vůdcovství) vymezují kategorii post-totalitních režimů, která se od totalitarismu a autoritarianismu odlišuje. První z dimenzí – pluralismus – odráží výše popsanou debatu.

Podkapitolu o teoriích nedemokratických režimů jsem zasadil až do třetí kapitoly zcela záměrně. Nejde mi o to říci, zda-li československý režim v popisovaném období byl post-totalitní či jiný. Ostatně, typologizaci provedli již jiní autoři. Na základě poznatků z minulých i následujících kapitol chci v závěru odpovědět na otázku, zda-li v důsledku přestavby můžeme v rámci dimenze „pluralismus“ dokumentovat nějakou změnu.

3.3 Frakcionalismus

3.3.1 Teorie frakcionalismu

Následující oddíly mají za cíl povšimnout si interakcí mezi substranickými jednotkami uvnitř KSČ. Frakcionalismus bude nahlížen jako specifická forma „omezeného pluralismu“, čímž navážeme na poznatky z předchozí podkapitoly. Pojímáme-li politickou stranu jako specifický

¹⁸³ Tamtéž, s. 24

¹⁸⁴ LINZ, J. J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.*, 1996, s. 41

druh systému, bude činnost stranických subjednotek jednou z důležitých proměnných na straně vstupu do systému. Vnitřním dělením stran se zabývali již klasičtí autoři jako David Hume, Edmund Burke či James Madison. S moderním přístupem však přišel až Maurice Duverger, který rozdělil politické strany do dvou kategorií – homogenní a heterogenní. Na základě tohoto rozlišení připustil míru tolerance diverzity uvnitř strany. Podle Duvergera je stranická sounáležitost v „totalitních“ (homogenních) stranách prioritní před všemi ostatními závazky a proto je vyžadována striktní homogenita.¹⁸⁵ Naopak „heterogenní“ strany jsou tolerantní k odlišným pohledům. Nejdůležitějším elementem Duvergerova smýšlení o substranických skupinách je tedy institucionální nastavení. Organizační aranžmá a politické instituce determinují stupeň, do kterého strany povolí reprezentaci stranické diverzity. Duverger přitom nevymezuje specifickou terminologii a jednotlivé pojmy (frakce, křídla...) užívá zaměnitelně.

Podle Sartoriho je pojem *frakce* (faction) nevhodný, potřebujeme-li užít neutrální termín pro stranické subjednotky. Termín „frakce“ navrhuje zachovat pro označení specifického typu politických skupin.¹⁸⁶ Inspirativní typologii nabízí Richard Rose, který na příkladu britských Konzervativců a Labouristické strany identifikoval dva druhy skupin: *factions* a *tendencies*. Frakce (factions) Rose definoval jako vědomě organizované skupiny disponující ideologií, vůdcovstvím, komunikační sítí a zdroji. Naproti tomu proudy (tendencies) jsou pouze stabilní soubory postojů, nikoliv organizované skupiny. Měřítkem pro odlišení frakce a proudu je pro Rosea opět stupeň institucionalizace.¹⁸⁷

Organizační struktura však není tím nevhodnějším kritériem pro analýzu subjednotek uvnitř komunistických stran, kde je jakákoliv frakční činnost přísně zapovězena. Všimnout si musíme především aktivity skupin, konsekvencí jejich činnosti a v neposlední řadě také dynamiky. Belloni a Beller navrhuji zabývat se při výzkumu skupin třemi oblastmi: a) organizace a struktura (co frakce představují); b) chování a funkce (co dělají); c) kauzální proměnné (proč existují).¹⁸⁸

Jeden z nejnovějších náhledů na frakcionalismus nabízí Francois Boucek, která frakcionalismus definuje jako dělení politické strany do subjednotek, jež jsou více či méně institucionalizovány a jež jsou začleněny do kolektivní akce s odhodláním dosáhnout cíle

¹⁸⁵ BOUCEK, F.: *Rethinking Factionalism. Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism*. In: *Party Politics*. Vol. 15. No. 4 2009, s. 463.

¹⁸⁶ SARTORI, G.: *Strany a stranické systémy Schéma pro analýzu*. 2005, s. 80.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 82.

¹⁸⁸ BELLONI, F., P. – BELLER, D., C.: *The Study of Party Factions as Competitive Political Organization*. *The Western Political Quarterly*, Vol. 29, No. 4 (Dec., 1976), s. 543

jejich členů. Samotný stupeň institucionalizace se mění postupem času. Boucek tedy místo organizačních forem frakcí (factions) nahlíží frakcionalismus jako dynamický proces subskupinového oddělování, přičemž přichází se třemi druhy dělení: *kooperativním*, *kompetitivním* a *destruktivním*. Kooperativní typ je typický pro stranické systémy, které prošly změnou, např. při přechodu k demokracii. V takové fázi frakce mohou hrát konstruktivní roli. Kompetitivní typ na rozdíl od předchozího implikuje fragmentaci a štěpení uvnitř strany. Třetí degenerativní typ je charakteristický pro situace, kdy se z jednotlivých frakcí stanou veto-hráči a kdy se strana rozpadá.¹⁸⁹

Ačkoliv jsou výše zmíněné teorie odvozeny převážně od studia západních demokracií, domnívám se, že s jistou opatrností je můžeme užít též na realitu sovětského bloku. Jejich odmítnutí by znamenalo, že bychom museli tvořit přístupy specifické, což by znamenalo opominání určitých jevů a návrat či opětovné přiblížení se k teorii totalitarismu.

3.3.2 Proudů uvnitř strany

Pokud bychom vycházeli převážně z oficiálních zdrojů, mohlo by se zdát, že období *normalizace* představuje v rámci nejvyšších orgánů strany zcela bezkonfliktní období. Výměna členských legitimací v roce 1970 a kádrová konsolidace na nejvyšších postech, jež vyvrcholila XIV. sjezdem v roce 1971, prakticky dlouhodobě zamezila výraznému ideovému konfliktu. Přesto nelze mluvit o monolitickém vedení strany, nejednoznačnost a vágnost jednotlivých dokladů o působení skupin nás nesmí odradit od studia problematiky, opomenutí činnosti skupin by znamenalo značné zkreslení pohledu na studovaný případ.

V rámci české politologické a historiografické literatury je široce akceptováno rozdělení na „pragmatiky“ a „konzervativce“ uvnitř vedení strany, neboli „realisty“ a „zdravé síly“ v pojetí Sovětů (viz podkapitola 1.1). Během doby se však činnost skupin i pomyslné členství v nich proměnilo. V následujících pasážích si budeme všimnout toho, jak se jejich činnost proměnila po roce 1985.

Existence jednoho z proudů je spjata s osobou předsedy vlády ČSSR Lubomírem Štrougalem, jenž byl i v mezinárodním kontextu vnímán jakožto „liberálnější“ člen stranického vedení. To se odrazilo mimo jiné v tom, že L. Brežněv nikdy L. Štrougala osobně jako předsedu vlády nepřijal.¹⁹⁰ Existují další doklady o tom, že i ostatní „bratrské strany“

¹⁸⁹ BOUCEK, F.: Rethinking Factionalism. Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism. In: Party Politics. Vol. 15. No. 4 2009, s. 470.

¹⁹⁰ ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. Praha, EPOCH 2009, s. 242

sledovaly projevy československého premiéra. Jako příklad lze uvést dokument, určený generálnímu tajemníkovi ÚV SED Erichu Honeckerovi, datovaný dnem 12. září 1979. Materiál analyzuje tehdejší postoje československého ministerského předsedy, jenž veřejně hovořil o nedostatečném růstu a neplnění pětiletého plánu. Erich Honecker si tužkou označil následující citát z řeči československého premiéra: „*Zvýšení kvality a efektivity je nemyslitelné bez změn ve způsobu, stylu a metodách vedení a plánování.*“¹⁹¹ Mimochodem, tento materiál pochází z doby, kdy Lubomír Štrougal plánoval rezignovat na své funkce.¹⁹²

Pro badatele může být jistým zklamáním, že se Lubomír Štrougal ve svých pamětech hlouběji nevěnoval období po roce 1985. O posledních pěti letech normalizace, které v porovnání s předešlými roky znamenaly výraznou změnu, se rozepisuje pouze na několika stranách. Existují však doklady o jeho postojích té doby. V oddílu 2.1.1 jsem uvedl příklad košického projevu z počátku dubna 1985. Dalším zajímavým svědectvím je stenografický záznam rozhovoru mezi Lubomírem Štrougalem a předsedou rady ministrů NDR Willi Stophem, který se konal v Praze dne 21. března 1985.¹⁹³ Rozhovor trval téměř čtyři hodiny, přičemž jako první hovořil W. Stoph, jehož vystoupení mělo charakter vyzdvihování ekonomických úspěchů NDR. Štrougalova řeč, ve které projevil liberální pohled na mnoho oblastí, byla naopak mnohem střízlivější. Rozhovor se konal dva dny před zahájením dubnového pléna ÚV KSSS, na kterém Gorbačov poprvé nastínil kontury budoucí politiky přestavby. Záznam tak ukazuje autentické názory československého premiéra, které nemohly být přímo ovlivněné novým sovětským směřováním, ostatně, na téma „Gorbačov“ se rozhovor mezi oběma státníky nevedl. Obsah části rozhovoru předsedů vlád se týkal především problémů československého hospodářství. Štrougal mluvil o tom, že ho těší dosažené výsledky, ale že není slepý k nedostatkům a rezervám, které v Československu existují. Zmínil se především o vysoké výrobní spotřebě, náročném plánu a jeho (ne)plnění. Podle Štrougala jsou tyto problémy úzce spojeny s důležitostí změny struktury československého hospodářství, které je nadměrně orientováno na těžký průmysl. K tomu dodal, že k potřebné reformě nemá podporu doma, ani v zahraničí.¹⁹⁴

Výsledky lednového zasedání ÚV KSSS vytvořily pro zastánce reformy příznivou situaci. Doposud ve vedení strany nedošlo k ostrému názorovému střetu na tématu přestavby, „konzervativní většina“ doposud vystupovala ve prospěch Gorbačovovy politiky, ačkoliv s jistými výhradami. Jedna z prvních manifestací reformního smýšlení se udála na „aktivu

¹⁹¹ Bundesarchiv, Berlin, SAPMO, DY-30 3439 (Büro Honecker).

¹⁹² ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. Praha, 2009, s. 253.

¹⁹³ Bundesarchiv, Berlin, SAPMO DC 20/I/3 2146 (Ministerrat der DDR)

¹⁹⁴ Tamtéž.

k zásadám přestavby hospodářského mechanismu“, který se konal v pražské Lucerně dne 2. března 1987. Tato událost měla odezvu nejen uvnitř strany a v československé společnosti, ale také v mezinárodním kontextu. Dne 3. března 1987 otisklo *Rudé právo* výtah ze Štrougalova vystoupení. Ministerský předseda ve své řeči jasně deklaroval, že závěry lednového pléna ÚV KSSS nejsou jen cennými podněty, ale přímo že představují návod k novému způsobu uvažování o stavu věcí u nás doma i ve světě, jež má univerzální platnost. Na samotném vyzdvihování sovětské politiky přestavby by nebylo nic zvláštního, protože podobně laděné příspěvky zaznívaly též z úst ostatních členů vedení strany. Mnohem podstatnější je konfrontační styl, který Štrougal otevřeně užil. Dovolím si odcitovat kratší pasáž, jež poukazuje na zjevný konflikt stranických špiček, který se v ten okamžik stal veřejným: „*Není třeba skrývat, že se objevily pokusy zužovat význam nových zkušeností Komunistické strany Sovětského svazu a nových myšlenek, které charakterizují její nynější politiku, pouze na samotný Sovětský svaz. Slovně se sice uznává revoluční dosah procesů, které tam probíhají, ale jedním dechem se dodává, že vzhledem ke zcela odlišným sovětským podmínkám jde o specifické záležitosti. Je zajímavé, že tyto názory najednou šíří lidé, kteří dříve jakoukoliv národní specifiku uznávali jen tehdy, pokud byla chápána v hlubokém stínu obecně platných, zákonitých principů a tendencí, jestliže tehdy absolutizovali tyto obecné zákonitosti, nyní jsou v pokušení absolutizovat pro změnu zase naše specifika.*“¹⁹⁵ Štrougal v další části projevu deklaroval, že předsednictvo ÚV KSČ uložilo rozpracovat podněty lednového pléna. Dotkl se také palčivého tématu týkajícího se fungování politického systému, když řekl, že je třeba prohloubit kontrolní funkci parlamentu či zvýšit účast ostatních politických stran a společenských organizací Národní fronty na tvorbě politiky. Změny by se měly týkat též strany samotné, do budoucna již neměla dublovat státní a hospodářské orgány řízení.

Tento zcela průlomový projev byl přednesen v době, kdy předseda vlády velmi dobře znal svoji pozici ve vedení strany tušil, že připravované kádrové změny pro březnové plénum ÚV KSČ nehrají v jeho prospěch. Milan Hübl si ve svém eseji¹⁹⁶ analyzujícím vystoupení předsedy vlády všímá toho, že nebylo zajímavé jen tím, co obsahovalo, ale zejména tím, co premiér opomenul, totiž „obligátní kritiku pravice v roce 1968.“ Podle Hübla se v souvislosti s tímto aktivem a projevem dá mluvit o nové platformě a linii, poprvé zjevně a veřejně oponující té dosavadní a platné.¹⁹⁷

¹⁹⁵ *Rudé právo*, 3. března 1987.

¹⁹⁶ HÜBL, M.: *Cesty k moci*. Praha, 1990, s. 81.

¹⁹⁷ Tamtéž.

Velmi zajímavá je také odezva, kterou mělo konání pražského aktivu v zahraničí. Dne 4. března 1987 zaslal velvyslanec NDR v Praze Helmut Ziebart telegram¹⁹⁸ Erichu Honeckerovi, ve kterém velmi podrobně rozebírá Štrougalovo vystoupení na pražském aktivu. Ziebartova zpráva si všímá především rozdílných postojů jednotlivých členů vedení KSČ, jež byly v poslední době veřejně publikovány. Konfrontuje tak Štrougalův projev s posledními projevy Vasilu Biľaka a Jana Fojtíka (oba ze 3. března), přičemž Štrougalovo vystoupení považuje za polemiku s Vasilem Biľakem a jeho vystoupeními na ideologické komisi¹⁹⁹ a s interview pro *Rudé právo* ze dne 20. února 1987. V rozhovoru s nadpisem „Inspirující podněty i pro nás“ Biľak deklaruje podporu dění v SSSR a připomíná XVII. sjezd strany a 4. zasedání ÚV KSČ, na kterém byl tento postoj zdůrazněn. Biľak dokonce nynější dění považuje – po říjnové revoluci a „velké vlastenecké válce“ – za třetí historickou revoluční událost. Převážná část rozhovoru je však obhajobou „Poučení“ a zdůrazňování jeho univerzální platnosti.²⁰⁰

Pražský aktiv veřejně ukázal na nejednotu PÚV, Lubomír Štrougal v Lucerně vystoupil jako reprezentant určitého pohledu na řešení otázek procesu přestavby. Po boku předsedy vlády vystoupil též vedoucí tajemník městského výboru KSČ a člen předsednictva Antonín Kapek, který v následujícím roce (až do svého odstoupení v roce 1988) podporoval politiku Lubomíra Štrougala. Je paradoxní, že se hlavním premiérovým spojencem ve vedení strany stal člověk, který v roce 1968 sehrál velmi negativní roli a který v období tzv. konsolidace jasně patřil k dogmatickému jádru. Na konci osmdesátých let však vystupuje téměř výlučně v opozici proti tzv. „konzervativním silám“. Tento fakt však někteří badatelé nezaznamenali a nadále Antonína Kapka zařazují nesprávně mezi „konzervativce.“²⁰¹ Identifikace jednotlivých proudů je velmi obtížná, proto se zaměříme na konkrétní příklady, které nám o příslušnosti v případných skupinách napoví více.

3.3.3 Páté zasedání ÚV KSČ v březnu 1987

Kádrové změny, které schválilo páté zasedání ÚV KSČ v březnu 1987 byly jednoznačně v neprospěch „reformního“ proudu. Členem předsednictva ÚV KSČ a předsedou vlády ČSR se stal Ladislav Adamec místo odstoupivšího Josefa Korčáka, jenž požádal o uvolnění

¹⁹⁸ Bundesarchiv, Berlin, SAPMO, DY-30 2439 Büro Honecker; TŮMA, O.: *Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987-1989)*. In: Soudobé dějiny 2-3/96, s. 359.

¹⁹⁹ V archivním fondu ideologické komise ÚV KSČ se o tomto vystoupení žádný doklad nedochoval

²⁰⁰ *Rudé právo*, 20. února 1987.

²⁰¹ ŠIMRAL, Vít: *Czechoslovakia 1989 and Rational Choice Theory: A General Model of Regime Change*. In: *Politologický časopis / Czech Journal of Political Science* 3/2009 s. 244.

z funkce ze zdravotních důvodů. Podstatnější změnou však byl odchod Karla Hoffmanna z funkce předsedy Ústřední rady odborů a jeho zvolení tajemníkem ÚV KSČ.²⁰² O těchto změnách bylo rozhodnuto na schůzi předsednictva dne 11. března 1987. Panovala-li ohledně příchodu Ladislava Adamce v PÚV shoda, v záležitosti rezignace Karla Hoffmanna vznikl ve vedení silný rozpor, jelikož část členů požadovala jeho setrvání v dosavadní pozici, druhá část souhlasila s jeho odchodem a zároveň se zvolením tajemníkem ÚV KSČ. Druhou eventualitu upřednostňovali Miloš Jakeš, Vasil Bilák, Josef Kempný, Peter Colotka a Josef Lenárt. Generální tajemník Gustáv Husák dlouhodobě nesouhlasil s Hoffmannovým odchodem, proti byli též Alois Indra, Lubomír Štrougal a Antonín Kapek. Na místo předsedy ÚRO byli navrženi tajemník ÚV KSČ Jindřich Poledník (na schůzi nepřítomen) a velvyslanec v SSSR Miroslav Zavadil.²⁰³ V případě, že by do ÚRO odešel Poledník, přišlo by vedení strany o nejmladšího tajemníka ÚV, proti čemuž vystoupil zejména Gustáv Husák a Lubomír Štrougal. V případě zvolení Zavadila by se počet tajemníků rozrostl z dosavadních devíti na deset.

Většina v PÚV souhlasila, aby se Karel Hoffmann stal tajemníkem ÚV KSČ (a zůstal tak členem předsednictva), aniž by bylo rozhodnuto, který úsek aparátu mu bude svěřen.²⁰⁴ Dále bylo rozhodnuto, že 5. zasedání ÚV KSČ zvolí Miroslava Zavadila členem sekretariátu ÚV KSČ a předsedou ÚRO.

Hlavním bodem programu 5. zasedání ÚV KSČ ve dnech 18. a 19. března 1987 bylo projednání „Zprávy PÚV KSČ o plnění závěrů 8. zasedání ÚV KSČ z června 1983 a XVII. sjezdu KSČ k urychlení vědeckotechnického rozvoje a dalších úkolech..“ My se však zaměříme především na to, jakým způsobem na jednání rezonovalo téma lednového zasedání ÚV KSČ. Gustáv Husák ve svém úvodním vystoupení hovořil o tom, že se předsednictvo na svých dvou únorových schůzích zabývalo otázkou využití podnětů lednového pléna a zdůraznil, že jednání vyznělo jako jednomyslná podpora výsledků zasedání a zmínil se o usnesení PÚV, jež stanoví postup realizace jednotlivých tezí. Dále poměrně detailně rozebíral jednotlivé kroky – otázky postavení pracovních kolektivů, volitelnost hospodářských pracovníků, zmínil se o potřebě zdokonalení politického systému s využitím podnětů lednového zasedání ÚV KSSS, o nutnosti zhodnotit dosavadní praxi voleb do zastupitelských orgánů, přičemž připomněl úpravy voleb v SSSR či zkušenosti Maďarska a Polska s volbou

²⁰² O této události Karel Hoffmann pojednává ve svém „Prázdninovém rozhovoru“, jež vycházel od 7. července 1999 do 21. října 1999 na stránkách *Špiглу*. Pětadvacátý díl ze dne 21. srpna 1999 ve věnovaný jeho volbě tajemníkem ÚV KSČ. Podle Hoffmanna byla ve hře též možnost jeho přesun na pozici vedoucího tajemníka MN KSČ v Praze místo A. Kapka, nebo nahrazení J. Korčáka ve funkci předsedy vlády ČSR. Obě eventuality prý odmítl.

²⁰³ NA, f.: 02/1, a. j.: P29/87, b-0.

²⁰⁴ Předsednictvo uložilo sekretariátu vymezit určení odpovědnosti K. Hoffmanna ve funkci tajemníka: NA, f.: 02/1, a. j.: P29/87, b-1/h, Příloha I.

mezi více kandidáty. Nastolil také otázku tajných voleb ve stranických orgánech. Dotkl se dále tématu „otevřené informovanosti“ a připomněl, že vedení strany nově přistoupilo na vydávání komuniké ze schůzí PÚV.²⁰⁵

Páté zasedání ÚV KSČ by probíhalo standardním formálním způsobem, kdyby nevystoupil Antonín Kapek, se zcela bezprecedentní analýzou poměrů ve vedení strany. Prohlásil, že přestavbu je nutno chápat v nejširším politicko-společenském smyslu a naznačil, že někteří kolegové ji zužují pouze na ekonomickou sféru. Následně pokračoval svým názorem na současnou situaci v předsednictvu. Podle Kapka se ustoupilo od důsledného kolektivního vedení ve straně a tím vznikla nerovnoprávnost a nejednotnost v předsednictvu: *„Jednotu hlasování ano, ale myslet a říci svoje názory musí být vždy normální. Samozřejmě, že na nás mělo vliv to, co se dělo v Sovětském svazu v minulosti. Všechno, co odtamtud přišlo, často bez jediného otazníku či dotazu, za určité podpory jednotlivců bylo jednoznačně prosazováno, bez výjimky. Dokonce i chybami, které se v Sovětském svazu děly. Dnes však je zcela změněná situace.“*²⁰⁶ Antonín Kapek ve své řeči pokračoval s tím, že lednovým plénem ÚV KSSS se v PÚV otevřela diskuse, kde po dlouhé době bylo možno říci své názory. Kapek se především dotkl kádrové problematiky na nejvyšších místech, o níž se doposud velmi opatrně hovořilo zatím jen v úzkém vedení strany. Přiznal se k tomu, že zvažoval svojí rezignaci na stranické funkce, z čehož však ustoupil. V souvislosti se „skupinami“ ve vedení veřejně podpořil Indru, Štrougala, Pitru, Hamana a Poledníka, z vlády potom Tomana a Vajnara, kteří podle něj představují perspektivu. Zdůraznil, že většina lidí uznává současnou politiku SSSR a čeká, abychom šli stejnou cestou. Závěrem požádal ústřední výbor za prominutí, že si dovolil říci víc, než je zvykem. *„Řekl jsem to proto, že jsem přesvědčen, že i to, co není zvykem, je nutno říkat na ústředním výboru strany.“*²⁰⁷

V závěrečném vystoupení Gustáv Husák musel reagovat na Kapkův příspěvek s tím, že rozpory ve vedení neexistují. Husák byl však první, který v rámci předsednictva na konflikt upozornil a požadoval, aby se nedostal na veřejnost.²⁰⁸

3.3.4 Návštěva Michaila Gorbačova v Praze

Dne 25. března 1987 předsednictvo schválilo návrh komuniké z návštěvy generálního tajemníka ÚV KSSS.²⁰⁹ Návštěva, která se konala ve dnech 9.-11. dubna 1987, byla s napětím

²⁰⁵ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 0025/87, s. 6-8.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 59

²⁰⁷ Tamtéž.

²⁰⁸ NA, f.: 02/1, a. j.: P29/87, b-0.

očekávána ze strany československé veřejnosti i vedení KSČ. Tato událost se mohla stát zlomovým okamžikem pro osud přestavby v Československu, zejména, pokud by se Gorbačov dotkl alespoň v interním jednání s československými politiky tématu přehodnocení roku 1968 či otázky kádrových změn.

Zdeněk Mlynář v rozhovoru s Michailem Gorbačovem připomněl, že v dubnu 1987 československá veřejnost čekala od generálního tajemníka ÚV KSSS, že dá najevo svoje sympatie k Pražskému jaru. Podle Mlynáře bez odsouzení intervence a bez politické rehabilitace Pražského jara nebylo v Československu možné dělat přestavbu. Gorbačov v reakci na to vzpomíná, jak ho lidé v pražských ulicích vyzývali, aby zůstal alespoň rok. Fakt, že se v Praze nesnažil zasahovat do vnitřních záležitostí zdůvodnil jednak upuštěním od „Brežněvovy doktríny“ v březnu 1985 a jednak tím, že ho údajně vedení KSČ žádalo, aby události konce roku 1968 přímo podpořil, což ale neučinil.²¹⁰

Tématem se Gorbačov zabýval ve svých pamětech, kde píše, že Gustáv Husák, zastánce demokratizace z roku 1968, jenž se nepodílel na pozvání vojsk, jednoznačně vyjadřoval podporu politice přestavby. Gorbačov měl podle svých slov dojem, „že československé vedení v čele s Husákem je připraveno vstoupit na cestu demokratizace a reform; v tom případě by sama o sobě vyvstala otázka přehodnocení událostí z roku 1968.“²¹¹ Způsob vedení podle něj ale určovali zastánci „tvrdé linie“ kolem Vasilu Bil'aka, kteří byli ovládáni syndromem roku 1968.

Michail Gorbačov se během své návštěvy setkal se členy a kandidáty PÚV a s tajemníky ÚV KSČ na neformálním setkání.²¹² Gustáv Husák na jednání zdůraznil, že celá strana přestavbu podporuje. Ocenil výsledky lednového zasedání ÚV KSSS a připomněl, že již při setkání s E. Sevardnadzem ve dnech 4.-5. února 1987 tuto událost pozitivně zhodnotil. Zmínil se též k rozsáhlé diskusi v PÚV o výsledcích lednového pléna a dodal, že bylo přijato usnesení s 20-25 body. Podotkl, že strana tyto věci teoreticky rozpracovává, problémy prý jsou v samotné realizaci. Řekl také: „*Ještě je to neoficiální ale dohodli jsme, že by se do konce tohoto roku konalo plénum, dobře připravené, o přestavbě v tom širším smyslu a o kádrových otázkách, o tom, o čem jste tak krásně hovořil na lednovém plénu. [...] Některé kádrové změny jsme už udělali na březnovém plénu, dohodli jsme se, [že je] nutno přitahovat mladší*

²⁰⁹ NA, f.: 02/1, a. j.: P31/87, b-1, Příloha IV/a.

²¹⁰ GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastní. Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu*. 1995, s. 72.

²¹¹ PREČAN, V.: *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“*. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. s. 522

²¹² 37 stran záznamu z jednání (jedná se o nekorigovaný strojopisný stenografický záznam) je uloženo v archivním fondu Gustáva Husáka, vztahy ČSSR-SSSR, karton 8.

lidi, rozšířit okruh vedení a postupně řešit nazrávající kádrové otázky. Asi počínaje mnou samotným. Já se tomu bránit nebudu.“²¹³ Převážnou část setkání však hovořil M. Gorbačov, jenž zejména vysvětloval procesy, jež se dějí v SSSR, přičemž význam přestavby přirovnal k říjnové revoluci, a naznačil, že současné pojetí přestavby není to konečné. Zdůraznil však, že jednotlivé země půjdou svojí cestou, každý si má určit, co si z přestavby vezme, stejně tak, jako Sověti přejímají určité věci od jiných. V závěru Gorbačov podpořil současné vedení když řekl: „*Prožili jsme spolu s vámi závažné období, vyšli jsme z něho se ctí, řekl bych [, že] KSČ udělala ohromnou historickou práci a to je zásluha nynějšího vedení [...]*.“²¹⁴

3.4 Realizace reform, příprava 7. zasedání ÚV KSČ

3.4.1 Dosavadní realizace usnesení z 26. ledna 1987

Reflexe lednového pléna ÚV KSSS a usnesení PÚV ze dne 26. února dávalo jistou naději na provedení jistých změn v hospodářském a politickém systému. Během roku 1987 probíhaly (více či méně) podle plánu přípravy jednotlivých reformních návrhů. Dne 6. května 1987 předsednictvo na své schůzi schválilo návrh na zahájení prací spojených s přijetím nové ústavy a s ustavením pracovní komise. Nová ústava měla zakotvit dosažený stupeň „výstavby socialistické společnosti“ a stanovit ústavní podmínky zdokonalování socialistického zřízení a jeho dalšího dynamického vývoje. Text ústavy měl převzít ustanovení, která se osvědčila – zejména vedoucí úlohu KSČ a socialistické vlastnictví výrobních prostředků. Podle návrhu měla přípravu ústavy ovlivnit přestavba řízení hospodářství a společenských vztahů, z čehož měly vyplynout úpravy, které musejí být v dokumentu zakotveny. Počítalo se, že do konce roku 1989 budou zpracovány jednotlivé části a v roce 1990 bude ústava přijata.²¹⁵

Dalším dlouhodobým záměrem vycházejícím z únorových usnesení byla realizace zákona o státním podniku. Jeho návrh byl poprvé projednán předsednictvem ÚV KSČ dne 20. května 1987. Podle preambule návrhu zákon sleduje mimo jiné prohloubení socialistické demokracie a zvýšení účasti lidu na řízení a správě společnosti.²¹⁶ Ta se měla uskutečňovat formou účasti pracovního kolektivu na přípravě a přijímání nejdůležitějších rozhodnutí

²¹³ Tamtéž, s. 6.

²¹⁴ Tamtéž, s. 31.

²¹⁵ NA, f. 02/1, a. j.: P35/87, b-3. Návrh ústavy byl rozpracováván po částech až do září 1989, kdy celý text dne 29.9.1989 projednalo předsednictvo. Nejednalo se ještě o finální verzi, návrh však vycházel z výše popsanych principů.

²¹⁶ NA, f. 02/1, a. j.: P36/87, b-1, Příloha III.

týkajících se podniku, na jejich zabezpečování, kontrole plnění a na součinnosti při obsazování míst vedoucích pracovníků. Ředitel podniku měl být volen orgánem samosprávy tajným hlasováním. Počítalo se s ustavením orgánů samosprávy - „shromáždění pracovního kolektivu“ a „rady“. V diskusi členů předsednictva ÚV KSČ opět projevilo štěpení uvnitř tohoto orgánu. „Konzervativní proud“ požadoval zdůraznění vedoucí úlohy KSČ přímo do textu zákona a polemizoval s pasáží o samosprávě. Podle Aloise Indry nebyl šťastný návrh na zřízení rad pracujících. Také podle Ladislava Adamce je princip volitelnosti ve výrobní sféře hazardem. Karel Hoffmann kritizoval systém rad s tím, že bude likvidační pro úlohu odborů. Jan Fojtík také varoval před překotným napodobováním SSSR a relativizoval důležitost podnikové samosprávy. Podporu účasti pracujících naopak projevili Lubomír Štrougal a Jozef Lenárt. Generální tajemník Gustáv Husák shrnul debatu tím, že socialismus se nachází v určité etapě a Československo nesmí být pozadu. Obsah návrhu zákona v této oblasti zůstal díky kompromisu vedení prakticky nezměněn. „Konzervativci“ si však vymohli, aby se zdůrazňování vedoucí úlohy strany linulo celým textem zákona. Jak podotkl Vasil Biľak: *„XVII. sjezd KSČ řekl, že se vedoucí úloha strany bude prohlubovat, tak ať se prohlubuje.“*²¹⁷ Předsednictvo si bylo vědomo, že „celonárodní diskuse“ o návrhu zákona přinese otázky, na které vedení nebylo připraveno odpovědět. Pod potencionálním tlakem veřejného mínění však zákon zůstal přibližně ve své původní podobě,²¹⁸ znění sovětského zákona bylo totiž v ČSSR velmi dobře známo.²¹⁹

V oblasti politického systému byla jedním z hlavních témat diskuse o návrhu směřujícím k aktivizaci NF. „Návrh“²²⁰ nově vymezoval činnost orgánů a organizací NF, ačkoliv pevně trval na vedoucí úloze strany. První verzi dokumentu předložil předsednictvu J. Poledník spolu s T. Trávníčkem dne 7. října 1987. Návrh byl zdůvodněn nedostatečným využitím možností, které NF vytváří pro účast lidí na správě a řízení společenských záležitostí. NF se měla stát politickou základnou, na níž bude KSČ spolu s nestraníky a členy ostatních stran hledat řešení jednotlivých úkolů. Zápis z diskuse naznačuje, že většina členů vedení považovala materiál jen jako výchozí pracovní verzi. Alois Indra zdůraznil, že demokratizace v ČSSR nebude znamenat legalizaci opozice. Lubomír Štrougal podotkl, že ostatní politické strany jsou v mnohém podceňovány a že se by se měly zúčastňovat na práci vlády. Zatím jsou prý brány jen jako přítěž, je třeba se vzdát teorie převodových pák.²²¹ Při

²¹⁷ Tamtéž, bod 0, zápis diskuse.

²¹⁸ O doplňujících úpravách zákona předsednictvo jednalo ještě na své 40. schůzi dne 3. července 1987.

²¹⁹ Návrh zákona o státním podniku SSSR byl publikován v Rudém právu dne 11. února 1987.

²²⁰ NA, f. 02/1, a. j.: P46/87, b-3

²²¹ Tamtéž, b-0.

tvorbě materiálu bylo využito podnětů předsednictva ÚV NF ČSSR, poznatků z provedeného průzkumu, návrh byl diskutován s odděleními ÚV KSS, vybranými tajemníky KV KSČ a OV KSČ, s pracovníky z oblasti společenských věd. Důvodová zpráva k dokumentu naznačuje, že ne všechny návrhy byly využity – zejména se jedná o návrh, aby NF a další organizace v ní sdružené měly právo zákonodárné iniciativy. Také návrhy na rozšíření účasti NF ve volbách měly být řešeny až spolu s budoucí volební reformou. ČSS dále požadovala, aby se samotné nekomunistické strany mohly přímo obracet na vládu se svými doporučeními. Tento požadavek také zapracován nebyl.²²²

Předsednictvo se k tomuto bodu usneslo, aby předkladatelé návrh dopracovali a předložili jej do 2-3 týdnů k projednání v PÚV. Návrh se na pořad schůze dostal opět dne 21. října 1987. Provedené změny jsou banálního charakteru, hlavní principy dokumentu zůstaly nezměněny. Návrh počítá mimo jiné s těmito hlavními body: připravovaná rozhodnutí stranických orgánů, vlád, resortů a národních výborů projednávat podle jejich charakteru v příslušných výborech NF; spolupředkládat s příslušnou vládou návrhy zákonných úprav, více využívat nepřímé zákonodárné iniciativy; na platformě NF organizovat všelidové diskuse; demokratizovat výběr funkcionářů, zavést v organizacích tajné volby a vybírat z více kandidátů.²²³ Předsednictvo materiál schválilo a stanovilo, aby byl podstoupen členům a kandidátům ÚV KSČ na jeho příštím 7. zasedání.

3.4.2 Přípravy 7. zasedání ÚV KSČ

Podle stanov strany se zasedání ÚV KSČ mělo konat nejméně třikrát ročně. Po pátém březnovém zasedání se dne 6. listopadu 1987 konalo slavnostní zasedání k 70. výročí říjnové revoluce. Dalším skutečně pracovním, bylo až prosincové zasedání, jež se mělo zabývat tématem přestavby. Toto 7. zasedání ÚV KSČ bylo z více důvodů pro osud reformy zcela zásadní a přelomové.

Téměř vše podstatné, co předurčilo výsledky 7. zasedání ÚV a do jisté míry i osud přestavby v ČSSR, se odehrálo na 49. schůzi PÚV, jež se konala netradičně ve dvou dnech – 18. a 19. listopadu 1987. Na program schůze bylo zařazeno 29 bodů, které předsednictvo nebylo schopné projednat za jeden den, proto jednání pokračovalo v den následující. I přes to některé závažné materiály – jako např. návrh zprávy PÚV pro 7. zasedání ÚV KSČ – byly přesunuty na schůzi o týden později.

²²² Tamtéž, Příloha III/a

²²³ NA, f. 02/1, a. j.: P47/87, b-5, Příloha III.

Projedme-li si nejpodstatnější agendu 49. schůze, na první bod bylo zařazeno projednání výsledků návštěvy československých představitelů v Moskvě ve dnech 2.-5. listopadu 1987. Husák v té souvislosti referoval mimo jiné o tom, že v Moskvě zmínil potřebu omlazení stranických orgánů, načež Indra se ho v zápětí tázal, zda-li hovořili o rozdělení funkcí generálního tajemníka a prezidenta republiky. Kromě Indrova dotazu se poté diskutovalo o případné reakci na kritická vystoupení akademika a člena ÚV KSSS Georgije Smirnova a Georgije Šachnazarova, poradce M. Gorbačova, která podle Biľaka požadovala přehodnocení naší historie.²²⁴ Biľak doslova řekl: „*takovým tendencím je třeba tvrdě z naší strany čelit – jinak bychom měli všichni odtud odejít a předat to pravičákům*“²²⁵ Na stranu Biľaka se přidali Indra, Fojtík, Kempný, Hruškovič a Lenárt, kteří žádali, aby se na situaci reagovalo, proti čemuž stál G. Husák.

Na třetí bod jednání byla zařazena zpráva L. Štrougala o návštěvě v Moskvě. Štrougal podle zápisu řekl, že při setkání s Gorbačovem hovořil především generální tajemník KSSS a reprodukoval obsah rozhovoru. V diskusi vystoupil Vasil Biľak, který prohlásil, že „*přišla hodnověrná informace, že s. Štrougal řekl s. Gorbačovovi, že v čele těch, kdo je proti přestavbě je Vasil Biľak*“.²²⁶ Štrougal na to odpověděl, že se ani o jediném jméně nezmínil. Hoffmann se tázal, zda-li s Gorbačovem mluvil o jednotě ve vedení strany, čímž vyostřili atmosféru jednání hned na jejím začátku, přičemž hlavní body jednání měly teprve přijít.

3.4.3 Komplexní dokument

Z hlediska přípravy „přestavbového“ 7. zasedání ÚV KSČ se zaměříme na šestý bod programu 49. schůze, na kterém se projednával návrh Komplexního dokumentu pro přestavbu hospodářského mechanismu ČSSR. Dokument je souborem metodologických, organizačních, právních a systémových pravidel, vypracovaných na základě „Zásad“ z konce roku 1986 (viz. odd. 2.3.3). Uzavírá debatu o zákonu o státním podniku a dalších zákonech, jež budou v roce 1988 předloženy k projednání a schválení FS. V plném rozsahu se počítalo s účinností zákonů od 1. ledna 1991, tedy od 9. pětiletky. Komplexní dokument konkretizuje změny v jednotlivých oblastech hospodářského mechanismu tak, aby se staly základem pro úpravu

²²⁴ Tamtéž, s. 480.

²²⁵ NA, f. 02/1, a. j.: P49/87, b-0

²²⁶ NA, f. 02/1, a. j.: P49/87, b-0

příslušných právních předpisů, jejichž realizaci stanovuje harmonogram.²²⁷ Spolu se zákonem o státním podniku přináší dokument základní východiska a orientaci při realizaci přestavby.

Ačkoliv reforma přináší mnoho nových věcí, zdůrazňuje se, že vychází ze socialistických výrobních vztahů a socialistického vlastnictví výrobních prostředků. Na jedné straně jde o posílení úlohy centra ve strategických otázkách, na druhé straně je snaha omezit zásahy do pravomocí podniků a nahradit přímé řízení ekonomickými vztahy. To předpokládá omezení stupňů řízení, jež se stávají zdrojem přemíry administrativních zásahů a posílení vztahů mezi hospodářskými organizacemi (podniky, družstva, banky, výzkumné organizace, atd.) na rozdíl od dosud převládající vertikální linie řízení.

Základním článkem národního hospodářství se stávají hospodářské organizace, jež mají být řízeny ústředními orgány nebo orgány státní správy zcela bez mezičlánků, tedy dvoustupňově. Tyto organizace jsou podle dokumentu přímými adresáty výstupů státního plánu a přímými subjekty vztahů ke státním rozpočtům a rozpočtům NV. Jako samostatné právní a ekonomické subjekty nesou za svou činnost plnou odpovědnost. Hospodářské organizaci mohou být státním plánem ukládány jmenovité úkoly, státní orgán je však povinen předem si ověřit, zda plněním úkolu nedojde ke zhoršení hospodářského výsledku organizace. Pokud by k tomu došlo, státní orgán by měl povinnost újmu uhradit.

Hospodářské organizace mají po reformě pracovat podle principu „plného chozrasčotu“ a své potřeby hradit z příjmů z vlastní podnikatelské činnosti. Účelové dotace jsou poskytovány jen k zabezpečení společensky žádoucích činností, nikoliv ke krytí neefektivního hospodaření. Organizace nově získávají právo samostatně rozhodovat o struktuře své výroby v rámci předmětu podnikání, mohou rozhodovat též o svém personálním rozvoji – o počtu pracovníků, jejich kvalifikační struktuře, o pracovním zařazení a přiznávání tarifních tříd a netarifních složkách mezd. Odměny mají být odměňovány podle výsledků práce. Měl být umožněn volný pohyb pracovních sil, regulovaný pouze ekonomickými nástroji.

Komplexní dokument předpokládá přechod na převážně ekonomické metody uplatňování řídicí funkce plánu. Hospodářské organizace na rozdíl od předešlé praxe budou své pětileté plány tvořit samostatně na základě výstupů státního plánu, při dodržování závazných úkolů budou moci tyto plány i měnit. Dokument dále pojednává o nezbytnosti tvorby podmínek pro socialistický trh a ekonomickou soutěž hospodářských organizací,

²²⁷ NA, f. 02/1, a. j.: P49/87, b-6, Příloha III/2

zavedení ceny jako hlavního kritéria měřítkem efektivnosti, stejně jako popravka, zisk a rentabilita. Spolu s tím se předpokládala přestavba cen k 1. lednu 1989.

Komplexní dokument byl prvním uceleným výstupem československé přestavby. Velká část zákonů z něho vyplývajících byla schválena parlamentem v roce 1988,²²⁸ ačkoliv, vzhledem k plánované účinnosti od 9. PLP, mnohé novinky nestačily být zavedeny do praxe.

3.4.4 Návrh nového kádrového pořádku

Zatímco vedení strany cítilo potřebu z objektivních důvodů reformu ekonomiky provést, změny v oblasti politického systému přicházely jen velmi pozvolna. Jednou z dalších problematik, kterou se 49. schůze zabývala, byl kádrový pořádek ÚV KSČ. V historickém úvodu této práce byla představena problematika kádrové politiky KSČ po roce 1968 a vysvětlena důležitost této oblasti pro vedoucí úlohu strany a tím pádem i pro badatele, zkoumající nedemokratické režimy. V období, které nás zajímá, platil kádrový pořádek z roku 1984. Vedení KSČ se rozhodlo pod vlivem lednového zasedání ÚV KSSS a na základě usnesení ze dne 26. února 1987 renovovat kádrovou politiku. Jeden z prvních konkrétních návrhů předložil tajemník ÚV KSČ pro kádrové otázky M. Beňo.

Podkladové materiály²²⁹ k návrhu nepřiznávají inspiraci lednovým plénem ÚV KSSS, reforma kádrové politiky prý vyvstala v souvislosti s usnesením XVII. sjezdu KSČ a s naplněním úkolů přestavby. Bylo deklarováno, že „základní politická východiska k obnově a rozvoji leninských norem v kádrové práci“ byly vytyčeny usnesením předsednictva ÚV KSČ ke kádrové a personální práci ze dne 6. listopadu 1970 a spolu s tím „Poučením“. Cílem změny bylo jednak zefektivnit vedoucí úlohu strany a také překonat negativní jevy. Jedním z požadavků bylo provádět výběr z většího počtu kandidátů, využívat konkurzů a tajných voleb, demokratizace kádrové politiky měla být spojena s uváděním samosprávných principů do pracovních kolektivů. Za členy stranických orgánů bylo prý třeba „volit nejaktivnější komunisty, nositele nových přístupů při rozvíjení hospodářských a společenských procesů přestavby.“²³⁰ Rozhodující roli při realizaci kádrové politiky měla nadále připadat stranickým orgánům. Byla však zdůrazněna potřeba provádět komplexní hodnocení kádrů.

²²⁸ Zákon o státním podniku byl Federálním shromážděním projednán a schválen dne 14. června 1988.
<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010001.htm>

²²⁹ NA, f.: 02/1, a. j.: P49/87, b-27, Příloha III/a.

²³⁰ Tamtéž, s. 4.

Přijaté „Zásady pro vypracování nového kádrového pořádku ÚV KSČ“²³¹ vycházejí z potřeby prohlubování vedoucí úlohy KSČ „při realizaci strategické linie urychlení sociálně ekonomického rozvoje, na provedení přestavby a na prosazení nových, účinnějších forem a metod stranické práce.“²³² Dosavadní kádrový pořádek ÚV KSČ z roku 1984 zahrnoval téměř deset tisíc funkcí,²³³ takto vysoký počet byl předmětem kritiky Beňova materiálu, podle něhož „postupně docházelo k neúměrnému rozšiřování kádrových pořádků, které vyplývalo ze snahy stranických orgánů ovlivňovat co nejširší okruh kádrů ve státních, hospodářských a společenských organizacích.“²³⁴ Bylo též uvedeno, že nomenklatura tajemníků ÚV KSČ se od „krizového období“ rozrůstala a změnila se tak v instituci „schvalování.“

První zásada pro vypracování kádrového pořádku stanovila: a) v nomenklatuře ÚV KSČ ponechat pouze vrcholové funkce vedení strany, státu a rozhodujících společenských organizací. Bylo stanoveno, aby byly ze seznamu vyřazeny funkce poslanců FS, ČNR a SNR a převedeny do nomenklatury PÚV, které schvaluje změny ve složení těchto orgánů během volebního období; b) do nomenklatury PÚV zařadit rozhodující funkce v ústředních federálních orgánech, špičkové funkce v ústředních orgánech společenských organizací a generální ředitele vybraných organizací; c) do nomenklatury SÚV zařadit významné funkce z oblasti politického a kulturního života, státní správy, společenských organizací, funkce z oblasti sdělovacích prostředků a zastupitelských úřadů ČSSR v zahraničí; d) některé další funkce zahrnout do kontrolně konzultační pravomoci tajemníků a oddělení ÚV KSČ a tím nahradit dosavadní nomenklaturu „k vyjádření“ tajemníkům ÚV KSČ.

Druhá zásada vymezovala dělbu práce, práva a odpovědnosti ÚV KSČ a nižších stranických orgánů v oblasti kádrové politiky. Měla být odstraněna duplicita v rozhodování o obsazení funkcí a dále bylo stanoveno, že v nomenklatuře ÚV KSČ mají být ponechány pouze „špičkové funkce.“ To znamenalo vypustit ty funkce, které mají převažující působnost na Slovensku či v jednotlivých krajích ČSR. Tyto funkce měly být převedeny zejména do nomenklatury ÚV KSS a krajských výborů strany.

Třetí zásada počítala s tím, že do kádrového pořádku ÚV KSČ nebudou zařazeny funkce bezprostředně související s výkonem základní primární funkce, např. místopředsedů ústředních výborů společenských organizací ČSSR.

²³¹ Tamtéž, Příloha IV/a

²³² Tamtéž.

²³³ Přesná čísla uvádím ve čtvrté kapitole.

²³⁴ NA, f.: 02/1, a. j.: P49/87, b-27, Příloha III/a.

Čtvrtá zásada stanovila nové požadavky na výběr, přípravu, rozmísťování a kontrolu kádrů. Hlavním kritériem měl být mimo jiné vztah k přestavbě a osobní přínos k ní.²³⁵

Nový kádrový pořádek, který byl schválen až o rok později, měl vytvořit podmínky pro zkvalitnění kádrové politiky na zásadách demokratického centralismu, dát konkrétní příklad k prohloubení demokratických principů kádrové práce v nižších stranických orgánech.

3.4.5 Husákův pád

Rozdělením funkcí generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR se věnuje článek Františka Koudelky „Husákův pád“,²³⁶ který též obsahuje dokumenty týkající se této události. Z tohoto důvodu se zaměřím jen na podstatné souvislosti. Jak jsme již ukázali, Gustáv Husák o svém plánovaném odchodu se členy vedení KSČ hovořil poprvé v listopadu 1986 po jeho návratu z Moskvy.²³⁷ Téma rozdělení funkcí otevřel též během pražské návštěvy Michaila Gorbačova v Praze v dubnu 1987. Ačkoliv Husák nastolil otázku svého odchodu sám, jistě chtěl čas a způsob odchodu zvolit sám. Podle Zdeňka Hořeního Husák „dosti nevrle reagoval na každého, kdo mu to připomínal.“²³⁸ To potvrzuje i Miloš Jakeš, podle něhož koncem srpna 1987 Husáka navštívil K. Hoffmann, který ho vyzval, aby z funkce odešel. Husák to údajně přijal s nevolí.²³⁹ K nastolení otázky rozdělení funkcí došlo hned na počátku 49. schůze předsednictva. Během prvního dne jednání se tato otázka na pořad již pravděpodobně nedostala.

Během druhého dne 49. schůze PÚV bylo na šestý bod (26. bod 49. schůze) zařazeno projednání návrhu zprávy PÚV pro 7. zasedání ÚV KSČ. Jako první v diskusi²⁴⁰ vystoupil Vasil Bil'ak, který zcela mimo projednávané téma připomněl: „diskutuje se otázka rozdělení nejvyšších funkcí,“ čímž se vrátil k Indrově dotazu z předchozího dne. Na to Husák odpověděl, že takové informace nemá. Následně vystoupil Ladislav Adamec, který navrhl do funkce generálního tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše a přečetl svůj diskusní příspěvek.²⁴¹ Spolu s oceněním práce G. Husáka připomněl negativní jevy a problémy ve společnosti. Řekl, že

²³⁵ Tamtéž, Příloha IV/a.

²³⁶ KOUDELKA, František: „Husákův pád, Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ“. In: Soudobé dějiny 8, č.3, 473-525.

²³⁷ NA, f. 02/1, a. j.: P20/86, b-0.

²³⁸ VANĚK, M., URBÁŠEK, P.: *Vítězové? Poražení?* II.díl, 2005 s.161

²³⁹ JAKEŠ, M.: *Dva roky generálním tajemníkem*, 1996, s.69.

²⁴⁰ NA, f.: 02/1, a. j.: P49/87, b-0., KOUDELKA, František: „Husákův pád, Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ“. In: Soudobé dějiny 8, 2000, č.3, 473-525.

²⁴¹ Strojem psaný text je přiložen k zápisu z diskuse.

„volba nového soudruha do čela strany je předpokladem řešení všech základních problémů, před kterými stojíme.“²⁴² Hned po Adamcově vystoupení Štrougal prohlásil, že je překvapen a odmítl názor, že je za nedostatky zodpovědný pouze jeden člověk. K odpovědnosti se přihlásil on sám. Zdůraznil též, že spojovat referát o přestavbě na následujícím zasedání ÚV s otázkou změny generálního tajemníka nepovažuje za dobré. K problému se poté vyjádřili všichni přítomní. Na základě jejich reakcí je možno usoudit, že ne všichni o plánu Biřáka, Adamce, Indry a dalších věděli. Z jedenácti členů předsednictva se pro rozdělení funkcí vyslovili: Vasil Biřák, Ladislav Adamec, Karel Hoffmann, Josef Kempný, Alois Indra a Josef Lenárt. Spolu s Milošem Jakešem tak stálo sedm hlasů proti Lubomíru Štrougalovi, Antonínu Kapkovi a Pereru Colotkovi. Z kandidátů a ostatních tajemníků ÚV KSČ byli pro rozdělení Jan Fojtík, Miroslav Hruškovič (s výhradou) a Ignác Janák. Naopak proti vystoupili „mladí“ Josef Haman, Vladimír Herman, František Pitra, Josef Havlín, Jindřich Poledník a Mikuláš Beňo.

S jistým zjednodušením můžeme říci, že proponenti „dělnicko rolnické vlády“ z roku 1968 rozhodli mocenský souboj ve svůj prospěch. Zazněl-li argument, podle něhož by v čele přestavby měl stát někdo jiný, Štrougal na to zareagoval tím, že Husák je jedním z hlavních činitelů přestavby.²⁴³ Jméno nového generálního tajemníka nebylo pro Husáka překvapením, jak sám v diskusi připustil. O Jakešovi jako svém nástupci taktéž uvažoval. Jeho kandidatura se navíc vzhledem k faktu, že měl být pod dvaceti lety zvolen Čech, zdá logická.

Dne 24. listopadu se konala mimořádná schůze PÚV, na které se dodatečně projednala zpráva pro 7. zasedání ÚV KSČ. Otázka rozdělení funkcí zde nebyla znovu nastolena. Husák zdůraznil, že toto (sedmé) plénum musí představovat přelom v práci KSČ, přirovnal ho k lednovému zasedání ÚV KSSS a připomněl, že oproti sovětům je Československo o rok opožděno.²⁴⁴

Na 52. schůzi PÚV dne 9. prosince 1987 Husák řekl, že požádá o uvolnění z funkce generálního tajemníka. Metodu nastolení této otázky přirovnal k roku 1950 kdy byl obviněn z buržoazního nacionalismu. Podpořil Miloše Jakeše a referoval o jejich společném rozhovoru, podle kterého se v dohledné době nepředpokládají žádné další kádrové změny.²⁴⁵

Sedmé zasedání ÚV KSČ se konalo ve dnech 17. a 18. prosince 1987. V úvodním vystoupení Gustáv Husák přednesl kádrové návrhy, poté oznámil svůj odchod z funkce

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ Tamtéž.

²⁴⁴ KOUDELKA, František: „Husákův pád, Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ“. In: Soudobé dějiny 8, 2000, č.3, s. 506.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 507-508.

generálního tajemníka ÚV KSČ a navrhl na tuto funkci Miloše Jakeše. Jeho kandidaturu však poněkud zproblematizoval: *„Troška zložitejšie sú veci, polial' išlo o návrh na nového generálního tajemníka. V priebehu doby boli rôzne návrhy, ale túto históriu vynechám.“*²⁴⁶ Zmínil se o Jakešově vysokém věku (65 let) a řekl, že postupně bude třeba omladit vedoucí orgány. V následné diskusi vystoupilo sedm členů ÚV. Poslední pak Antonín Kapek, který podobně, jako na 5. zasedání (viz odd. 3.3.3) přišel s kontroverzní řečí. Vyjádřil přesvědčení, že spolu s výměnou nejvyššího postu bude třeba provést další změny v PÚV. Otázku odchodu by si prý mělo položit v předsednictvu „několik soudruhů“. Dovolím si citovat pasáž, která byla do té doby v ÚV zcela neobvyklá: *„Pokud bude situace taková, že dostane tolik pravomoci soudruh Biľak, jako dosud měl a má a bude ovlivňovat generálního tajemníka tak, jako dosud a bude-li se to opakovat i u soudruha Jakeše, byla by to velká chyba. Nelze dnes již přijít a jen mluvit o demokracii a současně soustřeďovat moc v jedné rukách a nezajistit plně kolektivní práci, ale spíš osobní či skupinová jednání.“*²⁴⁷ Byl-li reálný konflikt mezi skupinami ve vedení veřejným tajemstvím, nyní byl jasně deklarován.

Zprávu předsednictva ÚV KSČ s názvem „Za důslednou realizaci linie XVII. sjezdu KSČ na urychlení hospodářského a sociálního rozvoje, za komplexní přestavbu, za prohloubení socialistické demokracie“ přečetl jednomyslně zvolený nový generální tajemník Miloš Jakeš. Zpráva přestavbu pojímá jako historickou nevyhnutelnost a odvolává se na závěry porady představitelů „bratrských stran“ socialistických zemí v listopadu 1986 v Moskvě, „která vyzvedla nezbytnost zbavit se překonaných představ a názorů, uplatnit nové teoretické a ideově politické přístupy k zajištění dalšího rozmachu socialistické společnosti.“²⁴⁸ Obsah Jakešova projevu shrnuje dosavadní výsledky přestavby a odkazuje mimo jiné na komplexní dokument o přestavbě hospodářského mechanismu, jež byl členům a kandidátům ÚV předložen (a později schválen). Taktéž bylo zmíněno téma aktivizace NF a návrhy, které v souvislosti s tím jsou předkládány. V této souvislosti bych chtěl připomenout, že jednotlivé pasáže „zpráv“ připravovali tajemníci ÚV KSČ. Porovnáme-li např. materiál připravený Jindřichem Poledníkem k politickému systému,²⁴⁹ zjistíme, že ne všechny myšlenky (jež však nepřekračovaly rámec minulých usnesení PÚV) se do Jakešem předneseného textu dostaly. Můžeme tedy říci, že Jakeš zvolil spíše opatrnější přístup, srovnání 7. zasedání ÚV KSČ s lednovým zasedáním ÚV KSSS (jak učinil Husák) by nebylo správnou paralelou. Ústřední výbor schválil „Usnesení ÚV KSČ o komplexní přestavbě

²⁴⁶ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 05/88, s. 5.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 11.

²⁴⁸ Tamtéž, s. 15.

²⁴⁹ NA, f.: 02/1, a. j. P52/87, b-2.

hospodářského mechanismu ČSSR a jejím zabezpečení“ a spolu s tím plán prací do roku 1990. Do historie se však 7. zasedání zapíše zejména odchodem Husáka z nejvyšší funkce, což bylo pro osud reformu v ČSSR rozhodující.

3.4.6 Kádrové změny na 9. zasedání ÚV KSČ

Ve dnech 8. a 9. dubna 1988 se konalo 9. zasedání ÚV KSČ „K práci strany v podmínkách přestavby hospodářského mechanismu a rozvoje socialistické demokracie.“ Na tomto zasedání, na kterém se nově volilo tajným hlasováním, byla dokonána porážka „reformních sil“, započatá v listopadu 1987. Ke kádrovým změnám se v tajném hlasování vyjádřilo kladně od 94 do 100 procent hlasujících.²⁵⁰ Tento výsledek svědčí o „vyspělosti“ orgánu, který v minulosti podobné návrhy schvaloval aklamačně.

Kádrové změny se týkaly několika desítek osob ve vedení strany a ve vládě, což mělo pro poměr sil ve vedení KSČ rozhodující význam. Z nejvyššího vedení byl uvolněn Antonín Kapek (z funkce člena PÚV a vedoucího tajemníka MV KSČ v Praze), Josef Haman (z funkce tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ), Josef Havlín (z funkce tajemníka a člena sekretariátu ÚV KSČ) Jindřich Poledník (z funkce tajemníka ÚV KSČ).²⁵¹ Všichni čtyři jmenovaní byli v listopadu 1987 proti odchodu G. Husáka z nejvyšší funkce. Dále se odehrály změny v obsazení jednotlivých funkcí: Miroslav Zavadil byl uvolněn ze sekretariátu a zvolen kandidátem předsednictva ÚV KSČ, Jozef Lenárt odešel z funkce prvního tajemníka ÚV KSS na pozici tajemníka ÚV KSČ (fakticky nahradil M. Jakeše na pozici ekonomického tajemníka). Novými členy předsednictva se stali Jan Fojtík a Ignác Janák (nový první tajemník ÚV KSS), František Hanus se stal tajemníkem ÚV KSČ, do sekretariátu byli zvoleni Vasil Mohorita a Miroslav Štěpán (též novým vedoucím tajemníkem MV KSČ v Praze), jenž byl spolu s devíti dalšími kooptován za člena ÚV.²⁵² Spolu s tím byla ústředním výborem schválena rekonstrukce Štrougalovy vlády, kterou dne 21. dubna 1988 jmenoval prezident Husák.

Ačkoliv, jak uvidíme ve čtvrté kapitole, přestavba v ČSSR bude pokračovat, bylo o jejím osudu rozhodnuto mezi 7. a 9. zasedáním ÚV. Obě tato zasedání měla přestavbu jako

²⁵⁰ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 032/88, s. 76.

²⁵¹ Členem sekretariátu však Poledník zůstal.

²⁵² J. Gajdošík, R. Hegenbart, I. Knotek, V. Kunovjánek, O. Liška, V. Pátek, Š. Rybák, O. Šaling, M. Štěpán, M. Zajíc.

svoje hlavní téma. Impuls pro další rozpracování zejména reforem politických přijde opět zvnějšku, jejich realizace však bude předurčena rozložením v PÚV.

4. Třetí fáze reformy

4.1 Devatenáctá všesvazová konference KSSS v roce 1988

4.1.1 Reforma politického systému v SSSR

Gorbačovova politika přestavby šla dále nad rámec tezí lednového zasedání ÚV KSSS v roce 1987, proto jsem se rozhodl vymezit třetí fázi, a to nikoliv pro zavedení nové periodizace sovětské perestrojky, nýbrž pro zdůraznění kvalitativního posunu podnětů, na které KSČ musela reagovat. V roce 1987 vyšla i v Československu kniha M. Gorbačova s názvem *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*, ve které byla zdůrazněna nutnost „využívat formy, které podle přísných měřítek nemusí být vlastní socialismu a v tom či onom se mohou dokonce rozcházet s všeobecně uznávanými představami o socialistické výstavbě“²⁵³ V roce 1988 dojde k dalšímu rozšíření těchto „přípustných forem.“

Od roku 1987 se v sovětské politice začalo mluvit o tzv. socialistickém pluralismu nebo socialistickém pluralismu názorů. Gorbačov již v prosinci 1984 veřejně hovořil o glasnosti (otevřenosti) jako o efektivním nástroji boje proti byrokratické deformaci.²⁵⁴ Po nástupu k moci pojal glasnost jako snahu o rekonstrukci sovětské politické kultury a reformy struktury moci. Sdělovací prostředky neměly plnit funkci oslavování statu quo, nýbrž měly poskytovat politickému vedení zpětnou vazbu. Termín „socialistický pluralismus názorů“ se vztahoval k veřejné debatě o sociálních problémech a jejich řešeních, média měla reprezentovat hlas celé společnosti. „Otevřenost“ Gorbačov využil též k zkracování moci byrokracie a ke kritice jejích praktik. V roce 1988 byla popularita M. Gorbačova na vrcholu, čehož využil k představení další etapy reformy, k jejímuž zahájení potřeboval široký souhlas strany i veřejnosti.

Devatenáctá všesvazová konference KSSS, která se konala ve dnech 28. června – 1. července 1988, představuje další důležitý milník v historii Sovětského svazu. Gorbačov při představování programu politické reformy využil příležitost k opětovné kritice ministerstev a praxe konzervativních a direktivních metod. Podobně jako v lednu 1987 ostře kritizoval minulé deformace politického systému, které považoval za recidivy projevů kultu po XX.

²⁵³ GORBAČOV, M.,S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha, Nakladatelství svoboda 1987, s. 21.

²⁵⁴ REMINGTON, T.: *A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev*. In: *Russian Review*, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue (Jul., 1989), s. 274.

sjezdu KSSS. Prohlásil, že zůstane-li politický systém nehybný, přestavba se nezvládne.²⁵⁵ Hlavními okruhy projevu byla otázka reformy politického systému, lidských práv, formování právního státu. Konkrétně v rámci vnitrostranické demokracie se jednalo o kontrolu tajemníků a politbyra volenými orgány, o oslabení moci aparátu. Poprvé bylo navrženo vytvoření Sjezdu lidových poslanců také volební metoda k jeho zvolení.

Podíváme-li se na konkrétní posuny v rámci KSSS, došlo v letech 1988-1989 ke změně logiky jejího fungování. Ještě před parlamentními volbami se zredukoval počet oddělení ÚV – z dvaceti na devět. Zrušena byla především oddělení ekonomická. Naproti tomu Gorbačov vytvořil šest nových komisí: 1) pro kádrovou politiku (Razumovsky), 2) ideologii (Medvedev), 3) sociální a ekonomickou politiku (Slyunkov), 4) zemědělství (Ligačov), 5) mezinárodní politiku (Jakovlev), 6) právní politiku (Chebrikov).²⁵⁶ Došlo tak k jasnému oslabení aparátu na úkor volených orgánů.

4.1.2 Reakce vedení KSČ na závěry všesvazové konference.

Předsednictvo ÚV KSČ se dne 1. července 1988 usneslo, provést na své 78. schůzi, plánované na 18. červenec 1988, rozpravu k výsledkům konference s cílem jejich využití.²⁵⁷ K tomuto jednání vypracoval Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ rozsáhlý materiál s názvem „Některé návrhy k uplatnění závěrů 19. všesvazové konference Komunistické strany Sovětského svazu v našich podmínkách.“²⁵⁸ Materiál vycházel z přesvědčení, že mnohá témata 19. konference řešilo již 7. a 9. plenární zasedání ÚV KSČ.

První analyzovanou oblastí bylo pojetí vedoucí úlohy strany, jehož základním východiskem je přesné vymezení a oddělení stranických a státních funkcí. Autoři textu si všimli faktu, že na rozdíl od dřívějších dokumentů KSSS se na konferenci neopakovala myšlenka o růstu vedoucí úlohy strany, což vyplývá z vymezení funkcí strany a státu. Pro podmínky KSČ bylo navrženo, aby se zjednodušila složitá organizační struktura strany, aby byla provedena reforma volebního systému, a aby se každoročně konaly konference na úrovni okresů a celostranické konference mezi sjezdy KSČ.

Dalším zpracovaným okruhem byla problematika demokratického centralismu a vnitrostranické demokracie. Tato pasáž ukazovala na diskusi o demokratizaci voleb v rámci strany, posílení zásady kolektivního rozhodování, dosažení vyšší aktivity členů a kandidátů

²⁵⁵ *Zpráva o Devatenácté: 19. všesvazová konference KSSS 28. 6.-1. 7. 1988.* 1988, s. 37.

²⁵⁶ BROWN, A: *Seven Years That Changed the World.* 2007, s. 126.

²⁵⁷ NA, f. 02/1, a. j. P76/88, b-3.

²⁵⁸ NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b-2.

volených stranických orgánů jejich zapojením do činnosti politbyra či jejich členstvím v komisích. Zde materiál doporučení pro KSČ nedával.

Pozornost byla věnována též otázkám kádrové politiky, zejména zásadám demokratizace výběru, rozmísťování a volitelnosti kádrů, apod. Autoři dokumentu opět zmiňují závěry 7. a 9. zasedání ÚV KSČ, které formulovaly některé zásady: „19. všesvazová konference KSSS potvrdila správnost námi nastoupené cesty a současně dává řadu podnětů k hlubšímu pohledu na otázky u nás již řešené a k zaujetí stanovisek k řadě dalších problémů“²⁵⁹ Dále byly navrženy tyto body: a) posoudit dosavadní nomenklaturní přístup z hlediska množství kádrů a metod jejich schvalování; b) vyhodnotit dosavadní rozšiřování práv členů volených orgánů strany; c) připravit pro XVIII. sjezd strany nový komplexní dokument, zaměřený na prohloubení demokratických mechanismů stranického a politického systému; d) realizovat zavedení normy skládání účtů; e) posoudit jak se v praxi stranických orgánů přihlíží k názorům bezpartijních na všestrannou způsobilost navrhovaných kádrů, jak se vyvozují závěry z připomínek k nedostatkům vedoucích pracovníků; f) uvážit návrh na zveřejňování rozhodnutí stranických a státních orgánů ve jmenování do funkcí a odvolávání, a uvádění pravdivých důvodů přijímaných rozhodnutí; g) zhodnotit podíl členů ÚV KSČ na práci orgánů, posoudit jejich zařazení v jednotlivých komisích; h) nastoupit cestu včasné přípravy mladých lidí pro zastávání funkcí; i) dosáhnout zařazení většího počtu žen do stranických a státních funkcí; j) vyhodnotit zkušenosti z uplatňování dokumentu o stranickém aparátu z roku 1972²⁶⁰ a připravit návrh na zpracování nového.²⁶¹ Dále bylo navrženo posoudit praxi přijímání členů do strany a v zájmu zásady „výběrové strany“ provést před XVIII. sjezdem výměnu stranických legitimací.

Co se týče otázek politického systému, zaměřili se autoři „návrhů“ v první řadě na vztah strany a společenských organizací. Doporučili provést zhodnocení zákona o závodních výborech ROH vzhledem k podstatným změnám úlohy ROH v přestavbě či poskytnout společenským organizacím stanovený počet poslanců v zastupitelských orgánech. Pro oblast státních orgánů a aparátu bylo doporučeno upravit volební systém tak, „aby odpovídal demokratickému přesvědčení lidí.“²⁶² Dokument se též zabývá otázkou socialistického pluralismu, jež „uznává možnost existence ostrých konfliktů v různých sférách lidského života.“²⁶³ Je připomenuta sovětská rezoluce o veřejné informovanosti, která formuluje právo

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Viz odd. 2.2.1 této práce.

²⁶¹ NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b-2, s. 19-21.

²⁶² Tamtéž, s. 35.

²⁶³ Tamtéž, s. 36.

každého občana získat k jakékoliv otázce (kromě státního tajemství) hodnověrné informace a právo na otevřenou a svobodnou diskusi. K této tematice nebyla dána žádná doporučení, jen bylo konstatováno, že „některé požadavky, které nastolili sovětští komunisté, se v činnosti strany dlouhodobě realizují.“²⁶⁴ Diskutována byla též otázka práv a povinností člověka, přičemž byl připomenut požadavek 19. konference na respektování nedotknutelnosti osoby, obydlí, osobního života, tajemství telefonních hovorů, korespondence, apod. V závěrech a doporučeních pro KSČ je uvedena nutnost demokratizace společenské nadstavby „v níž každý, kdo bude mít zájem, najde své významné místo.“²⁶⁵ Zde vidíme, že dokument dával doporučení pouze v méně kontroverzních oblastech.

„Návrhy“ byly předmětem diskuse PÚV dne 18. července 1988. Od února 1987 to byla druhá důležitá debata členů vedení KSČ, jež měla pro pokračování přestavby zásadní význam. Rozdíl byl však v proměněném složení předsednictva a také v tom, že většina členů již nechtěla jít nad rámec doposud přijatých usnesení. To se projevilo v především poukazováním na fakt, že problémy řešené na 19. konferenci jsou vtěleny do usnesení 7. a 9. zasedání ÚV KSČ.²⁶⁶ Tento názor má dva důsledky – jednak odmítá hlubší rozpracování podnětů, a dále se snaží vyvolat dojem, že s určitými reformními změnami přišla sama KSČ ještě před sovětskými kolegy.

I v tomto případě však vedení strany muselo na sovětské podněty reagovat, především kvůli veřejnosti, která byla s obsahem jednání 19. všesvazové konference obeznámena. Předsednictvo široce diskutovalo eventualitu konání celorepublikové konference KSČ, pro což se však vyslovil pouze František Pitra. Většina členů ale připustila konání XVIII. sjezdu již v roce 1990, proti čemuž vystoupil Vasil Biľak, který nejen v této otázce zastával zdaleka nejkonzervativnější stanovisko. Podle něj v ČSSR nebyla krizová situace, která by vyžadovala urychlené svolání sjezdu, či konání konference. V souvislosti s opětovným hodnocením sovětské minulosti, jež zaznělo na 19. konferenci, Biľak připomněl, že rehabilitace postižených v období „kultu osobnosti“ byla provedena, ke krizovému období není třeba se vracet, jelikož máme „Poučení“. *„Léta 1969-1988 jsou hodnocena na sjezdech a to v podstatě správně [...] minulost byla objektivně zhodnocena a proto se můžeme více věnovat přítomnosti a budoucnosti.“*²⁶⁷

Debata však nastolila i další problematická témata – Miloš Jakeš položil otázku, zdali ČSSR je nebo není právním státem. Gustáv Husák v souvislosti s tím vyjádřil přesvědčení, že

²⁶⁴ Tamtéž, s. 37.

²⁶⁵ Tamtéž, s. 40.

²⁶⁶ Tento argument vyslovili M. Jakeš, K. Hoffmann, J. Kempný, A. Indra, J. Fojtík, I. Janák.

²⁶⁷ NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b-0.

Československo právním státem je, „jen v určitém období nebyl – ale již dávno je – o tom vůbec nediskutovat.“²⁶⁸ Taktéž Alois Indra prohlásil, že „u nás vůbec nepřichází v úvahu nastolení otázky existence nebo neexistence právního státu a řada dalších otázek které nastolují v SSSR nejsou u nás aktuální.“²⁶⁹ Existovala tedy aspoň snaha vedení KSČ o otázce práv diskutovat, výsledek debaty však Miloš Jakeš shrnul tím, že by nebylo dobré připustit v tomto smyslu kompromisy, ČSSR právním státem je, „jinak dáme za pravdu našim vnitřním i zahraničním nepřítelům.“²⁷⁰

Vedení strany se ve své debatě dále zabývalo dalšími okruhy – zejména možností provedení volební reformy, kádrovou politikou a postavením aparátu. Předsednictvo poté uložilo tajemníkům ÚV KSČ, aby na základě diskuse připravili do konce srpna 1988 seznam problémů a harmonogram přípravy příslušných materiálů, vyplývajících z rozpravy o 19. všesvazové konferenci KSSS.²⁷¹

Dne 30. září 1988 (tedy s měsíčním opožděním) byl projednán a schválen harmonogram²⁷² úkolů a přípravy materiálů pro jednání orgánů ÚV KSČ vyplývajících z výše popsané diskuse k výsledkům 19. konference. V hlavních oblastech tématicky nejde nad rámec tezí z ledna 1987, ovšem v mnoha oblastech zadává konkrétní termíny zpracování návrhů.

V minulé kapitole jsem srovnával přístup vedení KSČ a SED v hodnocení lednového zasedání ÚV KSSS v roce 1987, přičemž jsem ukázal na zjevný nezájem východoněmecké strany, zabývat se jednotlivými podněty. Chceme-li učinit podobné srovnání v případě 19. konference, všimneme si, že podobnou analýzu, jakou projednávalo vedení KSČ, vypracovala též východoněmecká Akademie společenských věd. Dne 1. července 1988 zaslal tajemník ÚV SED Kurt Hager zmíněný materiál Erichu Honeckerovi, přičemž na titulní straně stálo: *„Milý Erichu, posílám Ti od soudruhů z Akademie společenských věd vypracované zhodnocení projevu soudruha Gorbačova na XIX. Stranické konferenci KSSS. Členům a kandidátům politbyra toto zhodnocení nebude doručeno.“*²⁷³ Tato a ještě další skutečnosti ukazují, že přes pomalou a nedostatečnou realizaci reforem u nás KSČ přistupovala v porovnání se spřízněnou SED poměrně vstřícně.

²⁶⁸ Tamtéž.

²⁶⁹ Tamtéž.

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b-2.

²⁷² NA, f. 02/1, a. j. P86/88, b-12.

²⁷³ Bundesarchiv, Berlin, SAPMO, DY 30 2387 (Büro Honecker).

4.1.3 Rozšíření počtu komisí ÚV KSČ

V souvislosti s diskusí PÚV k námětům vyplývajících z výsledků 19. všesvazové konference KSSS bylo dne 2. září 1988 schváleno rozšíření počtu komisí ÚV KSČ.²⁷⁴ Doposud existovaly čtyři komise ÚV - národohospodářská; zemědělská; ideologická; mládeže. O zřízení dalších dvou komisí - otázky života strany; životního prostředí - rozhodlo 9. zasedání ÚV KSČ v dubnu 1988. Nyní se navrhoval vznik dalších sedmi komisí - mezinárodní otázky; politický systém; právní; sociální politiky; vědy a techniky; školská; kulturní. Návrh tedy počítal s celkovým počtem třinácti stálých komisí.

Členy komisí se měli stát tři skupiny funkcionářů a odborníků – 1) členové a kandidáti ÚV KSČ; 2) nečlenové ÚV – komunisté, kteří jsou významnými pracovníky v daném oboru; 3) přední odborníci – nekomunisté, bezpartijní. Počítalo se s tím, že ve vedení komisí budou tajemníci ÚV KSČ, avšak vzhledem k tomu, že komisí bylo více, než tajemníků, bylo nutno jmenovat i osoby mimo tento okruh. Tajemníky komisí se stali obvykle vedoucí příslušných oddělení ÚV KSČ. Hlavním úkolem komisí bylo systematické podílení se na tvorbě a realizaci politiky strany, na kontrole plnění úkolů, předkládání stanovisek a návrhů předsednictvu a doporučování kádrů do vedoucích funkcí. Ke jmenování komisí došlo na 10. zasedání ÚV KSČ ve dnech 10. a 11. října 1988, spolu s tím byli zvoleni jejich členové a předsedové.²⁷⁵

4.1.4 Odstranění asymetrie

V roce 1968 existovala snaha o odstranění asymetrického uspořádání stranických orgánů, avšak plány na vytvoření komunistické strany v českých zemích narazily na odpor Sovětů. Přechodnou dobu tedy fungovalo jen Byro pro řízení stranické práce v ČSR, které, jak řekl Gustáv Husák na schůzi PÚV dne 18. července 1988, „zaniklo i pod tlakem sovětských soudruhů.“²⁷⁶ Harmonogram úkolů vyplývajících z výsledků 19. všesvazové konference KSSS uložil K. Hoffmannovi zpracovat návrh na odstranění asymetrie ve struktuře centrálních stranických orgánů do října 1988.²⁷⁷ Dne 30. září 1988 PÚV rozhodlo o ustavení Výboru pro řízení stranické práce v ČSR. Někteří členové strany, jako např. Josef Kempný požadovali

²⁷⁴ NA, f. 02/1, a. j. P82/88, b-1.

²⁷⁵ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 098/88, s. 121-122.

²⁷⁶ NA, f. 02/1, a. j. P78/88, b-0.

²⁷⁷ NA, f. 02/1, a. j. P86/88, b-12

„nepřipustit úvahy, že jde o federalizaci strany.“²⁷⁸ Jozef Lenárt k tomu podotkl, že toto opatření se nesmí chápat ani vydávat za provizorium, „ÚV KSS a Výbor jsou orgány, které plní úkoly ÚV KSČ.“²⁷⁹ Tak byla de facto určená role nového orgánu.

Zdůvodnění návrhu na zřízení Výboru přiznává svou návaznost na Byro z roku 1968, vychází z názoru, podle něhož by v ČSR měl být ustaven stranický orgán, zabývající se „rozpracováváním úkolů národní a regionální povahy v souladu s celostátními a celospolečenskými zájmy, s usměrňováním a koordinováním práce komunistů v národních státních, hospodářských a společenských orgánech a institucích.“²⁸⁰ Tyto úlohy dosud plnil ÚV KSČ, pravomoc Výboru se měla přiblížit pravomoci ÚV KSS.

První schůze Výboru se konala dne 31. října 1988. Jeho předsedou se stal Karel Urbánek, s nímž ve vedení zasedalo dalších patnáct členů, z toho dva členové PÚV – nový předseda vlády ČSR František Pitra a předseda ČNR Josef Kempný. Členové Výboru v diskusi řešili obsah své budoucí činnosti, která se, podle Václava Václavíka, „postupně vykrystalizuje.“²⁸¹ Mnohem konkrétnější byl Josef Kempný: „Jsme územním orgánem, základní úkol máme daný tím, že budeme zabezpečovat úkoly pléna, předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ.“²⁸² První schůze též schválila návrh systematizace aparátu Výboru, jež počítala se sedmdesáti politickými pracovníky vyčleněnými ze systematizace ÚV KSČ.

4.1.5 Kádrový pořádek ÚV KSČ

Ve třetí kapitole jsme se zabývali „Zásadami pro vypracování nového kádrového pořádku ÚV KSČ,“ které schválilo PÚV na své 49. schůzi. O rok později, dne 25. listopadu 1988 předsednictvo schválilo nový kádrový pořádek ÚV KSČ, který z výše uvedených zásad vychází. Hlavní změnou je zrušení nomenklatury tajemníků ÚV KSČ, která vznikla v podmínkách „krizového období.“ Jak stojí v důvodové zprávě, „v současné etapě rozvoje demokratizace ztrácí své opodstatnění.“²⁸³ Mimo rámec kádrového pořádku se nově vymezil okruh 1386 funkcí „ke konzultaci“ tajemníků a oddělení ÚV KSČ. Následující tabulka zobrazuje přehled rozsahu nomenklaturních funkcí. K tomu dodejme, že kádrový pořádek ÚV KSS zahrnoval 2585 funkcí.

²⁷⁸ Tamtéž, b-0.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Tamtéž, b-3, Příloha II.

²⁸¹ NA, Výbor pro řízení stranické práce v ČSR, V 1/88, Zápis z diskuse.

²⁸² Tamtéž.

²⁸³ NA, 02/1, a. j.: P94/88, b-4, Příloha II.

ÚV KSČ	doposud	návrh	rozdíl
plénium ÚV KSČ	1 043	493	- 550
předsednictvo ÚV KSČ	1 413	1 164	- 246
sekretariát ÚV KSČ	4 014	2 118	- 1 898
tajemníci ÚV KSČ	3 561	-	- 3 561
Výbor	-	852	+ 852
Celkem	10 033	4 630	- 5 403

Zdroj: NA, 02/1, a. j.: P94/88, b-4, Příloha II.

4.2 Poslední kádrové změny

4.2.1 Odchod Lubomíra Štrougala

Tato část práce do jisté míry navazuje na podkapitolu 3.3, ve které jsme ukázali, že během roku 1987 můžeme v rámci nejvyššího vedení strany pozorovat zřetelný konflikt vnitrostranických skupin, pro které bych osobně, na základě teorie Richarda Rosea, navrhoval užívat termín „proud“ (tendency). V návaznosti na požadavek Francelina Griffithse (viz odd. 3.2.2) jsme ukázali, že při výzkumu politického procesu v rámci našeho tématu nelze tento druh konfliktu opomíjet. Hlavní štěpící linií bylo téma přestavby a míra přijímání podnětů nové politiky SSSR. O konfliktu proudů však můžeme hovořit nanejvýš do dubna 1988, kdy proběhly kádrové změny, jež byly v neprospěch „reformního“, či „progresivního“ proudu. Od té doby konflikt nezanikl, jeho podoba se však přetrafovala do souboje jednotlivců v rámci názorově již homogennějšího vedení KSČ, jež se stupňoval s blížícím se sjezdem KSČ, plánovaným na květen 1990.²⁸⁴

Konflikt Lubomíra Štrougala s „konzervativci“ nebyl pouze ideový, nutně vycházel též z faktu, že stranická a státní byrokracie měla každá své zájmy. Ve svých nedávno vydaných pamětech Štrougal píše pouze to, že odešel dobrovolně a že v podstatě neexistovala jiná možnost.²⁸⁵ Pravdou asi skutečně je, že o rezignaci požádal sám a že ho k tomu nikdo nenutil. Ve své knize ovšem neříká nic o klimatu, ve kterém pracoval v posledních měsících ve funkci předsedy federální vlády.

²⁸⁴ srov.: PLEVZA, V.: *Vzestupy a pády. Gustáv Husák prehovoril.* 1991, s. 152.

²⁸⁵ ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy.* Praha, 2009, s. 271.

Již na konci roku 1987, v souvislosti s přípravou 7. zasedání ÚV KSČ vznikl rozpor mezi stranickým vedením a předsedou vlády, který připomněl, že osmý pětiletý plán byl sestaven nereálně. Deklaroval, že federální vláda nemůže odpovídat za to, že se od 1. ledna 1987 bude plán plnit. Na to reagoval Josef Kempný, podle něhož „je to výraz starého konfliktu, že někdo prosazoval + 3,5 [%] ND a někdo říkal, že je to nereálné.“²⁸⁶ Deváté zasedání ÚV KSČ schválilo změny ve Štrougalově vládě. V souvislosti s projednáváním programového prohlášení nové vlády v PÚV dne 29. dubna 1988 Štrougal požadoval, aby se otevřeně řeklo, jaký je stav národního hospodářství, s čímž ostatní nesouhlasili.²⁸⁷ Alois Indra prohlášení vlády zhodnotil jako slabé, L. Štrougal na to reagoval způsobem, jež si dovolím citovat: „s. Indra říká že je to slabé [...] ale kdybychom si byli upřímní, museli bychom říci, že je to konsolidační program – nemůžeme říci, že držíme plán [...] slabina situace a tím i problém je v tom, že některé závažné řešení neznáme ani nemáme.“²⁸⁸

Své názory se Štrougal nebál prezentovat ani v zahraničí. Březnové vydání samizdatových *Lidových novin* přineslo několik citací z rozhovoru Lubomíra Štrougala pro *Frankfurter Rundschau*. Na otázku, co považuje za největší úspěch či neúspěch za posledních osmnáct let, předseda vlády odpověděl: „*Je poněkud nelogické, vést vládu osmnáct let. Sám to nepovažuji za příliš racionální, ale to už je historie (...) Co považuji za nejdůležitější? Že se nám nepodařilo reformy včas zahájit.*“ Lubomír Štrougal dále mimo jiné řekl: „*Rovněž ve vládě jsou problémy. Někteří to chápou, jiní ne. Někteří by to mohli pochopit zítra nebo pozítří, jiní vůbec ne. Také to vyžaduje jisté změny. Nechci rozpory personifikovat, i když by se dalo... to by však věci nepomohlo.*“ V souvislosti s otázkou na případné zapojení lidí vyloučených po roce 1968 do politiky Štrougal odpověděl nejednoznačně: „*Existuje pluralismus zájmů. To ideologie v minulosti neuznávala. Ted' jde o to, zda se to má institucionalizovat či nikoliv.*“²⁸⁹ Ještě mnohem dále však zašel v červnu 1988 v rozhovoru pro rakouský denník *Die Presse*, kde kromě opětovného poukázání na rozpory ve vedení strany připomínal demokratické tradice Československa a také odmítl policejní zásah proti mírovému semináři, který v červnu 1988 pořádala Charta 77.²⁹⁰ Lubomír Štrougal tak zjevně překročil mez, kterou bylo vedení strany ochotno tolerovat. Článek v *Die Presse* reflektovalo nejen letní vydání *Lidových novin*, ale také generální tajemník, který otázku Štrougalova interview zařadil na devátý bod pořadu 76. schůze předsednictva dne 1. července 1988.

²⁸⁶ NA, f. 02/1, a. j.: P52/87, b-0.

²⁸⁷ NA, f. 02/1, a. j.: P68/88, b-0.

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ Lidové noviny, březen 1988.

²⁹⁰ Die Presse, 22.6.1988

Předseda vlády musel situaci vysvětlit a bylo mu doporučeno, aby vyjádřil nesouhlas s údajným zkreslením jeho stanovisek.²⁹¹ Podobné problémy měl též Štrougalův blízký spolupracovník z Úřadu předsednictva vlády ČSSR J. Sedlák, s nímž byl veden rozhovor pracovníky aparátu strany ohledně jeho výroků před zahraničními novináři, jež nebyly v souladu s „politickou linií KSČ.“ Obsah rozhovoru projednávalo PÚV na své schůzi dne 25. srpna 1988.²⁹²

Nesoulad mezi předsedou vlády a zbytkem stranického vedení se projevil také během projednávání výsledků výše diskutované 19. všesvazové konference KSSS. V souvislosti s reformami vyjádřil přesvědčení, že lze jít sice cestou dílčích opatření, zároveň je však třeba vidět cíle a souvislosti. Dále znova připomněl, že došlo k zásadním odchylkám od plánu, podotkl, že požadoval jeho úpravy, což mu však bylo zamítnuto.²⁹³

Přípravy desátého zasedání ÚV KSČ, které se mělo zabývat ideologickou prací v podmínkách přestavby, se předseda vlády neúčastnil (85. schůze). Dne 5. října 1988 na mimořádné schůzi předsednictvo projednalo Štrougalovu žádost o uvolnění z funkcí. Spolu s ním o rezignaci požádal předseda slovenské vlády Peter Colotka. Desátého zasedání ÚV KSČ ve dnech 10. a 11. října se Lubomír Štrougal osobně nezúčastnil. Z jednání se omluvil kvůli virovému onemocnění.²⁹⁴ Miloš Jakeš přečetl plénu dopis odstupujícího premiéra, jenž ve čtyřech větách zdůvodnil svůj odchod věkem a délkou výkonu funkce. Toto strohé sdělení nevyvolalo mezi členy větší rozruch a v průběhu jednání kromě příspěvku Lumíra Hanáka, jenž se pozastavil nad „kulturností“ premiérova odchodu, neproběhla na toto téma žádná diskuse.²⁹⁵ Kádrová změna se však netýkala pouze předsedy a místopředsedy federální vlády. Členové ústředního výboru volili prostřednictvím pěti hlasovacích lístků pět nových členů předsednictva,²⁹⁶ dva členy sekretariátu, tři vedoucí tajemníky krajských výborů, složení výboru pro řízení stranické práce v ČSR (16 členů), dvanáct předsedů stálých komisí a především čtrnáct ministrů Adamcovy vlády, z toho deset zcela nových. V tajné volbě byli všichni navrhovaní zvoleni 95-100 procenty hlasů.²⁹⁷ Podstatné je, že významní spojenci a blízcí spolupracovníci Lubomíra Štrougala museli z vlády odejít – zejména ministr zahraničí Bohuslav Chňoupek a dále Vlastimil Ehrenberger, Miroslav Toman, Svatopluk Potáč či

²⁹¹ NA, f. 02/1, a. j.: P76/88, b-9.

²⁹² NA, f. 02/1, a. j.: P81/88, k informaci 7.

²⁹³ NA, f. 02/1, a. j.: P78/88, b-0

²⁹⁴ NA, f. 01, č. j.: ÚV- 098/88, s. 11

²⁹⁵ Tamtéž.

²⁹⁶ Po desátém zasedání ÚV KSČ zasedalo předsednictvo v rozšířeném, patnáctičlenném složení: M. Jakeš, L. Adamec, V. Biřák, J. Fojtík, K. Hoffmann, G. Husák, A. Indra, I. Janák, J. Kempný, I. Knotek, J. Lenárt, F. Pitra, M. Štěpán, K. Urbánek, M. Zavadil.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 104.

Ladislav Gerle. Lubomír Štrougal zůstal řadovým členem ústředního výboru a až do roku 1989 nebyl výrazněji politicky aktivní.

4.2.2 Odchod Vasilu Biľaka

Dvanáctým zasedáním ÚV KSČ ve dnech 15.-16. prosince 1988, na němž bylo posouzeno svolání XVIII. sjezdu KSČ, se dovršila personální konsolidace ve vedení strany, která započala v prosinci roku 1987.

Dne 13. prosince 1988 předsednictvo projednávalo otázku odchodu Vasilu Biľaka. Otázka byla nastolena s Biľakovým vědomím, ačkoli, dle zápisu z diskuse vyplývá, že sám v tuto chvíli odejít nechtěl. Podle něj se začaly organizovat útoky proti „Poučení“ a proti lidem, kteří se na normalizaci nejvíce podíleli. Aktiv v Lucerně v březnu 1987 prý byl mobilizací těchto sil. Podle jeho slov nechtěl odejít v roce „pověstné ‘8’“. ²⁹⁸ Většina členů vedení byla pro okamžitý Biľakův odchod - podle Adamce byl veřejností kladně hodnocen kádrový pohyb ve straně: „lidé vidí ve změnách záruku, že to myslíme s přestavbou vážně.“ ²⁹⁹ Na základě tohoto poznatku vidíme, že je problematické v tomto období hovořit o stranických „frakcích“, v jejichž čele měl Biľak stát. Spolu s ním z vedení strany odešel Josef Kempný a tajemník ÚV KSČ Mikuláš Beňo. Předsednictvo tak zůstalo třináctičlenné a až do listopadu 1989 se jeho složení nezměnilo.

4.3 Limity přestavby v ČSSR

Archie Brown se domnívá, že pojem „reforma“ je neadekvátní k popisu transformace, jež se udála v SSSR, citujíc Gorbačova, podle něhož projev na 19. konferenci byl pokusem o mírovou tranzici z jednoho politického systému do druhého. ³⁰⁰ V roce 1988 byly v SSSR schváleny reformní zákony, jež se dostaly v následujícím roce do praxe. Jednak se postupně měnila úloha KSSS (pokles vlivu aparátu strany), zásadní změnou však byly volby a vytvoření Sjezdu lidových poslanců. Z celkového počtu 2250 členů tohoto sněmu bylo 1500 voleno, 750 poslanců bylo vybíráno společenskými organizacemi.

²⁹⁸ NA, f. 02/1, a. j.: P97/88, b-0.

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ BROWN, A: *Seven Years That Changed the World*. Oxford, Oxford University Press 2007, s. 202.

Březnové parlamentní volby v roce 1989 byly asi ze tří čtvrtin kompetitivní. Volilo se v jednomandátových obvodech, negativní volba se činila škrtnutím kandidáta. Nutno podotknout, že 15 % kandidujících a 13 % zvolených poslanců byli nestraníci.³⁰¹

Ve výsledku se promítl efekt volební metody, který Gorbačov předpokládal – V Moskvě, Leningradě a Kyjevě lidé volili „proti aparátu“ (např. kandidát politbyra Solovjev nebyl v Leningradě zvolen). Vyvstala otázka, zda-li straničtí tajemníci, kteří neuspěli ve volbách, mají rezignovat na své posty ve straně. Tuto variantu Gorbačov prosadil, čímž se zásadním způsobem změnila autorita strany, kdy nestranická většina de facto rozhodovala o obsazení tajemnických postů.

Pro další reformy byla důležitá pokračující kádrová výměna v rámci stranických orgánů. Problém však byl, že spolu s obměnou funkcionářů narůstal v ústředním výboru strany počet „chromých kachen“ – na konci roku 1987 jich bylo 12 %, v dubnu 1989 již 28 %. Gorbačov tedy přinutil odstoupit z funkcí členů ÚV 74 neúspěšných kandidátů z parlamentních voleb, zároveň povýšil 24 kandidátů, čímž se počet členů ÚV ustálil na 250.³⁰²

Kádrové změny v rámci orgánů KSČ šly opačným směrem, tedy ve prospěch těch, kteří neakceptovali rozšířené pojetí reformy. Inicie možných změn od členů předsednictva byla limitována, členové ústředního výboru nebyli doposud v tomto směru aktivní, taktéž z krajů nepřišla výrazná iniciativa. Přesto však realizace některých návrhů pokračovala, ačkoliv pomalým tempem a bez ohledu na harmonogram.

4.3.1 Volební reforma³⁰³

Volby do zastupitelských orgánů, které proběhly v roce 1986, se konaly podle zákona č. 113/1971 Sb., o volbách do Federálního shromáždění. Požadavek na zhodnocení dosavadní praxe voleb byl obsažen v usnesení PÚV ze dne 26. února 1987 v návaznosti na výsledky lednového zasedání ÚV KSSS (viz. odd. 3.1.2). Na 5 zasedání ÚV KSČ v březnu 1987 se Gustáv Husák zmínil potřebě zhodnocení dosavadní praxe voleb do zastupitelských orgánů a jejich případné zdokonalení.³⁰⁴ V souvislosti s tím připomněl, že v Maďarsku a Polsku voliči

³⁰¹ Tamtéž, s. 115-118.

³⁰² HOUGH, J.: *Russia and the West. Gorbachev and the Politics of Reform*. 1990, s. 174.

³⁰³ Tento oddíl vychází z článku: CHARVÁT, J. – ŠTEFEK, M.: *Kořeny československé volební reformy připravované v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století*. In: Politologický časopis 1/2010. s. 24-38.

³⁰⁴ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 0025/87, s. 7.

mohou vybírat z více kandidátů. Usnesení 5. zasedání ÚV však problematiku voleb nezmiňuje.

Jak bylo poukázáno v podkapitole 3.4, pro československé pojetí procesu přestavby bylo klíčové 7. zasedání ÚV KSČ, které projednalo dokument „Za důslednou realizaci linie XVII. sjezdu KSČ na urychlení hospodářského a sociálního rozvoje, za komplexní přestavbu, za prohloubení socialistické demokracie,“ který představoval základní program reformy. Jeho jednotlivé části připravovali tajemníci ÚV KSČ, pasáž o politickém systému předložil Jindřich Poledník, který zformuloval následující pasáž pojednávající o volbách: *„Jak jsme zdůraznili na březnovém zasedání, považujeme za naléhavé další demokratizaci naší volební soustavy, všech stádií voleb. Jde o to, jak rozšířit faktickou účast občanů a pracovních kolektivů na výběru kandidátů, uplatnit možnost volby mezi více kandidáty, posílit odpovědnost poslanců vůči svým voličům, dále upevnit autoritu poslanců, slovem zajistit – aby se volby staly skutečným výrazem vůle voličů“*³⁰⁵ Citovaný text se však nakonec nestal součástí textu, předneseného již nově zvoleným generálním tajemníkem Milošem Jakešem. Potřeba zdokonalení systému všeobecných voleb je sice obsažena v usnesení dubnového 9. zasedání ÚV KSČ,³⁰⁶ ovšem zatím bez bližšího vysvětlení.

Konkrétní práce počaly až v návaznosti na debatu předsednictva ÚV KSČ o 19. všesvazové konferenci (viz. odd. 4.1.2) a harmonogram ze dne 30. září, jež obsahoval úkol předložit ještě v druhém pololetí 1988 k diskusi materiál ke zdokonalení systému voleb do zastupitelských orgánů. Poprvé se tak setkáváme s konkrétním zadáním a časovým plánem, za jehož plnění měl odpovídat tajemník ÚV KSČ Karel Hoffmann.³⁰⁷

Nyní si popíšeme genezi návrhu volební reformy, jež nám navíc ukáže, jak v této době fungoval politický proces v KSČ. Dne 18. listopadu 1988 předsednictvo svolalo komisi pro politický systém a doporučilo, aby byl na její první schůzi posouzen návrh na zdokonalení systému všeobecných voleb. Výsledky jednání měly být využity při dopracování materiálu, jež měl být předložen do konce roku 1988 k projednání v předsednictvu ÚV KSČ. Samotný „návrh“ byl vytvořen skupinou složenou ze zástupců výzkumných pracovišť, vysokých škol, centrálních orgánů státní správy a ÚV NF ČSSR, vedené místopředsedou FS ČSSR Bohuslavem Kučerou.

Předkládaný text nabízel dvě varianty volebního mechanismu, přičemž se jedna od druhé lišila především v otázce velikosti volebního obvodu. Kromě doposud aplikovaného

³⁰⁵ NA, f.: 02/1, a. j.: P52/87, b-2, Příloha III, s. 12

³⁰⁶ NA, f.: 01, č. j.: ÚV – 032/88.

³⁰⁷ Karlovi Hoffmannovi v této době podléhalo oddělení společenských organizací a národních výborů a také oddělení politickoorganizační.

jednomandátového volebního obvodu bylo navrženo zvážit možnost zavedení vícemandátových volebních obvodů, při zachování logiky většinového volebního systému. Současně se uvažovalo o stanovení podmínky vymezení hranic jednotlivých volebních obvodů tak, že na jeden volený mandát připadne zhruba stejný počet voličů. Spolu s tím mělo být respektováno územní členění státu. „Vícemandátové volební obvody měly být koncipovány tak, aby se v každém volebním obvodu volilo mezi šesti a osmi zastupiteli (v Praze by se ale – vzhledem k výše uvedeným podmínkám – zřejmě volilo devět zastupitelů v jednom volebním obvodu do Sněmovny národů, zatímco do Sněmovny lidu by se vymezovaly dva osmimandátové a do České národní rady tři osmimandátové volební obvody).“³⁰⁸

Komise pro politický systém k jednotlivým variantám doporučila (a) časově oddělit volby do národních výborů a do zákonodárných sborů; (b) ve volbách do všech zastupitelských sborů vytvářet vícemandátové volební obvody počtem kandidátů převyšující počet mandátů, přičemž o získání mandátu má rozhodnout pořadí na kandidátce; (c) kandidáty, kteří získají nadpoloviční většinu hlasů, avšak nebudou na mandátových místech, osvědčit jako náhradníky; (d) rozšířit počet subjektů, které mohou navrhopvat kandidáty na poslance; (e) sjednotit při volbách do národních výborů aktivní a pasivní volební právo na 18 let; při volbách do zákonodárných sborů ponechat pasivní volební právo 21 let; (f) ve volebním aktu zabezpečit tajný způsob hlasování, neupravený hlasovací lístek považovat za platný. Komise dále doporučila, aby uvedený materiál projednalo, ještě před předložením do PÚV KSČ, předsednictvo ÚV NF ČSSR.³⁰⁹ Mimořádná schůze předsednictva ÚV NF ČSSR se konala dne 21. ledna 1989. Bylo doporučeno, aby byl „Návrh“ rozpracován do zásad nových volebních zákonů a předložen v prvním pololetí 1989 k veřejné diskusi.³¹⁰

Návrh na zdokonalení systému všeobecných voleb předložil Karel Hoffmann na 111. schůzi předsednictva ÚV KSČ dne 3. dubna 1989, tedy se zpožděním tří měsíců oproti původnímu plánu. Návrh se dostal na pořad jednání v nezměněné podobě. Členové vedení strany dostali před zahájením jednání spolu s dalšími materiály také písemné stanovisko Aloise Indry³¹¹ k „Návruhu.“ V otázce oddělení nebo spojení volby do zákonodárných sborů a do národních výborů se A. Indra rozcházel s doporučením pracovní skupiny a prosazoval konání voleb ve stejném termínu tak, jako tomu bylo doposud. Argumentoval finanční a

³⁰⁸ CHARVÁT, J. – ŠTEFEK, M.: *Kořeny československé volební reformy připravované v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století*. Politologický časopis 1/2010, s. 29.

³⁰⁹ NA, Komise ÚV KSČ pro politický systém, 1. schůze.

³¹⁰ NA, Zápis z mimořádné schůze předsednictva ÚV NF ČSSR ze dne 24. ledna 1989, číslo krabice 17, číslo materiálu: 1.

³¹¹ NA, f.: 02/1, a. j.: P111/89, b-2, Příloha II/b.

organizační náročností případného oddělení a také nutností potenciálního přijetí ústavního zákona, který by nově upravil volební období národních výborů. Dále podpořil konání voleb ve vícemandátových volebních obvodech a také rozšíření subjektů, které mohou navrhnout kandidáty o pracovní kolektivy. A. Indra dále v rozporu s pracovní skupinou prosazoval, aby v případě, kdy více kandidátů dosáhne nadpoloviční většiny hlasů, rozhodoval o zvolení konkrétní počet hlasů pro každého kandidáta, nikoliv jen stanovené pořadí, které by omezovalo oprávnění voličů rozhodnout o zvolení. Kritérium pořadí na kandidátní listině by prý odporovalo rovnosti volebního práva. Ivan Knotek, který též předložil písemné stanovisko,³¹² požadoval, aby jednotliví kandidáti byli na hlasovacím lístku uvedeni v abecedním pořadí, přičemž neupravený lístek by znamenal hlas pro všechny.

K druhému bodu jednání se v předsednictvu konala diskuse, které se kromě nejužšího vedení strany zúčastnil také Jan Bouchal, člen komise ÚV KSČ pro politický systém a vedoucí oddělení společenských organizací a národních výborů. Podle důvodové zprávy mělo předsednictvo posoudit zvláště tyto okruhy otázek: (a) časové oddělení voleb; (b) zachování dosavadních jednomandátových či zavedení vícemandátových obvodů; (c) kritérium zvolení poslanců; (d) rozšíření subjektů, které mohou navrhnout kandidáty na poslance. Ze zápisu je zřejmé, že předsednictvo nemělo zcela jasno, které varianty z „Návrhu“ schválí. Jako první se ujal slova Karel Hoffmann, který podotkl, že hlavní rozdíly v názorech členů vedení se týkají časového oddělení voleb do NV a zákonodárných sborů a dále že není jasná otázka, zda bude o zvoleném poslanci ve vícemandátovém obvodu rozhodovat pořadí na volebním lístku nebo počet získaných hlasů. Alois Indra v diskusi v podstatě zopakoval to, co uvedl ve svém písemném stanovisku - tedy aby se všechny volby konaly v jednom termínu. V tomto názoru Aloise Indru podpořili diskutující Miroslav Zavadil, Miroslav Štěpán, František Pitra, Jaroslav Hajn a Josef Haman. Generální tajemník Miloš Jakeš k tomuto problému doporučil prozatím neuzavírat diskusi s tím, že oddělení voleb je sice administrativně problematické, ale politicky výhodné. V otázce kritéria pro zvolení poslanců se předsednictvo přiklonilo k doporučení pracovní skupiny. V případě, že více kandidátů ve volebním obvodu získá nadpoloviční většinu voličských hlasů, o obsazení mandátu v takovém volebním obvodu mělo rozhodnout pořadí na hlasovacím lístku, nikoliv počet hlasů pro jednotlivé kandidáty, jak navrhovali Alois Indra a Ivan Knotek. Neupravený hlasovací lístek měl znamenat volbu prvního v pořadí.³¹³

³¹² Tamtéž, Příloha II/c.

³¹³ NA, f.: 02/1, a. j.: P111/89, b-0.

Přesto, že některé problémy nebyly vyřešeny, z výše uvedeného jasně vyplývá, které z variant „Návrhu“ měly být dále brány v úvahu. Předsednictvo se usneslo, aby na základě této diskuse byly vypracovány „politickosprávní zásady nové právní úpravy všeobecných voleb.“ Po projednání „zásad“ v komisi pro politický systém a v právní komisi ÚV KSČ je do konce roku 1989 opět mělo posoudit předsednictvo ÚV KSČ. Zde cesta „Návrhu“ pravděpodobně končí. Žádná z pověřených komisí se již nestihla volební reformou zabývat.³¹⁴ Dne 1. září 1989 navíc předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo, že práce na návrhu zákonů o všeobecných volbách budou pokračovat až po XVIII. sjezdu KSČ.³¹⁵

Dne 20. dubna 1989 se konaly doplňovací volby v osmi obvodech SN FS, jednom obvodě SL FS, ve dvou obvodech ČNR a dvou SNR. Takto vysoký počet nově volených poslanců souvisel s přijetím „Zásad pro výkon funkce poslanců zákonodárných sborů“³¹⁶, jež reagovaly zejména na vysoký počet změn v obsazení státních a stranických funkcí.³¹⁷ Vedení strany věnovalo průběhu voleb zvýšenou pozornost, jelikož, podle informace určené sekretariátu ÚV KSČ, se jednalo o ověření nového volebního systému.³¹⁸ Ve skutečnosti se volby konaly podle platného volebního zákona, ovšem s tím, že v některých obvodech kandidovali dva nebo tři kandidáti.³¹⁹ Kromě volebního obvodu ČNR č. 170 (Bruntál), kde byl zvolen druhý v pořadí – Josef Klíma, ve všech obvodech zvítězil kandidát číslo jedna. Závěrem dodejme, že všichni kandidáti byli členy KSČ.

4.3.2 Vztahy KSČ s „bratrskými stranami“

Limity československé reformy lze zkoumat též studiem poměru KSČ k ostatním stranám a zemím tehdejšího východního bloku. Názory jednotlivých členů vedení na téma přestavby mohly být velkou měrou formovány materiály, které dostávali „k informaci“ na schůzích předsednictva a jejichž předkladatelem byl Vasil Biľak, později Jozef Lenárt. Přibližně od začátku roku 1988 se na pořadu jednání objevovaly zprávy, analyzující vývoji zejména v Polsku a Maďarsku, kde byl rozsah a tempo reformy na jiném stupni, než v ČSSR.

³¹⁴ Vycházím ze zápisů zasedání komise pro politický systém a právní komise ÚV KSČ z let 1988 a 1989 (viz NA).

³¹⁵ NA, f.: 02/1, a. j.: P128/89, b-15.

³¹⁶ NA, f.: 02/1, a. j.: P93/88, b-8.

³¹⁷ Mimo jiné na změny ve vládě ČSSR po 10. zasedání ÚV KSČ.

³¹⁸ NA, f.: 02/4, a. j. S96/89, k informaci 3.

³¹⁹ Jediný kandidát byl nasazen pouze ve volebním obvodu ČNR č. 129 (Karel Urbánek), SNR č. 142 (Vasil Bejda) a SN FS č. 92 (Josef Kunkela), ačkoliv v Nitře měli původně být kandidáti též dva.

Co se týče případu Polska, vedení KSČ nesledovalo se znepokojením pouze principy ekonomické reformy - připuštění soužití různých typů forem a vlastnictví, obnovení trhu s cennými papíry, ústavní vymezení soukromého sektoru, usnadnění podnikání, či liberalizaci pravidel pro účast zahraničního kapitálu.³²⁰ Pro PÚV byly nepřijatelné zejména návrhy z oblasti politického systému. Podle Biřáka mohl mít vnitřní vývoj v PLR určitý vliv na vztahy s ČSSR, v některých kruzích v PLR se prý objevovala tendence vystupovat ve vztazích s ČSSR „ostřeji“. Československo bylo údajně obviňováno z konzervatismu a pomalého uskutečňování přestavby.³²¹ Události v době konání tzv. Kulatého stolu byly již zcela mimo přípustnost většiny členů vedení KSČ. Dne 1. února 1989 se W. Jaruzelski v Praze setkal s M. Jakešem. Polský představitel hovořil o politické situaci v PLR a konstatoval, že se nyní přijímají opatření, „která by ještě nedávno byla považována za nepřipustné kacířství.“³²² „Kulatý stůl“ byl v ČSSR bedlivě sledován, podle analýzy, jejíž předkladatelem byl J. Lenárt, polské závěry narušily základní pilíře státního a společenského zřízení, pro polskou opozici měl být Kulatý stůl jen prvním krokem.³²³ Vztah k Polsku se definitivně mění po volbách, kde PSDS utrpěla drtivou porážku.

Vedení KSČ se znepokojením sledovalo též dění v Maďarsku, zejména poté, kdy v tamní televizi vystoupil Alexander Dubček.³²⁴ Události v Polsku a Maďarsku se staly předmětem jednání Miloše Jakeše s Michailem Gorbačovem dne 18. dubna 1989 v Moskvě. Jakeš vyjádřil přesvědčení, že model uskutečňovaný v PLR a MLR není pro KSČ přijatelný.³²⁵ Gorbačov však nehodlal do situace v těchto zemích zasahovat a řekl, že vedení stran v Polsku a Maďarsku „usiluje, aby cestou dohod s opozicí zabránilo chaotickému vývoji.“³²⁶ Rozhovor obou generálních tajemníků je zajímavý ještě v tom smyslu, že Gorbačov podpořil československou interpretaci událostí roku 1968, Jakeš naproti tomu uvedl, že se do Československa dostávají ze SSSR „jednostranné informace“ z časopisu Sputnik či Týdeníku aktualit, „jejichž obsah někdy vyvolává kritiku a nesouhlas.“³²⁷ Zdůraznil též, že KSČ trvá na „Poučení“, jeho revize by prý vedla k rozkladu strany.

Zcela příkladné vztahy panovaly mezi KSČ se východoněmeckou SED. V této době byla NDR posledním významným ideovým spojencem Československa. Dne 18. srpna 1989 denník *Neues Deutschland* otiskl článek s názvem „Unsere Verbrüderheit mit der ČSSR und

³²⁰ NA, f.: 02/1, a. j.: P56/88, k informaci 3.

³²¹ Tamtéž.

³²² NA, f.: 02/1, a. j.: P103/89, b-1, Příloha IV.

³²³ NA, f.: 02/1, a. j.: P112/89, k informaci 14.

³²⁴ Předsednictvo ÚV KSČ projednávalo obsah televizního vystoupení dne 21. dubna na své 113. schůzi.

³²⁵ NAČR 02/1 P113/89 b-1 Příloha III

³²⁶ Tamtéž.

³²⁷ Tamtéž.

der 21. August 1968“. Jozef Lenárt tento článek, který byl citován i v československých médiích, v rozhovoru s H. Ziebartem zhodnotil jako cennou internacionalistickou pomoc.³²⁸

Ačkoliv PÚV bylo ještě v létě přesvědčeno, že SSSR setrvává „na bázi socialismu“, Fojtík si stěžoval, že k hodnocení roku 1968 přispívají i sovětská média, která vycházejí i v češtině.³²⁹ V tomto období je pro vedení KSČ charakteristická neschopnost střízlivé analýzy zahraničněpolitických událostí a neochota na ně vhodným způsobem reagovat.

4.3.3. KSČ před listopadem 89

Politika přestavby v roce 1989 byla poznamenána několika okolnostmi. Tou první bylo načasování XVIII. sjezdu strany, na němž mělo v květnu roku 1990 dojít k rozsáhlým změnám na nejvyšších postech. S tím souviselo i to, že mnoho reformních návrhů mělo být posouzeno právě sjezdem, některé záležitosti by řešilo již nové vedení. Dalším faktorem byla skutečnost, jak bylo ukázáno v textu výše, že na základě vývoje v ostatních zemích východního bloku setrvala KSČ na takovém pojetí přestavby, které bylo vtěleno v usneseních 7. a 9. zasedání ÚV KSČ. Jelikož tato práce není zamýšlena jako chronologický přehled událostí v ČSSR v letech 1985-1989, zaměřil bych se závěrem na okolnosti, které s naším tématem souvisí – a sice jak se teze politické přestavby promítly do návrhu nových stanov a též programu KSČ, které měl posoudit XVIII. sjezd KSČ.

Návrh nových stanov KSČ v podobě, jak ho projednalo PÚV dne 25. srpna 1989, obsahuje mnohé z tezí, jež byly formulovány zejména v roce 1987. Stanovy zdůrazňují princip kolektivního rozhodování, zakotvují tajné volby funkcionářů a možnost výběru z více kandidátů. Výkon funkce vedoucích představitelů od okresních výborů až po ústřední výbor je omezen na dobu maximálně deseti let. Je deklarován nesouhlas s byrokratickými metodami řízení a spolu s tím je zdůrazněno, že aparát nesmí přebírat pravomoc stranických orgánů. Stanovy též nově řeší otázku odstranění asymetrie, vymezují republikové organizace – republikový výbor Komunistické strany Československé v ČSR a republikový výbor Komunistické strany Slovenska. Další podstatnou novinkou je možnost svolání celostátní konference mezi sjezdy KSČ k projednání naléhavých otázek. Celostátní konference navíc může volit a odvolávat nové členy a kandidáty ÚV KSČ, nejvýše do 1/3 dosavadního počtu.

³²⁸ TŮMA, O.: *Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987-1989)*. In: Soudobé dějiny, č. 2-3/1996. s. 275.

³²⁹ NA, f.: 02/1, a. j.: P127/89, b-0

Dne 10. listopadu 1989 PÚV projednalo návrh Programu KSČ, jež měl být následně podstoupen „lidové diskusi.“ Návrh „vychází z kritického posouzení vážných chyb a omylů, kterých se strana a její různí činitelé, někdy i opakovaně, dopouštěli.“³³⁰ Je deklarována cesta přestavby s cílem dospět ke kvalitativně nové úrovni celé společnosti. Návrh programu kromě přiznání chyb a omylů 50. let a obligátní kritiky „pravice“ z roku 1968³³¹ poprvé veřejně připouští, že „od druhé poloviny 70. let narůstaly prvky sebeuspokojení, malé náročnosti, formalismu a byrokracie. Tlumily iniciativu, potlačovaly zdravou kritičnost. Problémy, které bylo třeba řešit, se oddalovaly.“³³² Návrh deklaruje překonání prvků byrokraticko-direktivního řízení a posílení aktivity lidí prostřednictvím demokratizace a uplatňování samosprávy. Za základ politického systému je považována Národní fronta jako platforma „socialistického pluralismu zájmů a názorů“, účasti lidí na tvorbě a kontrole politiky, utváření zastupitelských a výkonných orgánů státu. Národní fronta je pojatá jako otevřený systém, který umožňuje přijímat další organizace, které se s politikou NF ztotožňují. „Strana předpokládá zvyšující se úlohu různých politických sil, politických stran, společenských a zájmových organizací, které jsou sdruženy v Národní frontě i těch, které svůj vztah k této základně politické aktivity v Československu postupně hledají.“³³³ Současně jsou však zcela explicitně odmítnuty „opoziční aktivity“ směřující proti základům socialistického zřízení.³³⁴

Poměrně zajímavě je formulována otázka vedoucí úlohy KSČ: „Strana i nadále bude usilovat o rozhodující vliv na politický život, o to, aby byla v čele zápasu o další společenský pokrok v zemi. Je si vědoma, že k vedoucí úloze ve společnosti může být oprávněna, jestliže dokáže být silou, která nejobetavěji slouží dělnické třídě, pracujícímu lidu, jeho zájmům, jestliže dovede nejlépe tyto zájmy rozpoznávat, formulovat, integrovat, důsledně a rozhodně prosazovat a uspokojovat.“³³⁵ Na tomto místě tedy dochází poprvé od roku 1968 k tomu, že vedoucí úloha není brána jako samozřejmost.

Předpokladem plnění tohoto programu je přestavba strany, jež se uskuteční ve smyslu výše uvedeného znění návrhu stanov – tedy demokratizací a podřízením aparátu strany voleným orgánům. V rámci politického systému program zakotvuje užívání forem přímé demokracie, obzvláště všelidových diskusí a referend. Rovněž bylo vyjádřeno přesvědčení, že

³³⁰ NA, f. 02/1, a. j. P138/89, b-1, Příloha III, s. 3.

³³¹ Zde je příznačné, že se explicitně nezmiňuje Poučení

³³² Tamtéž, s. 7.

³³³ Tamtéž, s. 15

³³⁴ Tamtéž.

³³⁵ Tamtéž, s. 18.

by ve federálních a národních vládách měli opět být zastoupeni představitelé jiných politických stran NF a bezpartijní.³³⁶

Navržený program KSČ v sobě obsahuje maximum, jež bylo tehdejší vedení strany ochotno připustit. Návrh však vznikl v měsících říjnu a listopadu 1989, jeho obsah tedy může být ovlivněn událostmi, jež probíhaly v jednotlivých zemích východního bloku. Přesto však tento dokument můžeme chápat jako jeden z důležitých výstupů politiky přestavby.

³³⁶ Tamtéž, s. 16.

5. Závěr

5.1 Shrnutí

Nelze na tomto místě učinit univerzální závěry o důsledcích procesu přestavby v ČSSR, k tomu bychom museli provést studie z oblastí, jež přesahují námi vymezené téma. Ačkoliv jsme v úvodu neformulovali explicitní výzkumnou otázku, bylo jasně definováno, kterých tématických linií se budeme držet a co vlastně chceme zkoumat. Zaměřili jsme se tedy na KSČ a její pojetí procesu přestavby. Poznatky, které přináší zejména třetí a čtvrtá kapitola, zřetelně ukazují na výraznou dynamiku uvnitř strany, mající nutně přesah i do ostatních sfér. Podstatná je informace, že téměř veškeré podněty pro vypracování reformy (či pouze jejich návrhů) přišly ze Sovětského svazu. Přistoupíme-li na tvrzení, že po březnu 1985 přestala platit tzv. doktrína omezené suverenity, musíme také zároveň říci, že KSČ nebyla plně schopna zahájit „vlastní cestu,“ ať již v podobě zřetelné antireformace (tak jako v NDR) nebo naopak vypracování vlastního programu nutných změn (tak jako v Polsku). Ve druhé kapitole bylo poukázáno, že zpočátku českoslovenští komunisté „novou politiku“ v SSSR pozorně sledovali a vyjadřovali jí podporu především proto, že v první fázi skutečné změny neprobíhaly. V pozdější době byl vztah k přestavbě předurčen s ohledem k veřejnému mínění.

Zahájení reformy v Československu bylo iniciováno na konci roku 1986 po moskevské schůzce představitelů zemí RVHP a výrazněji potom, v souvislosti s lednovým zasedáním ÚV KSSS v roce 1987. Přes zdůrazňování „národních specifik“ československého případu byla přijata usnesení, která byla příslibem rozsáhlých změn v mnoha oblastech, ačkoliv většina členů vedení strany jistě Moskvu nenásledovalo upřímně. O osudu jednotlivých návrhů rozhodla změna rozložení sil v nejvyšším orgánu strany na přelomu let 1987-1988. Sedmé a deváté zasedání ÚV KSČ pak nastavilo jakýsi „strop“, nad který nebylo možno dále jít. Ačkoliv též 19. všesvazová konference ÚV KSSS představovala podstatný impuls a podnítila ke konkrétním krokům, KSČ zůstala daleko za procesem v SSSR. To mělo za následek, že reformy byly opožděné a nedostatečné.³³⁷ Jejich zhodnocení nám navíc ztěžuje fakt, že mnoho z reformy nestačilo být uvedeno do praxe – ekonomická reforma měla vejít v platnost až od roku 1991, nová ústava měla být posouzena v roce 1990, stejně tak jako nový volební systém, apod. V roce 1989 navíc pozorujeme, že se tempo realizací zpomaluje,

³³⁷ Zmíním např. zásady pro vypracování zákona o drobném podnikání, jež byl předložen PÚV k projednání až v květnu roku 1989. NA, f.: 02/1, a. j.: P117/89, b-1.

zejména v souvislosti s vnitřními i vnějšími obtížemi, se kterými bylo vedení strany konfrontováno. Také podněty „glasnosti“ československé vedení přijímalo s nevolí, avšak určité věci nemohlo odmítnout. Jako příklad uvedu rozhodnutí PÚV ze dne 9. prosince 1988, kterým se zastavovalo rušení rádia Svobodná Evropa.³³⁸ Bylo tak reagováno na rozhodnutí ÚV KSSS, podle něhož bylo zastaveno rušení stanic Rádía Svoboda, Svobodná Evropa a Deutschlandfunk. Bulharsko a Československo tak bylo posledními zeměmi bloku, které v rušení Svobodné Evropy pokračovaly. Ukončení rušení mělo být propagačně využito „jako praktický příklad realizace přestavby a demokratizace života společnosti v ČSSR.“³³⁹ Tento citát poukazuje na poměr, který vedení KSČ v podvečer listopadu 1989 k přestavbě mělo. Přesto si trůfám tvrdit, že druhá polovina osmdesátých let z pohledu KSČ představuje specifickou etapu v rámci období tzv. *normalizace*.

5.2 Teoretický závěr

Poznatky, které byly diskutovány zejména ve třetí a čtvrté kapitole, dokumentují dynamický vývoj uvnitř vládnoucí strany. Ačkoliv nelze činit nárok na jejich univerzálnost vzhledem k tomu, že jsme zkoumali jen úzce vymezený fenomén, můžeme se pokusit o jejich aplikaci na určité teorie nedemokratických režimů.

Naše evidence o dynamickém vývoji nás přinejmenším opravňuje potvrdit myšlenku J. Kunce, podle něhož „premise nevyvoje totalitních režimů činí tento pojem nevhodným k aplikaci na československé podmínky.“³⁴⁰ Tato nevhodnost není dána tím, že studovaný případ nesplňuje jisté znaky typologií a už vůbec ne jakoukoliv předpojatostí vůči nim. Námi zvolená metodologie a studované tématické linie koncept totalitarismu problematizují a zjištěné poznatky ho v podstatě odmítají.

J. J. Linz s A. Stephanem na základě svých čtyř dimenzí (pluralismus, ideologie, mobilizace, vůdcovství) charakterizovali Československo jako post-totalitní režim.³⁴¹ V takových režimech existuje omezený, avšak neodpovědný sociální, ekonomický a institucionální pluralismus. Ideologie je stále součástí sociální reality, ovšem evidentní je rozluka mezi oficiálním ideologickým nárokem a realitou. Mobilizace se odehrává s cílem dosáhnout minimálního stupně souhlasu a konformity s režimem a má spíše rutinní charakter.

³³⁸ NA, f.: 02/1, a. j.: P96/88, b-15.

³³⁹ Tamtéž, Příloha III.

³⁴⁰ KUNC, J.: *Stranické systémy v re/konstrukci*. 2000, s. 182

³⁴¹ LINZ, J. J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.*, 1996, s. 42.

Lídři, kteří jsou jen ztěžší charismatičtí, pocházejí z kruhů stranických technokratů a státního aparátu.³⁴² Kategorie „post-totalitarismu“ je na každé ze čtyř dimenzí odlišná od autoritarianismu, přičemž autoři pracují s kontinuem od „ranného“, přes „zamrzlý“ až po „zralý“ post-totalitarismus. „Ranný“ typ se blíží totalitnímu ideálu, liší se však omezením vůdce. Ve „zralém“ post-totalitarismu se odehrály změny ve všech dimenzích, kromě trvající vedoucí úlohy jedné strany. Střední „zamrzlá“ pozice vychází z toho, že navzdory jisté toleranci vůči kritikům režimu jsou téměř všechny kontrolní mechanismy státustrany bez změny. Autoři do této kategorie řadí Československo v letech 1977-1989.³⁴³ Naším úkolem je položit si otázku, zda-li přestavba v ČSSR znamenala pro charakter režimu nějakou změnu. Mohli bychom se též tázat, zda-li je koncept „zamrzlého“ post-totalitarismu vhodný pro celé období tak, jak navrhuje jeho autoři.

V českém prostředí se otázkou proměny režimu v letech 1985-1989 zabýval politolog Jan Cívín, který se v mnohem širším pojetí, než činím já, snažil ukázat, že k proměně režimu v letech 1985-1989 skutečně došlo.³⁴⁴ Všímá si proměny role médií a jistého uvolnění v této sféře, stejně jako v oblasti kultury a ekonomiky. Na základě toho si klade otázku o problému klasifikace této změny a tvrdí: „Jestliže tedy k proměně československého komunistického režimu v letech 1985 –1989 skutečně došlo a tuto proměnu nelze pomocí výše zmíněných typologií klasifikovat, znamená to buď, že československý komunistický režim druhé poloviny osmdesátých let představuje specifický případ nedemokratického režimu, anebo, že jsou tyto typologie nedostatečné.“³⁴⁵ Na základě toho Cívín navrhuje jako pracovní hypotézu kategorii „tající“ post-totalitní režim. Lze jednoznačně ocenit, že se citovaný autor pokusil zachytit proměnu režimu v daném období. Můj přístup k problému je však poněkud odlišný. Domnívám se, že v rámci historie sovětského bloku narazíme na velké množství typů a modifikací režimů, které přesně nepůjdou typologizovat. Existující teorie sice mohou být nedostatečné, záleží však, co od nich přesně čekáme. Potřebujeme-li, abychom jejich prostřednictvím byli schopni postihnout dynamiku a změnu, konstatujeme, že některé teorie tuto možnost nabízejí. Například Linzova a Stephanova teorie umožňuje postihnout proměny režimu, a to nikoliv počtem kategorií a typů, ale především prostřednictvím čtyř relevantních dimenzí, jež představují kontinua schopná dokumentovat změnu, aplikujeme-li na ně naše poznatky. Pokud se domníváme, že existuje přechodná fáze mezi jednotlivými nabízenými

³⁴² Tamtéž, s. 44-45.

³⁴³ Tamtéž, s. 42.

³⁴⁴ CIVÍN, J.: *Československý komunistický režim v letech 1985 – 1989*. In: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244>

³⁴⁵ Tamtéž.

typy (např. zamrzlý-raný post-totalitarismus), je třeba, dle mého názoru, ukázat na tuto proměnu empirií.

Tato práce snad přinesla určité poznatky, jež jsou aplikovatelné na dimenzi „pluralismus“. Jelikož se nechci dopustit konceptuálního zmatku, nebudu zde pluralismus pojímat nutně jako Linzovu dimenzi. Ačkoliv jsme ukázali, že chápání pojmu „pluralismus“ při studiu nedemokratických režimů je u jednotlivých autorů různé, uvažujme v tuto chvíli jeho nejširší pojetí (viz. odd. 3.2.2) s vědomím, že se nejedná o politický pluralismus. Současně s tím jsem si vědom, že naše poznatky nelze plně považovat za dostatečné pro dokumentování proměny celého režimu. Domnívám se, že raději než o změně, je mnohem vhodnější v našem případě hovořit o „tendenci“.

Zcela se potvrdil nárok F. Griffithse, podle něhož je třeba studovat konflikt proudů uvnitř strany. Viděli jsme, že vztahy ve vedení KSČ byly velmi dynamické, což bylo dokumentováno nejen bojem o moc, ale též konfliktem zájmů. Toto úzké pojetí omezeného pluralismu by představovalo první krok při zproblematizování aplikace teorie totalitarismu na náš případ.

V rámci diskutované reformy fungování rozhodovacího procesu ve vrcholných orgánech KSČ bylo jednou z podstatných změn rozšíření počtu komisí ústředního výboru ze čtyř na třináct. Každý člen ÚV tak působil v jedné komisi. Ačkoliv k takovému rozšíření došlo až v posledním roce před listopadem 1989 (a tím pádem nám chybí dostatek dat pro analýzu činnosti komisí), měla tato změna jasnou intenci (a) rozšířit počet lidí, podílejících se na tvorbě politiky; (b) deklarovat budoucí členství nestraníků. Dále byla vážně probírána možnost reformy systému národní fronty, rozšíření její úlohy v politickém procesu, zejména co se týče nepřímé zákonodárné iniciativy a účast ostatních politických stran ve vládě. Posílena měla být též role společenských organizací. Vážně míněné (avšak v praxi nerealizované) byly návrhy o dělbě moci mezi státními orgány a orgány stranickými, zejména se diskutovala otázka role vlády.

Tyto poznatky je možné, podle mého názoru, nejlépe aplikovat na Skillingovu typologii autoritářských režimů, jež se zaměřuje na konflikt široce pojatých skupin. V tomto smyslu bych se přimlouval, abychom Československo v době *normalizace* nepojímali jako *kvazi-totalitní*, ale spíše jako *konzultativní autoritarianismus*. Pokud bychom brali v úvahu návrhy vzešlé z debaty o závěrech lednového zasedání ÚV KSSS v roce 1987 (viz odd. 3.1.2)

nebo návrhu stanov a programu KSČ, můžeme velmi opatrně uvažovat o tendenci směrem ke *kvazi-pluralistickému autoritarismu*.³⁴⁶

Závěrem se musím zmínit ještě o jedné oblasti, které jsme v převážné části práce přikládali značnou váhu. Ukázali jsme, že kádrová politika představovala jeden z nejpodstatnějších mocenských nástrojů vládnoucí strany. V historickém úvodu jsem představil vývoj této politiky po roce 1968 a dále se zabýval její proměnou po roce 1987. Tuto otázku řeší H. Kitschelt, který na základě míry byrokratizace (a dalších znaků) představuje tři typy komunistických režimů, přičemž Československo svojí vysokou byrokratizací řadí do kategorie byrokraticko-autoritářských režimů. Další typy – národně-akomodativní a patrimoniální režimy se liší právě stupněm byrokratizace.³⁴⁷ Tento stupeň je však odvozen od historických souvislostí, není tak možné v rámci teorie dokumentovat případné změny. Aniž bych zde chtěl do existujících teorií přidávat další kategorie, domnívám se, že studium fenoménu kádrové politiky a nomenklatury je také velmi podstatné pro odlišení jednotlivých typů. Jako jeden z možných budoucích kroků by bylo vhodné provést srovnávací studii této politiky mezi jednotlivými zeměmi a vládnoucími stranami bloku, přičemž by se zkoumal rozsah nomenklatury, její zaměření a zejména to, kdo o obsazování funkcí rozhodoval. Případné poznatky by pomohly k lepšímu porozumění jednotlivým případům. Vedoucí úloha strany je jedním z hlavních atributů nedemokratických režimů v sovětském bloku, proto by bylo třeba, v budoucnu tento problém teoreticky lépe uchopit. Jak jsme viděli, k nepatrné proměně pojetí vedoucí úlohy KSČ (na níž strana bezvýhradně trvala) v druhé polovině osmdesátých let došlo, ačkoliv i zde bych raději hovořil o tendenci, než o změně.

5.3 Slovo závěrem

Ačkoliv se studium problematiky přestavby v ČSSR opomíjí, podařilo se nám snad dokumentovat velké množství změn a návrhů, jež s přestavbou bezprostředně souvisely. Jejich výčet není vyčerpávající, což ani nebylo cílem této práce. Dokonce i v rámci naší hladiny analýzy, jež nám potenciální rozsah témat zúžila, vidíme tématickou šíři fenoménu. Snažil jsem se zmínit hlavní problémy, se kterými se KSČ v daném období a na základě tématu přestavby zabývala. Blížeji rozpracovat jsem mohl, vzhledem k formátu diplomové práce jen některé, další by si zasloužily samostatné a podrobnější analýzy. Určité otázky

³⁴⁶ Srov: LINZ, J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. 2000, s. 254-255.

³⁴⁷ KITSCHOLT, H., [et al.]: *Post-communist party systems : competition, representation, and inter-party cooperation*. 1999, s. 36-37.

nebyly detailněji rozvedeny proto, že jejich rozpracování by mělo proběhnout v rámci jiných společenskovedních oborů.

Práce představuje můj osobní stav bádání, které nadále pokračuje. S předloženými poznatky lze, podle mého názoru, dále pracovat a jednotlivé problematiky rozvíjet. Proto doufám, že se předložený text stane předmětem kritického posouzení.

Seznam zdrojů

Archivní prameny:

Národní archiv České republiky, Praha

- Fond ústředního výboru KSČ (01)
- Fond předsednictva ÚV KSČ (02/1)
- Fond sekretariátu ÚV KSČ (02/4)
- Fond Husák
- Fond stálých komisí ÚV KSČ (pro politický systém, právní)
- Fond předsednictva Národní fronty ČSSR

Bundesarchiv, Berlin, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR

- Büro Honecker
- DY 30 - Politbüro ZK SED
- DC 20 – Ministerrat der DDR

Články, literatura, dokumenty:

BELLONI, F., P. – BELLER, D., C.: *The Study of Party Factions as Compative Political Organization*. In: *The Western Political Quarterly*, Vol. 29, No. 4 (Dec., 1976), s. 531-549.

BOUCEK, F.: *Rethinking Factionalism. Typologies, Intra-Party Dynamics and Three Faces of Factionalism*. In: *Party Politics*. Vol. 15. No. 4 2009, s. 455-485.

BROOKER, : *Non-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics*. Basingstoke/London, Macmillan Press 2000.

BROWN, A.: *Seven Years That Changed the World: perestroika in perspektive*. Oxford, Oxford University Press 2007.

BROWN, A.: *The Gorbachev Factor*. Oxford, Oxford University Press 1996.

DURMAN, K.: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*. Praha, Karolinum 1998.

EASTON, D.: *A Framework for Political Analysis*. London, Prentice-Hall 1965.

GORBAČOV, M.,S.: *Přestavba a nové myšlení pro naši zemi a pro celý svět*. Praha, Nakladatelství svoboda 1987.

- GORBAČOV, M. – MLYNÁŘ, Z.: *Reformátoři nebývají šťastni. Dialog o „perestrojce“, Pražském jaru a socialismu*. Praha, Victoria Publishing 1995.
- HRADECKÁ, V. – KOUDELKA, F.: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969-1974*. Praha, ÚSD 1998.
- HOUGH, J. – FAINSOD, M.: *How the Soviet Union Is Governed*. Cambridge, Harvard University Press 1979.
- HOUGH, J.: *Russia and the West. Gorbachev and the Politics of Reform*. New York, Touchstone 1990.
- HOUGH, J., F.: *The „Dark Forces“, the Totalitarian Model, and Soviet History*. In: *Russian Review*, Vol. 46, No. 4 (Oct., 1987) s. 397-403.
- HOUGH, J.: *The Soviet Union and Social Science Theory*. Cambridge, Harvard University Press 1977.
- HÜBL, M.: *Cesty k moci*. Praha, Nakladatelství Naše vojsko 1990.
- CHARVÁT, J. – ŠTEFEK, M.: *Kořeny československé volební reformy připravované v druhé polovině osmdesátých let dvacátého století*. *Politologický časopis* 1/2010. s. 24-38.
- JAKEŠ, M.: *Dva roky generálním tajemníkem*. Praha, Regulus 1996.
- JANOS, A., C.: *Group Politics in Communist Society: A Second Look at the Pluralisti Model*. In: HUNTINGTON, S., P. – MOORE, C., H. (eds.): *Authoritarian Politics in Modern Society*. 1970. s. 235-150.
- KAPLAN, K.: *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*. Praha, ÚSD 1993.
- KASSOF, A.: *The Administred Society: Totalitarianism without Terror*. *World Politics*, Vol. 16, No. 4 (Jul., 1964), s. 558-575.
- KITSCHOLT, H., [et al.]: *Post-communist party systems : competition, representation, and inter-party cooperation*. Cambridge, Cambridge University Press 1999.
- KOUDELKA, F.: *Husákův pád: Dokumenty k oddělení funkcí prezidenta ČSSR a generálního tajemníka ÚV KSČ a k nástupu Miloše Jakeše do čela KSČ*. In: *Soudobé dějiny* 8, č.3, 2000, s. 473-525.
- KUNC, J. – DVOŘÁKOVÁ, V.: *O přechodech k demokracii*. Praha, SLON 1994.
- KUNC, J.: *Stranické systémy v rekonstrukci*. Praha, SLON 2000.
- LINZ, J. J. – STEPAN, A.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press 1996.
- LINZ, J.: *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. London, Lynne Rienner Publishers, Inc.

2000.

LIPSET, M., S. – BENCE, G.: *Anticipation of the Failure of Communism*. In: *Theory and Society*, Vol. 23, No. 2, (Apr., 1994), s. 169-210.

MAŇÁK, J.: *Čistky v Komunistické straně Československa 1969-1970*. Praha, ÚSD 1997.

MASON, D., S.: *Glasnost, Perestroika and Eastern Europe*. In: *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 64, No. 3 (Summer, 1988), pp. 431-448.

Mimořádné plenární zasedání ústředního výboru KSSS : projev generálního tajemníka ÚV KSSS M. S. Gorbačeva a další materiály : materiály mimořádného plenárního zasedání ÚV KSSS [konaného] 11. března 1985. Praha, Nakladatelství Svoboda 1985.

MLYNÁŘ, Zdeněk: *Krize v sovětských systémech od Stalina ke Gorbačovovi*. Praha, Prospektum 1991.

MLYNÁŘ, Z.: *Was kann Gorbatschow ändern?: Möglichkeiten, Grenzen und Zukunft sowjetischer Reformpolitik*. Freiburg, Basel, Wien, Harder 1989.

O přestavbě a kádrové politice: materiály z plenárního zasedání ÚV KSSS 27. a 28. ledna 1987. Praha, Nakladatelství Svoboda 1987.

OTÁHAL, M.: *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*. Praha, ÚSD 2002.

Plenární zasedání ústředního výboru KSSS: Svolání řádného XXVII. sjezdu KSSS: Projev generálního tajemníka ÚV KSSS M. S. Gorbačova na plenárním zasedání ÚV KSSS 23. dubna 1985. Praha, Nakladatelství Svoboda 1985.

PLEVZA, V.: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava, Tatrapress 1991.

PREČAN, V.: *Svědectví o rozpadu „socialistického společenství“*. Ukázky z memoárů Michaila Gorbačova, Vadima Medveděva a Valerie Musatova. In: *Soudobé dějiny* č. 4, 1998, s. 509-554.

REMGINGTON, T.: *A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev*. In: *Russian Review*, Vol. 48, No. 3, Gorbachev Reforms: Special Issue (Jul., 1989), s. 271-304.

Rudá nomenklatura: Kádrový pořádek ústředního výboru Komunistické strany Československa z května 1984. Praha, GMA 91 1992.

SARTORI, G.: *Strany a stranické systémy Schéma pro analýzu*. Praha, Centrum pro studium demokracie a kultury 2005.

SKILLING, H., G.: *Československo – můj druhý domov. Paměti Kanad'ana*. Praha, Prostor 2001.

SKILLING, H., G.: *Interest Groups and Communist Politics*. In: *World Politics*, Vol. 18, No. 3 (Apr., 1966), s. 435-451.

- SKILLING, H. G.: *Interest Groups and Communist Politics Revisited*. In: *World Politics*, Vol. 36, No. 1 (Oct., 1983), pp. 1-27.
- SKILLING, H., G.: *Soviet and Communist Politics: A Comparative Approach*. In: *The Journal of Politics*, Vol. 22, No. 2 (May, 1960), s. 300-313.
- SUK, J. [et al.]: *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*. Praha, ÚSD 1999.
- ŠIMRAL, V.: *Czechoslovakia 1989 and Rational Choice Theory: A General Model of Regime Change*. In: *Politologický časopis* 3/2009 s. 227-254.
- ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. Praha, Epoque 2009.
- ŠULC, Z.: *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. Brno, Doplněk 1998.
- TUREK, O.: *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha, ÚSD 1995.
- TŮMA, O.: *Poslední léta komunistického režimu v Československu ve zprávách velvyslance NDR v Praze (1987-1989)*. In: *Soudobé dějiny* 2-3/96, s. 350-380.
- VANĚK, M. - URBÁŠEK, P.: *Vítězové? Poražení? Životopisná interview – Politické elity v období tzv. normalizace 2.díl*. Praha, Prostor 2005.
- VODIČKA, K. – CABADA, L.: *Politický systém České republiky: Historie a současnost*. Praha, Portál 2003.
- VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, 9. díl, 1. svazek: *Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1999.
- VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, 9. díl, 2. svazek: *Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2000.
- VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, 9. díl, 3. svazek: *Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2001.
- VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Komunistická strana Československa*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*, 9. díl, 3. svazek: *Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 2003.
- VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970*. 4. díl, 1. svazek: *Prosinec 1967-červenec 1968*, Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1995.
- VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize*

1967-1970. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970.
 4. díl, 2. svazek: Prosinec 1967-červenec 1968, Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1996.
 VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967-1970*. Ediční řada Prameny k dějinám československé krize v letech 1967-1970.
 4. díl, 3. svazek: Prosinec 1967-červenec 1968, Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1997.
 VYKOUKAL, J – LITERA, B, - TEJCHMAN, M.: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha, Libri 2000.
XVII. sjezd Komunistické strany Československa 24. – 28. března 1986. Praha, Nakladatelství Svoboda 1986.
XXVII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu 25. února – 6. března 1986: Dokumenty a materiály. Praha, Nakladatelství Svoboda 1986.
Zpráva o Devatenácté: 19. všesvazová konference KSSS 28. 6.-1. 7. 1988. Nakladatelství Svoboda, Praha 1988

Periodika:

Die Presse
Lidové noviny
Rudé právo
Špígl
Tribuna

Elektronické zdroje:

CIVÍN, J.: *Československý komunistický režim v letech 1985 – 1989*. In:
 (<http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=244>).
 MALIA, M: *A Fatal Logic*. National Interest (Spring 2003). In:
 (http://findarticles.com/p/articles/mi_m2751/is_n31/ai_13991696/?tag=content;coll).
Záznam zasedání Federálního zasedání ze dne 3. května 1988.
 (<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/009schuz/s009001.htm>)
Záznam zasedání Federálního zasedání ze dne 14. června 1988.
 (<http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010001.htm>)

Ostatní zdroje:

KOUDELKA, F.: *Rozhovor se Zdeňkem Hořením*. 1999-2000, Uloženo v osobním archivu pana Koudelky.